

VECHEA EPISCOPIE
A
HOTINULUI

DE

Arhiepiscopul Dr. VENIANIN POCITAN BÂRLĂDEANU
LOCOTENENT DE EPISCOP AL HUSILOR

Cu ilustrații și o hartă.

Extras din revista «Biserica Ortodoxă Română» pe 1932.

BUCUREȘTI.

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI

1933.

„NICOLAE BĂLCESCU”

IN LOC DE PREFAȚĂ.

La extragerea în broșură a acestei lucrări, am fost îndemnat și încurajat de către P. S. S. Visarion, episcopul Hotinului, cunoscut tuturor ca sprijinitor al tipăririi multor lucrări de seamă.

Găsesc astăzi prilejul de a-i mulțumi călduros pentru delicata atențiune ce a avut întotdeauna față de persoana și de lucrările mele și rog pe bunul Dumnezeu ca să-l țină sănătos, păstorind încă mulți ani, cu demnitate și cu acelaș spirit de jertfă, noua eparhie a Hotinului,---ca un vrednic urmaș al aceluia ce a fost Amfilohie Hotiniul.

AUTORUL.

VECHEA EPISCOPIE A HOTINULUI.

I.

Sunt puțini cari știu că, la Hotin a fost odinioară reședință episcopală. Aceasta nu atât din pricina adâncimii vremurilor, cât mai ales din faptul că episcopia aceasta a avut o foarte scurtă durată. Intr'adevăr, ea s'a ivit în zarea istoriei noastre bisericești naționale întocmai ca un meteor, care se ivește din întunerecul văzduhului, se înalță, strălucește o clipă, și apoi se stânge, ascunzându-se sub perdeaua neantului de unde ieșise. Dar strălucirea aceia de o clipă a fost atât de puternică — prin personalitatea aceluia ce a fost *Amfilohie Hotiniul* — în cât a impus posterității, ca, de orice eparhie s'ar fi alipit mai târziu ținutul Hotinului, a trebuit ca eparhia aceia să se întituleze: «Și a Hotinului»; iar ierarhii cari o vor cârmui, să poarte în titulatura lor și numele ținutului «Hotin». Așa s'au întitulat mitropoliții Proilavi, cari au cârmuit eparhia aceasta până la ocupația austriacă și cea rusească, așa s'au întitulat episcopii Rădăuțului, când Hotinul era alipit la acea eparhie; iar după trecerea Hotinului, împreună cu Basarabia întreagă, sub stăpânirea Rușilor (1812), s'a întemeiat o eparhie nouă, numită: «A Chișinăului și *Hotinului*». În sfârșit, atunci când Dumnezeu a rânduit ca Hotinul, cu întreaga Basarabie, să se alipească din nou la sânul patriei mame, noua eparhie care s'a întemeiat (1923), măcar că de astă dată cuprinde trei județe, — s'a numit tot cu numele său vechiu de: «Episcopia Hotinului».

Voidnd a schița «istoria vechii episcopii a Hotinului», mai înainte de a intra în subiect, cred că este necesar a face o scurtă privire asupra *cetății Hotinului*, a *târgului* și a *ținutului*, pentru ca cetitorul să-și poată face o idee

cât mai deplină, asupra trecutului acestui colț al Moldovei de sus, ai cărui locuitori au dus o viață destul de sbruciumată, din pricina vitregiei vremilor și a împrejurărilor cu totul grele, prin care i-a fost dat să treacă!

1. **Cetatea.** Zidirea *cetății Hotinului* se perde în epoca nebuloasă legendară. Un cronicar polon, voind să ne arate vechimea ei, zice că s'a ridicat, încă depe când Dumnezeu cu Sf. Petre, umblau pe pământ. Din vechile cronici însă, aflăm că un voevod viteaz, *Ștefan* (cel bătrân), probabil soțul Mușatei, atras de bogăția și frumusețea acestor locuri, coboară din Maramureș, pela mijlocul celei de a doua jumătăți a veacului al XIV, și pune început unui voevodat numit al *Sipenițului*, între Prut și Nistru, sub ocrotirea vremelnică a lui Cazimir cel Mare, craiul Poloniei.

Aici se afla, din vremuri uitate, un vad îndemânat, pe care-l foloseau, atât oștile, cât și negustorii, în drumul lor spre marea Neagră. Fiind o poartă mereu deschisă năvălirilor din afară, *Hotinul* îngrijora deopotrivă pe voevodul Ștefan al Sipenițului, cât și pe craiul Cazimir. De aceea, din interese strategice ale amândurora, dar mai ales ale lui Cazimir, căci «mai bine este a se apăra (cineva) de după perețele altuia decât după al său» — cum zice un cronicar moldovean—Cazimir pune la dispoziție mijloacele trebuitoare lui Ștefan, pentru a întări vadul care înlesnea trecerea râului, pela *Hotin*. Astfel s'a pus începutul de întemeiere a cetății Hotinului.

Petru I Mușat (1375—1391), întemeietorul domniei Mușatinilor, pentru a-și apăra țara spre Nistru, întărește din nou cetatea *Hotinului* și întemeiază cetatea Țețina. Roman I Mușat (1391—1394), fratele lui Petru, continuă opera înaintașilor săi. Acesta fiind un domn războinic, lărgește hotarele țării sale, izgonind pe Tătari peste Nistru și până la marea Neagră, punând mâna și pe cetățile *Țighina* și *Cetatea-Albă*, așa că se intitula, cu fală: «Voevod mare, de sine stăpânitor, Domn țării Moldovei, dela munți și până la țărmurile mării».

Alexandru-cel-Bun (1400—1433) a fost un domn pașnic, evlavios și înțelept. El intră în legături de prietenie cu Polonia, împrumutându-i cu 1000 de ruble de argint și dându-le și 5000 de călăreți moldoveni, în frunte cu spătarul *Coman*, cari au făcut minuni de vitejie, în luptele

dela Marienburg împotriva Teutonilor. Pentru aceste ajutoare în bani și armată, Polonii pun amanet Moldovenilor: Sniatinul, Colomeia și Pocuția. Se înțelege și cu *Gedigold*, guvernatorul Poloniei, ca să-l ajute la întărirea *Cetății-Albe*, — poarta de intrare a dușmanilor, din spre răsărit. Mii de care se puseră în mișcare pentru a aduce materialul trebuitor, la întărirea acestei cetăți, la care se zice că lucrau, zi și noapte, nu mai puțin de 12.000 de lucrători, pentruca să o termine cât mai repede, până nu prinde de veste dușmanul ¹⁾.

Tot atunci și probabil că tot în tovărășie cu *Gedigold*, întări Alexandru și zidurile *cetății Hotinului*, unde așează un vameș, care ridica «brudina» pentru trecerea râului. Cunoscută fiind evlavlia acestui domnitor moldovan, se presupune că tot el ar fi înălțat și biserica din cetate, cu hramul «Sf. Nicolae», despre cari nu se știe cine a construit-o ²⁾. Ea este însă în stilul vechilor biserici moldovenești, din acea vreme. La moartea sa (1 Ianuarie, 1433), Alexandru cel-Bun lasă Moldova puternică, bine organizată, cu o armată bine instruită, cu cetăți întărite, cu multe ctitorii, cu târguri bine întemeiate și orașe înfloritoare.

Din nenorocire, fiii săi se sfâșie între dâșii, pentru domnie. Intr'o vreme, părea că s'au împăcat, împărțind moștenirea părintească în două: Țara de sus și țara de jos. Ilieș-Vodă a luat țara de sus, până la Hotin, cu reședința la Suceava; iar Ștefan, țara de jos, cu reședința la Roman. Dar Ștefan, cel mai mic, setos de glorie și înpulpat de Ioan Corvin, craiul Ungariei, la 1444, cu ajutoare dela Polonezi, năvălește la Suceava și, prinzând pe fratele său mai mare Ilieș, îi scoate ochii, făcându-l incapabil de domnie. Ștefan rămâne singur domn peste Moldova întreagă, până la 1447, când și el este ucis de mâna lui Roman, fiul lui Ilieș orbul, care răsbună pe tatăl său. Drept rasplată pentru ajutorul dat, Ștefan dăduse Polonilor *Hotinul*.

Când *Ștefan cel Mare* (1457—1504) s'a urcat pe tronul Moldovei, cea întâi faptă la care s'a gândit a fost, să smulgă *cetatea Hotinului* din stăpânirea Polonilor. Gă-

1. I. Nistor: Istoria Basarabiei, ed. II. Cernăuți. 1923, p. 34 sqq.

2. Ierod. Laurențiu Busuioc, în „Episcopia Hotinului”. 1925, Chișinău, p. 12—21.

sind motiv că aceștia oploșiseră la dâșii pe pribeagul Petru Aron, care nutrea speranța ca să-și recapete tronul, cu ajutorul lor, declară război Poloniei. Doi ani de zile a ținut asediul cetății. Luptele au fost crâncene; dar, în cele din urmă oastea lui Ștefan a ieșit biruitoare. Prin tratatul de pace încheiat cu Cazimir, regele Poloniei, la *Overhelovăț* (1459), se stipulează: Polonia renunță la *Hotin*, care se întoarce iarăși în patrimoniul Moldovei, dimpreună cu târgul, cu vama și cu dreptul de pescuit în apele Nistrului. În schimb, dobândesc cale liberă de negoț prin Moldova până la Mare și se obligă a îndepărta depe teritoriul polon, pe pribeagul Petru Aron, care și trece în Ardeal.

Ștefan-Vodă, intrând biruitor în cetate, așează acolo *pârcălab* pe moșul său, *Vlaicu*, fratele mamei sale Oltea, dovadă de marea importanță pe care o dădea el *Hotinului*. Apoi, după obiceiul său, dăruie bravilor săi oșteni, averi și moșii, răsplătind vitejia lor ¹⁾.

Ștefan, dela începutul domniei sale, întărește granițele Moldovei, cu cetăți puternice de apărare și anume: Din-spre răsărit, împotriva Tătarilor: *Hotinul*, *Tețina* și *Orhei*; pe aceasta din urmă o clădește, după biruința sa împotriva Tatarilor, la *Lipnic* (1469), așezând aici *pârcălab* pe *Gangur*. La apus: *Suceava*, *Neamțu* și *Romanul*, împotriva Ungurilor și Polonilor; către mează-zi: *Cetatea-Albă* și *Chilia*, împotriva Turcilor și *Crăciuna*, cetatea de graniță spre Muntenia, dela care o și cucerise; iar spre mează-noapte, ridică din temelie, cetățile: *Soroca*, la marginea țării, «în buza puștilor dușmane», și *Tighina* (Bender).

Turcii nu priviau cu ochi buni măsurile de strategie ale domnitorului Moldovei. De aceia caută pricină de război. Pricina se găsește ușor: Petru III Aron numit pribeagul (1455—1457), predecesorul lui Ștefan—pentru întâiaș dată între domnii Moldovei—dăduse Turcilor 2.000 de galbeni, trimiși prin logofătul Mihail, sub titlul de «haraciu». Găsind motiv că, nu li s'a plătit haraciu, la sfârșitul anului 1474, o armată puternică de Turci, Tatari și Munteni, conduși de Radu III cel Frumos (1462-1474), în număr de peste 120.000 de ostași, sub comanda supremă a vestitului Soliman-Pasa, trece Dunărea. Ștefan-Vodă, cu o armată abea de 45.000 de viteji, se retrage la strâmtoare, lângă *Podul-Inalt* depe

1. I. Nisior : Istoria Basarabiei. op. cit. p. 70.

apa Racovățului (Jud. Vaslui), ascunzându-se în codri. Dar cum «codru-i frate cu românul», Ștefan împrăștie, în pădurile învecinate și pe dealuri, trâmbițași și toboșari numeroși. Când dușmanul a intrat la strâmtoare, Ștefan dă semnalul luptei. Sunetul trâmbițașilor și toboșarilor, din toate părțile deodată, făcea să clocotească văzduhul. Vrăjmașul crezându-se încercuit, o ia la fugă înapoi. Atunci oastea lui Ștefan se ia după dâșii, în strigăte și urlete sălbatece, și-i măcelărește, cu furie. De altfel, și natura pare că venise în ajutorul lui Ștefan. În ziua de 10 Ianuarie, 1475, când s'a dat lupta decisivă, a fost o păclă groasă, de nu se vedea om cu om. Armatele marelui Soliman, în dezordine, fugărite și sfărțecate din urmă, se retrag spre Dunăre. Au luat vitejii lui Ștefan peste 100 de steaguri, ucigând cu nemiluita. Mulți Turci bogați, între cari și 4 *Pași*, au căzut în mâinile lui Ștefan. Au încercat ei să se răscumpere cu bani, dar Ștefan le-a răspuns: „Dacă sunteți așa de bogați, ce-ați venit să mai căutați în țara mea săracă?”.

La Podu-Înalt a câștigat Ștefan-Vodă una dintre cele mai frumoase victorii ale sale, a cărei veste a ajuns până la urechile lui Uzun-Asan, șahul Persiei. După această biruință, scria el căpeteniilor creștinătății: „Facem cunoscut Măriilor Voastre că pela sf. Bobotează, de curând trecută, Turcul a trimis asupra noastră o mare oaste a sa de 120,000 de oameni, încă și pe Domnul Munteniei, cu toată puterea lui. Iar noi ne aruncăm și mersemăm împotriva lor, *cu ajutorul lui Dumnezeu celui Atotputernic*, noi în fața dușmanilor creștinătății. Invinsu-i-am și i-am pus sub picioarele noastre și pe toți i-am răpus, cu tăișul sabiei, *pentru care lucru, Dumnezeu să fie lăudat!*”

După sfârșitul luptei, trei zile a stat cu oastea pe loc, în *rugăciuni și post*, de n'au luat în gura lor decât pâine și apă, socotind victoria „ca un dar a lui Dumnezeu”¹⁾.

Ștefan, întorcându-se la Suceava biruitor, a zidit biserica „Sf. Procopie” în satul Bădeuții și a început zidirea bisericii „Sf. Ioan Botezătorul” din Vaslui, făcându-și aici și *curți domnești* în care sta mai multă vreme, în cursul anului. Victoria marelui Ștefan, a produs mare durere și

1. Dr. I. Lupaș : Istoria Românilor, ed. V. București. 1929, p. 123.

amărăciune în sufletul sultanului Mahomed II, care a jurat că se va răsbuna.

Ștefan știa ce-l așteaptă. De aceia trimite din vreme soli, către domnitorii creștini din vecinătate, cărora le scria că Turcii vor cu orice preț să ocupe *Moldova*, această *poartă a creștinătății*. Și dacă această poartă ar fi perdută de mine, *toată creștinătatea ar fi amenințată*. Deci, cerem prieteniiilor voastre, să vă ridicați, fără preget, asupra dușmanului creștinătății, cât mai este timp. Noi, din această parte făgăduim, *pe credința noastră creștinească*, să stăm cu capul nostru și să *luptăm până la moarte, pentru creștinătate*. Până și dogelui Venetiei, îi scria: „Înălțimea Ta! Te poți gândi că aceste două locuri sunt toată Moldova, că aceste cetăți *Chilia și Cetatea Albă*, sunt un *zid pentru țara Ungurească și țara leșească*“. Dar solii lui Ștefan s'au întors înapoi numai cu promisiuni vagi ¹⁾.

Intr'adevăr, nici un an nu s'a împlinit, și iată că, Mahomed II, în vara anului 1476, porni, în fruntea unei armate puternice de 200.000 de Turci și 30.000 de Tătari, ca să răz bune cutezanța ghiaurilor Moldoveni și să salveze renumele oștirii sale. Marele Ștefan Vodă își pune nădejdea în Dumnezeu și în brațul vânos al vitejilor săi, și le ieși înainte la Dunăre, după ce-și *asigurase familia sa, în cetatea Hotinului*. Pe când însă luptă la Dunăre, se pomenește deodată cu o oaste tătarască care voia a-l înconjura pela spate. Pe Tătari i-a fugărit peste Nistru, apoi, înconjurat de vitejii săi, a început a se retrage în Moldova de sus, așteptându-i la *Valea-albă*, care s'a numit în urmă *Războeni*, unde s'a dat cea mai crâncenă luptă din tot trecutul Moldovei, la 26 Iulie (1476). Moldovenii n'au fost învinși cu puterea armelor, ci «stropșiți de mulțimea Turcilor». Floarea nobilimei moldovene a rămas pe câmpul de luptă, căci dintre țărani, mulți fuseseră sloboziți, ca să-și apere satele lor, de jafurile Tătarilor năprasnici. Insuși Ștefan, abea a scăpat din învâlmășeală, retrăgându-se spre munți, în locuri ascunse. O veche tradiție ne spune că, după această înfrângere, Ștefan obosit și rănit, s'ar fi repezit într'o noapte la cetatea Neamțului, unde era ascunsă mama sa, cerându-i

adăpost. Dar mama sa, O'itea, n'ar fi voit să-i deschidă porțile, zicându-i:

Du-te la bătaie
Pentru țară mori

Și'ți va fi mormântul
Încoronat de flori¹⁾.

Alte armate dușmane se îndreptară spre Suceava, prădându-o și dându-i foc. Ajungând până la *Hotin*, asediul a durat mai multe zile, dar zidurile lui au rămas nepăsătoare. Vlăguite de luptă, slăbite de foame și decimate de boale, oștile păgâne fură silite a se întoarce spre Dunăre, mulțumindu-se viteazul Mahomed cu un mic haraciu, pe care Ștefan se prinse a-l plăti Sultanului, pentru a dobândi liniștea țării sale²⁾. La 1484, Sultanul Baiazet, urmașul lui Mahomed, cuceri Chilia și Cetatea-Albă dela Moldoveni. *Hotinul* însă a rămas neînvins.

Sub Bogdan III (1504—1516), Polonii pustiesc Moldova, arzând orașele: Cernăuți, Dorohoi, Botoșani, Ștefănești și *Hotin*. Ștefăniță IV (1517—1527), fiul lui Bogdan, trecând Prutul peste Hotin, bate crunt pe Tătari. În această crâncenă bătălie, «mulți Tătari au pierit și mulți în Prut s'au înecat și în Ciuhuru s'au fost înglobat și pre mulți au prins, vii. Așijdere și pre doi *Mărzaci* mari, anume *Tamiș* și *Bicaz*. Și pre câți au rămas, i-au gonit peste câmp, *tâindu-i și săgetându-i* până la Nistru; fiind obosiți caii lor, *mulți în Nistru s'au înecat*. Numai Sultanul cu pușintei au scăpat, însă și el rănit la cap». Acest Ștefăniță Vodă, căzând «bolnav, la *Hotin*, au lăsat cuvânt că, *de se va săvârși*, să nu puie pe altul la domnie, ci pe *Petru Măjearul*, ce l-au poreclit *Rareș*, după numele muierei ce au fost după alt bărbat, târgoveț din Hârlău și l-au chemat *Rareș*». În anul 1572, Ghenarie 14, «răposat-au Ștefan Vodă cel tânăr, feciorul lui Bogdan Vodă, în *cetatea Hotinului* și cu cinste l-au îngropat în Putna»³⁾. *Petru Rareș* (1527-1538), în prima lui domnie, a mai mărit cetatea *Hotinului*, re-

1. Adevărul istoric, este altul. Mama sa murise la 1465; însă, prin sfaturile ce știuse a le da fiului său, când era în viață, sădise adânc în sufletul lui dragostea de țară, până la jertfa vieții sale.

2. După această înfrângere, scria el dogelui Veneției: „Eu și curtea mea am făcut ce am putut și s'a întâmplat ce v'am spus, cea ce cred că a fost voia lui Dumnezeu, ca să mă pedepsească pentru păcatele mele și laudat să fie numele lui”.

3. T. G. Bulat: Basarabia după Gr. Ureche (1646) în: *Arhivele Basarabiei*, 1929, nr. 1, p. 6—7. Comp. N. Iorga: Neamul românesc în Basarabia. Bucureștii, 1905.

pară zidurile vechi și mai ridică altele noi, de piatră și cărămidă roșie. El spori și numărul paznicilor, încredințând comanda cetății unui vestit pârcălab, *Ghinghea*, căruia îi dăruiește și «un loc pustiu la Ciuhur, în ținutul Hotinului, pe ambele părți ale Ciuhurului, care anume se cheamă *Rujinți*»¹). Trimițând o armată în Ardeal, sub comanda lui *Grozav* vornicul, bate pe Nemți la *Feldioara* (1529). Incercându-și norocul și împotriva Polonilor, pentru Pocuția, este bătut în două rânduri, la *Gvozdiec* și la *Obertin* (22 August, 1531). La 1538 năvălesc în Moldova: Polonii, Turcii și Tătarii. Petru Rareș, încolțit din toate părțile și părăsit și de boeri, este silit a apuca drumul pribegiei, în Ardeal, închizându-se în cetatea Ciceiu, până unde se furișase, îmbrăcat în haine de pescar. Turcii iau sudul Basarabiei, cu Tighina și Cetatea-Albă, prefăcându-l în *raia*; iar Polonii *Cetatea Hotinului*. Ștefan V Lăcustă (1538-1540) însă—urmașul lui Rareș—dobândește *Hotinul* printr'un tratat de comerț cu Moldova. Alexandru IV Lăpușneanu (1563—1568) a doua oară, ca să facă pe placul Turcilor, arde toate cetățile Moldovei și ucide pe boierii țării, cu nemiluita; numai *Hotinul* l-au lăsat, ca să fie de apărare spre țara leșească.

Bogdan IV, fiul lui Lăpușneanu (1568—1572), văzând că-l împresoară vrăjmașul său (Ioan Vodă Armeanul), i-a dat cale și s'a dus la *Hotin*. O luptă urma să se dea între ei. Ioan Vodă «știind pe *Bogdan Vodă la Hotin*, că nu doarme, ci strânge oaste împotriva lui, strâns'au și el țeara și oaste turcească încă avea». În ajutorul lui Bogdan sosesc și Leșii cari «s'au lăsat pe Prut în gios și au trimis de *au adus pușcele dela Hotin*, și s'au popororit la Ștefănești».

Din pricina mulțimii Moldovenilor și Turcilor lui Ioan Vodă (cel cumplit), Leșii se retrăgeau, «și dacă au inserat, s'au pornit înapoi și toată noaptea s'au dus. A doua zi, dacă au văzut Moldovenii că Leșii s'au dus înapoi, s'au slobozit după dânșii în goană, și dacă i-au ajuns, în multe locuri *s'au bătut* (în Basarabia) și mulți, de ambele părți, au perit: eară *a-i risipire*, n'au putut. Mai apoi, au silit *să-i spargă la trecătoare*, la Nistru, sub cetatea *Hotinului*:

1. I. Nistor: Istoria Basarabiei, op. cit. p. 103.

ce nice acolo n'au putut, că cetatea era pre mâna lor, ce-i apăra pre dânșii, eară pre Moldoveni reșchira¹⁾.

La 1600, *Mihai Viteazul*, domnul Munteniei (1593—1601), înconjură *Hotinul*—unde se închisese Ieremia Movilă (1595—1606), cu familia Movileștilor toată și cu credincoșii săi—dar, cu toată stăruința sa, nu-l putu cuceri²⁾.

În luptele pentru domnie, cari au urmat între urmașii lui Ieremia Movilă (1595—1606), fiul său, Constantin Movilă, dă *Hotinul* Poloniei, spre a-l ajuta să câștige tronul tatălui său. Dar Turcii îl alungă depe tron (1611), cu toate că le dăduse 50.000 de galbeni, pentru menținerea sa pe tronul Moldovei. Pe acea vreme, trăia la *Hotin* și Petru Movilă, învățatul mitropolit de mai târziu al Kievului. Radu Mihnea (1616—1619), dând ajutor Polonilor împotriva Turcilor, Moldova dobândi în schimb iarăși *Hotinul*. Urmașul lui Mihnea, Gaspar Grațian (1619—1620), pune ca pârcălab la Hotin pe un om al său de încredere, italianul *Aniballe* din Pistoia. El se gândea să înceapă războiu cu Turcii, pentru a cuceri cetățile moldovenești din mâinile lor, cu ajutorul Polonilor. Dar Polonia, nu numai că nu-i dau ajutor, ci-i iau și *Hotinul*, din care alungă pe pârcălabul italian și pun în locul lui pe hatmanul polonez *Zolchievski*. În curând însă o armată de Turci și Tătari înaintează spre Hotin și-l înconjură. *Zolchievski*, neputând a li se împotrivi, o luă la fugă. Dar un tatar pune mâna pe el și-i retează capul. Vestea acestei întâmplări produse o mare mâhnire în rândurile Polonezilor. «Mai bine s'ar fi cufundat în pământ țara acea a Moldovei, înainte de a fi intrat noi într'însa — scrie un conicar polonez —, căci niciodată coroana Poloniei, n'a suferit o mai mare înfrângere». Locul unde a fost ucis acest hatman este însemnat și se vede și astăzi în comuna Savea, jud. Soroca, nu departe de Nistru³⁾. Armatele turco-tătărești intrară în *Hotin*. Dar în urma tratatului de pace încheiat

1. T. G. Bulat op. cit. p. 8.

2. Tot la Hotin erau și cei patru ierarhi ai Moldovei: Mitropolitul *Gheorghe*; *Agafon*, episcopul Romanului; *Teodosie Barbovski* al Rădăușului și *Iovan I*, episcopul Hușilor. N. Iorga: Istoria Bisericii românești. Edii. 1908. I, p. 235.—Mihai avea cu dânșul pe *Dionisie Rati*. Vezi N. Iorga: Sfătuitorul bizantin al lui Mihai Viteazul: Mitropolitul *Dionisie Rati Paleologu*, în „Revista Istorică”. V, București. 1919.

3. Ierod. Laurențiu Busuloc: „Scurtă privire istorică..”, op. cit., p. 17;

la Hotin, de Alexandru V-lea Ilieș (1620—1622), nepotul lui Petru Rareș, în 9 Octomvrie, 1621, *Hotinul se alipește iarăși Moldovei*. Sub Gheorghe III Duca a doua oară (1669—1672), venit pe tron cu bani grei dați Turcilor, pe cari li ceru în urmă dela locuitorii țării; dar familiile Hânculeștilor, Orheienii și Lăpușnenii făcură răscoală, prădând ținuturile Cernăuțului și *Hotinului*¹⁾.

Infrângerea Turcilor la Hotin. Pe vremea domniei lui Ștefan XI Petriceicu-Vodă (1672—1674), izbucni un războiu între Turci și Poloni. E drept că în ajutorul Polonilor au fost trimise și câteva trupe de Moldoveni. Turcii, mai numeroși, înfrâng oștile polone și înaintând în inima țării, o prădară până la Leow, ocupând Podolia cu vestita cetate a Cameniții depe Nistru. Pe neașteptate se îndreptară apoi spre *Hotin*. Petriceicu-Vodă, în fața primejdiei, se înțelege cu Grigore Ghica (1672—1674), domnul Munteniei, ca amândoi să ajute, în ascuns, pe Poloni. O luptă sângeroasă se desfășoară, sub zidurile *Hotinului*, între Turci și Poloni, ajutați de armate Moldo-valache. Bătrâna cetate avu iarăși prilejul să vadă — ca pe vremea lui Ștefan cel mare — rostogolindu-se înfrântă armata turcească, sub zidurile ei... «că alții au dat în Nistru, alți pe dinaintea cetății au căzut de stânci, de s'au sdrobit. Ruptu-s'a și podul, în mijlocul Nistrului și s'au înecat mulți. Perit-au la 18.000 de Turci, umplutu-s'au Leșii și Muntenii de averi dela Turci»²⁾.

Și așa a mai răsuflat biata Moldovă, de puhoiul turcesc.

Căderea Hotinului sub stăpânirea Turcilor. Rusia amestecându-se în afacerile Poloniei; iar Turcii temându-se ca nu cumva Polonia să fie cucerită de Ruși, le declară războiu. Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei (1710-1711), leagă soarta țării sale de faima lui Petru-cel-mare, țarul Rușilor. Dar, în marea bătălie dela *Stălinești*, lângă Prut, Rușii, cu aliații lor, fiind bătuți (1711), Cantemir Vodă, cu familia sa și cu un număr de boieri Moldoveni, ca la o mie,

1. În vremea acestui domnitor, — ne spune cronicarul *Neculcea* — a plăns icoana maicii Domnului dela biserica mică de sub cetate „în cât se răsturnau lacrimile depe chipul icoanei, de le vedeau toți oamenii... Și de mirare eră a privi arătare și semn ca acela, carele au fost semn adevărat de peire a mulți creștini în țara leșească și începătura durerii și stricarea țării noastre; că de atunci, din an în an, toți rău și amar de creștini, și pustii au rămas locurile pe acolo”.

2. I. Nistor. op. cit. p. 181.

între cari și cronicarul Ioan Neculce, apucară calea pribegiei în Rusia, unde au fost primiți bine, dar... ca în țară străină ¹⁾. În urma acestei înfrângeri, Moldova pierde și ținutul *Hotinului*, cu târgul și cetatea lui vestită depe Nistru, care căzând în mâinile Turcilor, îl prefac în *raia* (popor de adunătură) (1712). Turcii și Tătarii după victorie, năvălind în țară, au făcut atâta pradă, încât târguri și sate au rămas pustii de locuitori și poporul român ajunsese ca sălbatecii în munți și ca cerșetori nemernici, fără hrană, purtându-se din loc în loc și căutând scăparea vieții ²⁾.

După ducerea lui Dimitrie Cantemir din Moldova, cu armia lui Petru cel Mare, în Rusia, țara a rămas fără stăpân. Un pașă turc, *Kiurd-Pașa*, din oastea otomană, a luat frâiele ocârmuirii, cu dela sine putere, și a stăpânit țara, până când vizirul a numit caimacan pe *Lupu Vornicu*. Acesta însă, purtându-se ca dușman al țării; iar nu ca patriot, a fost îndepărtat din scaun și pus în fieră, a fost trimis în închisoare la Varna. În locul lui a fost rânduit *Ioan Mavrocordat*, care se găsea pe lângă vizir, la urdie. Acesta mergând la Iași, a început poporul a se aduna pela vetrele lor, de unde se afla ascuns și a se liniști, simțind că va veni la domnie, fratele lui Ioan Mavrocordat, fostul domnitor *Nicolae Mavrocordat* a doua oară, ceia ce s'a și întâmplat ³⁾. N. Mavrocordat, luând cârma domniei (1711-1715), au început a se liniști lucrurile. Afând însă că Turcii vor să ia *Hotinul*, s'a întristat amar. «Au scris el la capi-chihaî, ca să pue nevoință, cu tot felul de mijloace, ca să nu se facă aceasta; au scris și la alți prieteni, cu mare rugămintă, au scris și la stăpâni, cu lacrimi și câte socoteli le-au știut, toate le-au pomenit și le-au arătat». Dar, în zadar au fost toate. *Hotinul* a fost luat; iar luarea *Hotinului* — zice Axente Uricarul —

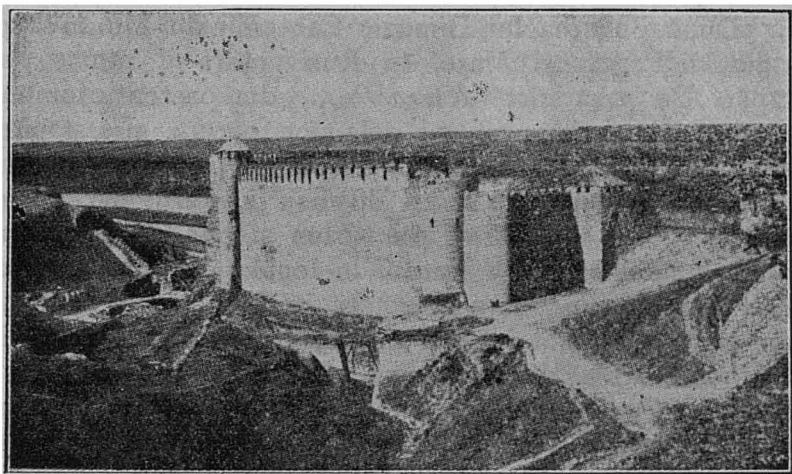
1. Cum le-a fost pribegia, ne-o spune, cu un accent sfâșiator de durere, un tânăr *hotinean*, fost și el luptător în armata lui Petru cel mare: „Eu, nepoi și moștenitor de sânge a lui Ștefan Vodă Petriceicu, eu, *nenorocitul fugar*, din țara părinților, a moșilor și a strămoșilor mei, care am fost odată *boer bogat*; iar acum *pribeg în țară străină*, sărac și lipsit în așa fel, că nu pot, la bătrânețea mea, nici chiar să las Dumnezeuului meu o pomană și jertfă vrednică de el. Făgăduesc că, dacă va da Dumnezeu ca Moldova sau județul *Hotin*, să scape de dușmanii Turci... voi zidi biserica „Sf. Gheorghe” din Dolinenii *Hotinului*”... I. Nistor, op. cit., p. 201.

2) Post. Manolaki Drăghiciu: *Istoria Moldovei* pe timp de 500 ani. Iași, 1857, II, p. 3.

3). Post. Manolaki Drăghiciu. op. cit. II, p. 3 sq.

«ca o rană țării au fost, multă slăbiciune și cădere i-au făcut».

Punând Turcii stăpânire pe Hotin, au început organizarea lui, după orândueile lor. La cetate «surpă zidurile cele vechi, despre partea din lăuntru țării; iar despre cea din afară, atât le-au întărit, cu multe lucruri de tărie, precum atuncea se obișnuia, lărgindu-o mai mult de jumătate, încât au făcut-o vrednică a se socoti între cetățile cele de frunte ale veacului al XVIII-lea și *mai frumoasă decât toate cetățile Moldovei*» ¹⁾.

Cetatea Hotinului.

Ca *înfațișare*, ajunsese a fi cum am zis: «cea mai mare și mai frumoasă dintre cetățile Moldovei», după cum ne spune Dimitrie Cantemir.

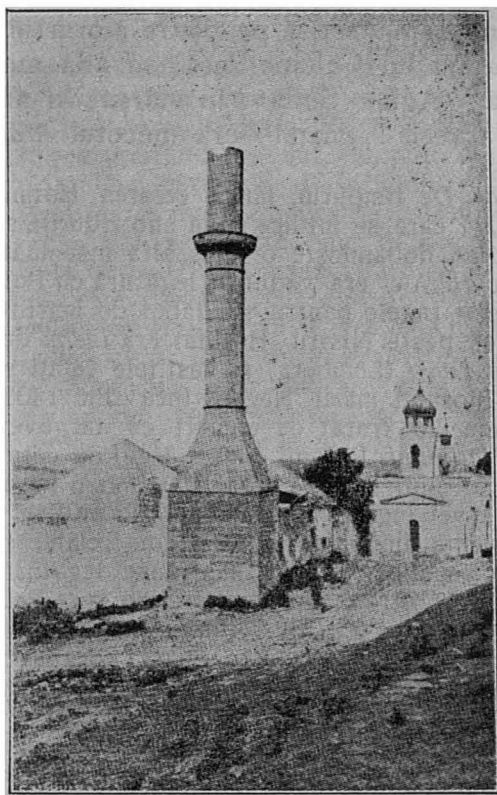
Tot pe atunci, un scriitor francez (F. Brun) ne înfațișează descrierea cetății Hotinului în interior; așa: «Hotinul se află pe Nistru, sub al 50 gr. long. și 4 gr. lat., pe o cotitură din malul moldovenesc. În lăuntru cetății se află: O *veche biserică*, prefăcută în mecet (geamie); *casa* inspectorului transporturilor militare și căpetenia străjei grănițarești; apoi *căzărțile* artileriei și locuințele Imamului și Muezinului.

Această veche cetate, fusese clădită în chip cu totul iscusit și înțelept. În *rândul de jos*, erau magaziiile, din cari,

1. Manclakl Drăghiciu, op. cit., I, p. 61. și vol. II, p. 7.

printr'o galerie de piatră, se putea ieși în câmp. Pe niște scări de minaret era urcarea spre încăperile frumoase ale garnizoanei. Se zice că altă dată, în aceste încăperi, fusese *haremul* pașei. În mijlocul citadelei, la o adâncime de 300 coți, este o fântână în stâncă, cu apa adusă din Nistru....

Cetatea *nouă*, construită în afară de citadela veche,

* Minaretul și Biserica creștină ortodoxă din cetatea Hotinului.

are patru porți: *Poarta Constantinopolitană*, cea *timșoreană*, cea *din spre apă* și cea *secretă*. În această cetate, din afară sunt două băi și două mecate; iar în apropiere de poarta constantinopolitană, mai multe prăvălii. Mai încolo, spre citadelă, e baia; locuința Agăi ienicerilor; altă moschee și cazarma ienicerilor; iar în fund, magazii cu pulbere. *Sus*, alături de poarta Stambulului, e seraiul Pașei și, în fața acestuia, locuința secretarului său. Peste drum de această casă, se află o foarte frumoasă și bo-

gată *bae publică* a defterdarului Casim-Efendi; iar în fața ei, este o *fântână* și mormântul răposatei mame a Sultanului. Apoi *tribunalul* și *cimitirul*, unde odihnește Abdi-Pașa. Tot aci mai sunt înmormântați diferiți defterdari și alte căpetenii. În fața porții moscheii este locuința autorului, care în 1136 (era turcă), adică 1723, a pierdut acolo un fiu și cu prilejul acestei nenorociri a alcătuit hronograma scrisă pe piatra mormântului. Nu departe de seraiul lui Culciuc-Pașa, se află mecetul, făcut din biserica «Aghia Sofia». În sfârșit, în afara întăriturilor—unde trăesc Lipcanii—era mecetul *Atac-Geamiri* ¹⁾.

2. *Târgul*. De timpuriu, lângă cetatea Hotinului, se întemeiază un *târg*, care se întinse până sub zidurile ei. Cu vremea, *târgul Hotinului*, dobândește o deosebită însemnătate, sub raportul *comercial*. Aici era vadul de legătură cu Polonia și *vama*, unde se încasau taxele pentru schimbul de mărfuri și *brudina*, pentru trecerea peste Nistru. Hotinul era *inelul* de legătură comercială între *Leow* (Lemberg) și vestitele cetăți grecești și genoveze depe litoralul mării Negre. Încă din 1408, Alexandru-cel-Bun încheie un tratat de comerț cu târgoveții din Leow. Chiar în fața *Hotinului*, Polonii aveau târgul cu cetatea *Camenita*, rivală Hotinului, sub toate raporturile. Petru Rareș zicea: «Sau fu Camenețule vei înghiți Hotinul, ori Hotinul te va înghiți pe tine». Din pricina importanței sale comerciale, Iașii, capitala Moldovei, din vechime, a fost în strânse legături cu Hotinul. Până astăzi este o stradă, spre bariera din spre Prut, pe la Țicău, căreia poporul îi zice: *Calea Hotinului* ²⁾. La Hotin se adunau, la o anumită dată, negustori din apus și din răsărit, până și din îndepărtatul Bizanț, pentru schimb de mărfuri. Iarmaroacele dela Hotin erau vestite.

Reședința domnească. Aici era și reședința domnească. Pitorescul locului atrăgea pe domnitorii Moldovei, să stea în anumite timpuri la Hotin; iar în vremi de războaie grele, se adăposteau în cetate. Așa, Ștefan-cel-Mare, în vremea războiului cu Turcii dela Valea-Albă, își așează familia la *Hotin*. Ștefăniță-Vodă cel tânăr, feciorul lui Bogdan, s'a săvârșit în reședința dela *Hotin* (1572), de unde l-au dus cu cinste și l-au îngropat în ctitoria părinților săi, la mănăstirea Putna.

Bogdan IV, fiul Lăpușneanului, rămânând orfan de tată de copil, a crescut sub epitropia mamei sale Ruxanda, soră cu D-na Chiajna, amândouă fete de ale lui Petru Rareș. El și-a petrecut tinerețea mai mult la *Hotin*, unde era loc deschis; iar cetatea Hotinului era destul de puternică, pentru vremi grele.

1) Ierod. Laurențiu Busuioc, op. cit. p. 19-20. Vezi tot aici: *Plan de la forteresse de Choczim en Moldavie*, 1769.

2) C. Erbiceanu în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, XXVII, p. 854 sqq.

Multă vreme, *Hotinul* a fost loc de odihnă a domnilorilor, a familiilor lor și a boierilor Moldovei, înalți sfinți ai tronului. *Pecetea Hotinului* reprezintă un ostaș, cu o stea în dreapta și alta în stânga, simbolul grănicerilor de hotare.

3. *Ținutul Hotinului* a fost, din vechime, unul dintre cele mai bogate și frumoase ținuturi ale Moldovei. Scăldat de apa Nistrului, pe tot întinsul său, spre nord, locuitorii mărginași sunt îndestulați de pește proaspăt, și gustos. Câmpiile întinse sunt foarte fertile; iar codrii de fag sunt un adevărat dar al naturii, pe timpul verii, potolind arșița stepei, prin adierea vântului răcoritor și aducerea ploilor la vreme; iar pe timpul iernii, un izvor de bogăție, prin exploatarea lemnului, pentru nevoile populației.

Reședința este în orașul Hotin. Pe vremea stăpânirii Moldovenilor, cărmuirea ținutului era încredințată unui stăpânitor numit *pârcălab*. Întâlnim pârcălabi ai Hotinului, încă din sec. al XIV-lea. Ștefan-cel-Mare, după zmulgerea Hotinului din mâinile Leșilor, așează pârcălab pe moșul său, *Vlaicu*, fratele mamei sale Oltea. Aceasta ne arată câtă însemnătate dădea el Hotinului. Petru Rareș rândulește pârcălab la Hotin pe *Ghinghea*. Cel din urmă pârcălab moldovan al Hotinului a fost „vel căpitan Pătrașcu (1712)”. Turcii numesc la Hotin un *pașă* „împotriva așezământului de pace ce făcură cu Leșii, în care s’au fost hotărît ca nici odinioară să nu fie oștire turcească în cetățile Moldovei”¹⁾.

La *Hotin* se adunau, în cazuri de conflicte între locuitorii vecini, delegați ai craiului Poloniei și ai domnilor Moldovei, spre judecarea celor cu strâmbătate dela margine și spre împăcarea neînțelegerilor ce se iscau, între Leși și Moldoveni²⁾.

Stema *veche* a Hotinului înfățișa un pândaș de hotar. Turcii, după ocupație, fac o stemă nouă, înfățișând *trei turnuri înalte* pe un câmp auriu. În vârful turnului din mijloc, era *semiluna*, de care atârnavă două paloșe încrucișate³⁾.

La 1826, Rușii schimbă stema astfel: Pe un câmp auriu, o *cetate*, cu trei turnuri. Pe cele două turnuri laterale flu-tură câte un stindard turcesc; iar pe cel din mijloc o *semilună*. Deasupra semilunii două săbii încrucișate, cu ascuțiturile în jos; iar deasupra acestora o *cruce de argint*, în amintirea cuceririi acestei cetăți de către oștile rusești⁴⁾.

După ocuparea Hotinului de Turci, în 1715, s’a dat poruncă Pașei dela Hotin, ca să ia ținutul *Hotinului* de sub ascultarea domniei Moldovei... și au rânduit Neculai Vodă boeri, cari știau bine rândul Hotinului... și s’au păgubit dintr’acel an țara Moldovei de acel *minunat ținut al Hotinului* și au lipsit și

1. Post. Manolaki Drăghiciu I. op. cit. p. 62.—La 1721, era Pașă la Hotin, *Abdul*. La 1762, *Mahomed-Pașa*; între 1763—1764, *Hamza-Pașa* și *Abdi Pașa*. În 1768, era *Halil-Pașa* și *Ieien Husein-Pașa*; în 1777, *Soliman-Pașa*; în 1786, *Ismail-Pașa*; în 1797, *Hasan-Pașa* și cel din urmă, în 1803, *Cara-Mahmed-Pașa*. N. Iorga: *Basarabia noastră*. București. 1912, p. 85.

2. I. Nistor: *Istoria Basarabiei*. op. cit. p. 72.

3. Ibidem. p. 202—204.

4. *Iustin St. Frățiman*: *Studiu contributiv la Istoricul Mitropoliei Proilavia* (Brăila). Chișinău. 1923, p. 232.

părcălabi de acolo¹⁾. Sultanul voia ca să împreune și ținutul Sorocei la Hotin „spre a mări *raiaua Hotinului*”; dar domnitorul N. Mavrocordat s'a împotrivit „stăruind prin feluri de chipuri”, ca să nu să rășluească din trupul Moldovei și așa a rămas „*raiaua Hotinului*, în hotarele sale de mai înainte²⁾. În schimb, Turcii ocupă și ținutul *Cernăuților*, din Prut încolo „ca să-l facă *ot olat*, zicând că tot de *Hotin* au fost³⁾. La 1718, ei fac *delimitarea raialei Hotinului*, care era cam aceasta: „Începând dela Serafinești a se coborî în jos, au luat tot ținutul *Cernăuților* până în Prut, unde e *târgul Cernăuților*, că numai *târgul* rămăsese în partea Moldovei, luând și iarmaroacele”. Acest lucru a dăinuit până la 1740, sub Grigore Ghica (1739-1741), a treia oară, când s'a restituit *raiaua Hotinului*, dar fără oraș. În oraș ședea Pașa „iară den afară n'avea treabă, măcar o palmă”. Dar după un an, Tătarii Lipcani⁴⁾, îl iau îndărăt. Din acest an (1741, Mai 18), este raportul lui Nicolo Erizzo către Dogele Veneției, care face mențiune „despre prefacerea din nou a *Hotinului* în pašalâc”. Între anii 1769—1774 Hotinul a fost ocupat de Ruși, apoi a fost restituit iarăși Turcilor, care-l stăpânesc până la 1806, când a fost redat Moldovei. În sfârșit, în urma tratatului dela București (1812), Basarabia — din care făcea parte și *Hotinul* — a fost răpită de Ruși și stăpânită, cel puțin partea de nord cu *Hotinul* până după războiul din 1914—1918, când întreg teritoriul dintre Prut și Nistru a revenit în stăpânirea României întregite, pentru totdeauna.

4. *Locuitorii*. Vechii moldoveni, locuitori ai ținutului Hotin s'au împuținat în războaie și s'au împrăștiat de frica invaziunilor; căci mult sânge moldovenesc s'a vărsat sub zidurile cetății Hotinului și în tot ținutul, pe timpul crâncenelor lupte cu Polonii, Tătarii. Rușii și Turcii. Aș putea zice că, n'a fost colț de țară mai sbucumat ca *Hotinul*. După venirea Turcilor, jalea și pustiirea s'a întins peste aceste locuri, rămânând pământurile nelucrate și casele pustii. Pentru a umplea golurile și a-și lucra moșiile, Turcii au trebuit să aducă muncitori de prin Galiția și Polonia, cari au covârșit în multe sate, pe vechii locuitori cei ce mai rămăseseră. Spre sfârșitul veacului XVI, cei ce plăteau dările din ținutul Hotinului erau ca la 2092 persoane; dintre cari 1984 țărani, 77 boeri, 40 vătafi, 122 nemeși și 95 preoți.

Sub raportul *împărțirii administrative*, Hotinul nu a avut aceiaș întindere. Așa, de pildă, după răpirea Bucovinei (1775), în timpul delimitării ei de către Austriaci, aceștia au răsluit o

1. M. Cogălniceanu: *Letopiseși*. II, p. 170.

2. Post. Manolachi Drăghiciu. op. cit. II, p. 7.

3. Ioan C. Băcilă: *Raiaua Hotinului*, în: *Arhivele Basarabiei*. I, 1929, No. 3, p. 47—49. — Comp. Alex. Lapedatu: *Monumentele noastre istorice în lecturi ilustrate*. București, 1914, p. 114.

4. Dim. Cantemir spune că pe vremea Sultanului Mahomed al IV acest neam de Tătari au venit din *Lipcania* și au fost așezați în aceste vărși. Post. Manolachi Drăghiciu, II, op. cit. p. 62.

parte din pământ, spre Nistru. Dar și după delimitarea Bucovinei, prin 1788, Austriacii au căutat să ia din ținutul Hotinului, 5 sate ¹⁾. După o statistică rusească din 1809, la Hotin erau : 3 târguri, 169 sate și 13.076 locuitori ²⁾. După altă statistică din 1817, ținutul Hotinului era împărțit în opt ocoale-sau plăși și anume : I. *Nistrul de sus* ; II. *Nistrul de jos* ; III. *Ciuhurul* ; IV. *Mijlocul* ; V. *Prutul de jos* ; VI. *Prutul de sus* ; VII. *Ghila-vățul* și VIII. *Başcovul*. În afară de orașul *Hotin*, avea târgul *Bricenii*, *Lipcanii* și 174 sate. Avea 240 de preoți, 46 văduve de preoți, 2 diaconi, 201 dascăli și 155 de palamari, la o populațiune de peste 20.000 de locuitori creștini ortodoxi, afară de câțiva Armeni ³⁾. Despre evrei nu se vorbește, dovadă că nu erau. Astăzi însă formează, în general, majoritatea populației la orașe și s-au întins și pela sate.

5. Cărmuirea bisericească. Din *vechime*, sub raportul cărmuirii bisericești, ținutul *Hotinului* a făcut parte din cuprinsul episcopiei *Rădăuților*, înființată de către *Alexandru-cel-Bun* (1400—1432), care a pus început de organizare Bisericii Moldovei. Ca *biserică catedrală* a acestei episcopii, a slujit vechea mănăstire din *Rădăuți*, cea zidită în piatră, de către evlaviosul domnitor, *Bogdan I Voevod* (1349—1365), adevăratul întemeietor al Moldovei, care-și avea capitala țării la *Rădăuți*. Ctitoria aceasta domnească a fost ridicată pe locul altei biserici vechi de lemn, mică și îngustă, închinându-o sfântului ierarh *Nicolae* și dându-i menirea, ca să fie nu numai catedrală, ci și loc de înmormântare, pentru ctitor și neamul său ⁴⁾. Aici a și fost înmormântat *Bogdan*, la 1370. Biserica aceasta este cea mai veche ctitorie domnească din Bucovina. De acest centru bisericesc, fost la început scaun mitropolitan și apoi rămas scaun *episcopal* (între 1408—1413), a atârnat *Hotinul*, până după cel dintâi deceniu al sec. al XVIII-lea.

După *căderea sub stăpânirea Turcilor* și prefacerea lui în raia (1713), sub raportul *jurisdicțiunii bisericești*,

1. În anul 1788, luptându-se cu Turcii, Austriacii au ocupat *raiaua Hotinului* și au făcut ridicări topografice. Căpitanul Hara *Von Otzelovitz*, face harta „*Militaerischer Aufnahms Brouillon von der Chotynyer Raja, bestehend in 29 Sectionen aufgenommen während des Krieges mit der Pforte 1788*”, Masstab 1 : 28.800” Arhivele Basarabiei, 1929, No. 3, p. 49, nota 3.

2. T. G. Bulat : Arhivele Basarabiei, Chișinău. No. 1, 1929. p. 64,

3. Tudor Pamfile : Ținutul Hotinului la 1817. Chișinău, 1920. Comp. Iustin St. Frățiman : Studiu contributiv la Istoricul mitropoliei Proilavia (Brăila) Chișinău, 1923, p. 94 sqq.

4. D. Onciu : „Din istoria României”, București, 1906. p. 16. — Comp. Wickenhauser : „Geschichte des Bistums Radauz”, Czernovitz, 1890,

Hotinul a fost scos de sub cărmuirea canonică seculară a episcopiei Rădăuților și supus *mitropoliei Proilaviei*, care avea sub a sa conducere și pe creștinii din *celelalte raiale*, precum și pe cei din *Ucraina Hanului tătăresc*, până la căderea acestui Han sub stăpânirea rusească (1791)¹).

În trei rânduri scapă *Hotinul* de sub cărmuirea Proilavului și anume: 1. între 1771—1774, când a fost întâi ocupat de Ruși; 2. între 1788—1792, când a fost sub ocupația austriacă, și al 3. între 1806—1812, când l-au ocupat Rușii din nou.

Mitropolii Proilavi, în deobște, cărmuiau acest ținut direct, prin *epitropi* și clerici, anume rânduiți de dânsii. Alte ori, când găseau câte un candidat, o încredințau unui episcop propriu al Hotinului; iar alte ori dădeau această sarcină *episcopilor Rădăuțului*, din vecinătate, fără îndoială, în înțelegere cu autoritățile politice. Așa, vedem că, pela 1749, când mitropolit al Proilaviei era *Daniil* (1748—1773), episcopul Rădăuților, *Jacov I Putneanu*, a slobozit *carte pastorală*, către preoții și diaconii „din eparhia noastră la *raiaua Hotinului*“, pentru adunarea pocloanelor vlădicești.

Intr'adevăr, iată ce scrie episcopul *Iacob I. Putneanu* (1745—1750), în *cartea sa pastorală*, din 8 Mai, 1749: «*Iacob, din mila lui Dumnezeu, episcop al Rădăuțului*». Moliftele noastre, preoți și diaconi, cari vă aflați locuitori, în *eparhia noastră, la raiaua Hotinului*, dar, milă, viață, pace, sănătate și mântuire sufletească, vă poftim dela Dumnezeu atotputernicul; iar dela smerenia noastră, arhierescă moliftă și blagoslovenie vă trimitem.

«Iată văzând și noi întâmplarea vremilor și lipsa pâinii și alte nevoi ce au fost întru acești ani, am lăsat și noi de ați odihnit moliftele voastre, despre *pocloanele* noastre și despre alte cheltueli ce era de obicei de le dați, care *odihnă* ați avut-o în *trei ani*. Dar acum, iată, am socotit și am trimis, ca să se strângă poclonul nostru, *pe acest an*, dela preoții și diaconii câte... pentru care nimeni împotriva să nu se puie, ci fiește carele să-și de banii, la mâna trimisului nostru; iar pentru cari s'ar pune împotriva și nu ar vre, de bună voie, să de banii, iată că am

1. D. Dan : „Cronica episcopiei de Rădăuți“, Viena, 1912, p. 25—Comp. N. Iorga : „Neamul românesc din Bucovina“, București, p. 168 și 185.

dat poruncă trimisului nostru, pe unii ca aceia să-i ie la izvod și să-i arăte la noi, și noi le vom trimite *cathertisire* și lepădare de preoție. Așijderea am socotit și pentru osteneala și cheltuiala trimișilor noștri, *să le de toată biserica câte un leu*. Iar pentru leul acesta, veți căde, cu rugămintele, la poporani, ca să de ei acest leu. Iată și *sfântul Mir* v'am trimis, întru blagoslovenie; așijdere și *antimisdă*, la care biserică a fi rupt sau vechi, să de nou, și *cheltuiala Antimisului* iaste doi lei.

Pentru Protopopa *Vasile*, carele au fost *protopop la Hotin*, iată că l-am scos din protopopie și am dat *carte de protopopie* la mâna trimisului nostru, *pre cine a socotit, împreună și cu moliftele voastre*, să puie *protopopă*. Deci și moliftele voastre, la toate cele ce sunt poruncile noastre, să nu vă arătați protivitori, că unii ca aceia nu vor scăpa de pedeapsă. Aceasta acum și fiind sănătoși. U Rădăuți lit 7527—1749, Mai 8». Documentul acesta este caracteristic. El ne arată că mitropolii Proilaviei, de a lor bună voe, lăsau cârmuirea acestei raiale pe seama episcopului de Rădăuți, care, cum vedem, strânge pocloanele dela preoți și diaconi, după *o păsuire de trei ani*, din cauza lipsei; trimite *Sf. Mir* și *Sf. Antimise*, schimbă pe protopopi și orânduiește pe alții; în sfârșit, exercită toate trebile de conducere ale unui episcop eparhiot. Altfel nu se poate înțelege rostul acestei *cărți pastorale*.

II. Înființarea episcopiei Hotinului.

Puțin mai târziu dela această dată (1749), aflăm la *Hotin* o *episcopie aparte*. Mitropolit al Proilaviei era tot *Daniil* (1748-1773), care stărue pentru înființarea ei. Episcopia aceasta a fost, desigur, sufragana mitropoliei Proilaviei și, prin urmare, strâns legată de soarta ei. Se știe, că mitropolia Proilaviei nu a avut o viață statornică, ca celelalte eparhii, ci o existență efemeră, condiționată de împrejurările politice, în cari a luat ființă. Când Turcii erau stăpâni, mitropolia ființa; îndată însă ce erau alungați de Ruși sau de Austriaci, mitropolia se desființa. Exact aceiaș soartă a avut-o și episcopia Hotinului. Viața ei era în funcție de aceleași împrejurări politice ca și mitropolia Proilaviei, de care atârna canonicște. Ca urmare, și istoricul acestei episcopii tre-

Veșmintele și alte odoare ce va mai fi avut, de sigur că au fost strămutate de Amfilohie la Iași, când s'a retras dela Hotin sau poate că le va fi luat cu el la schitul Zagavia, unde și-a petrecut ultimele zile și unde a și murit. În gramata de hirotonie a preotului *Teodosie Zdanevici*, cu data de 5 Decemvrie 1772, Amfilohie zice: «L'am hirotonit, cu hirotonie desăvârșită.... *aici, în sfânta noastră episcopie, în Hotin, în biserica unde este hramul sfântului și marelui Grigorie bogoslov*». Această biserică nu mai există astăzi, în Hotin; iar din cuvintele «în sfânta noastră episcopie», nu se înțelege biserica *catedrală* a episcopiei, ci se poate lua în înțelesul de *eparhia* Hotinului. Pricina pentru care nu săvârșise hirotonia în biserica catedrală cu hramul «Sf. Nicolae» nu se cunoaște. E posibil că, în acea vreme catedrala era în reparație sau în ruină. Motivul înființării acestei episcopii a fost *prea marea depărtare* a ținutului Hotin de centrul conducerii spirituale a mitropolițiilor Proilavi, cari trebuiau să treacă peste eparhia Hușilor și Iașilor. Afară de aceasta, eparhia Proilaviei era prea întinsă, peste puțină de cârmuit de un singur chiriarh, mai ales dacă vom avea în vedere căile de comunicație de pe atunci, croite prin locuri singurate și păduri imense, greu de străbătut și de păzit de atacul bandiților de codru, la cari se mai adaugă modestele mijloace de transport, de cari vor fi putut dispune și cari mijloace urmau a fi adunate dela o populațiune creștină, sleită de avere, din pricina războaielor și a jafurilor stăpânitorilor. Dar, din așezarea unui episcop propriu, vlădicii Proilavei așteptau și oarecari interese personale. Candidații la episcopat plăteau mitropolitului oarecari sume de bani, pe cari și ei căutau a-i aduna dela clerul și poporul eparhiei ce i se încredința. Acest obicei era prea îndătinat în țările supuse Turcilor. Dar, fiindcă episcopia Hotinului era prea mică și populațiunea ei stoarsă de biruri și angarale, cu greu se găseau candidați la episcopat.

Maicii Domnului", *catedrala orașului*, zidită din piatră, la 1869. De ea atârână și bisericile: *Sf. Alexandru* din cetate, zidită la 1863 din piatră și *Sfinții Împărați Constantin și Elena*, clădită din lemn, pe temelie de piatră, la 1764, de evlaviosul logofăt *Constantin Tulomonov*; apoi biserica *Balamutovca*, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”, zidită la 1894 din lemn. În total, *trei* biserici urbane, cu filialele lor.

III. Prima ocupație rusească (1771—1774).

La 1769, pe când era domnitor în Moldova, Grigore I. Calimah (1767—1769) a doua oară, izbucnește un războiu între Ruși și Turci. Oștile turcești trecând prin Moldova, spre granița rusească, furau, pradau, tot ce le sta în cale; iar populația îngrozită fugea în toate părțile. La 29 Iunie, Calimah a fost ucis de Turci și înlocuit cu Constantin Mavrocordat (1769), a patra oară. Războiul se dădea la *Hotin*, unde Turcii au fost bătuți, cu toată efortarea comandantului Rumeli Vales. Rușii, conduși de generalul Galițin, intrând în Hotin, au dat foc târgului, arzând totul, rămânând numai cetatea. Apoi, urmărind pe Turci, trec în Moldova. Mavrocordat, fuge cu oastea turcească spre Galați. Svonul apropierii Rușilor de Iași a produs „o confuzie și o groază nespusă în tot orașul, de nu știa fiește care în ce parte de loc s'apuce”. Nu erau deprinși Moldovenii cu Rușii, aceasta fiind cea dintâi ocupație a Rușilor în Moldova. Când s'au apropiat de Iași, Mitropolitul Moldovei Gavriil Calimah, cu clerul și cu boierii, le-a ieșit înainte, cale de un ceas, primindu-i cu pâine și sare, după obiceiul pământului ¹⁾. Populația s'a liniștit. Cărmuirea Moldovei o ia generalul Gorceacov.

După 2 ani (1771), oștile căzăcești reușesc să alunge pe Osmani din raialele lor, împingându-i în Balcani. Rușii pun stăpânire pe teritoriile românești, smulse din mâinile Turcilor. Boierimea ambelor principate face câte o carte de închinăciune către împărăteasa *Caterina II*, prin care cer, nici mai mult nici mai puțin, decât *alipirea* țărilor române către pravoslavnică împărăție rusească. Mitropolitul Moldovei *Gavriil Calimah*, socotind soarta războiului hotărâtă, se pune în înțelegere cu Mitropolitul *Grigorie* al Ungro-Vlahiei și hotărăsc: *desființarea mitropoliei Proilaviei. Hotinul* a fost dat episcopului de Rădăuți. Iată cum glăsuște gramata mitropolitană, din 10 Ianuarie 1771: *Și osebit de eparhia Hotinului, care s'a dat supt ocărmuirea frăței sale, episcopului de Rădăuți, Kir Dosoftei,*

1. Post. Manolaki Drăghiciu. Istoria Moldovei, op. cit. II, p. 32 sgg.

toată cealaltă eparhie (a Proilaviei) să fie întru purtarea de grijă a numitului episcop de Huși, *Kir Inochentie*. Această hotărîre o supune, spre aprobare, și *Grafului Rumianțev* sau Romanțov. Înainte însă de a veni aprobarea, gramata fusese pusă în executare. Într'adevăr, vedem că, din acest an (1771), Iulie 6, Dosoftei Herăscu, episcopul de Rădăuți, își luase titlul: „Și al *Hotinului*“, în gramata de hirotonie a unui preot, anume Pavel, din satul *Hatna*, ținutul Suceava, la biserica unde se cinstește și se prăznuiește hramul: „Înălțarea Domnului nostru Iisus Hristos“¹⁾. La 25 Aprilie 1773, sosește abea răspunsul grafului Rumianțev, care, printr'o scrisoare, aprobă gramata mitropolitului Gavriil Calimah, în ceia ce privește ținuturile cari aparținuseră mitropoliei Proilaviei. *Despre Hotin însă nu pomeneste nimic*²⁾. Se vede că secretarul său făcuse această omisiune, din scăpare de vedere, sau fusese altă pricină, rezolvându-se pe cale de înțelegere verbală. Nu putem admite însă ideea că Rumianțev ar fi fost de altă părere, numai în privința episcopiei Hotinului, căci atunci ar fi spus-o, în scrisoarea sa. E posibil că se gândise la vreun ierarh rus, pentru întreaga mitropolie a Proilaviei, implicit *Hotinul* și de aceia a întârziat cu răspunsul, trecând peste doi ani de zile.

Mitropolitul Gavriil Calimah, după primirea acestei scrisori, face o *enciclică* către tot clerul și poporul creștin pravoslavnic, din orașele și satele alipite la eparhia Hușilor, înștiințându-i că, de acum înainte, vor fi sub supraveghierea episcopului acelei eparhii *Inochentie*. Despre *Hotin*, nici el nu spune nimic³⁾.

Dintr'o *carte de blestem*, dată de Dosoftei al Rădăuților și *Hotinului*, la 11 Decembrie, 1773, pentru o încălcare de loc a lui *Enachi Cantacuzino* din Cernăuți, de către *Costea*, care fusese vameș în Cernăuți, se vede că, la această dată, sub a sa oblăduire se afla și „*episcopia Hotinului*“⁴⁾.

La 1774, Iunie 10, se încheie pacea între Ruși și Turci, la *Cuciuc-Cainargi*. Stipulațiunile păcii fiind în defavoarea Rușilor, oștile muscălești au trebuit să se retragă

1. D. Dan: *Cronica episcopiei de Rădăuți*: Viena, 1912, p. 228—9.

2. Frățiman op. cit. p. 14.

3. Melchisedek: *Chronica Hușilor* I, op. cit. d. 315 sqq.

4. N. Iorga: *Studii și documente* vol. VII, part. III-a. București, 1924, p. 226, m. 72,

din ținuturile luate din mâinile Turcilor, cari le ocupă din nou, reînființând *raialele*. *Mitropolia Proilaviei s'a reînfințat* și ea, având în cuprinsul ei și *raiaua Hotinului*.

IV. *Ocupația Ruso-Austriacă*. La 1787, izbucnește din nou război între Ruși și Turci. Austria trece de partea Rusiei. Teatrul războiului îl formează tot țările române. Oștile Austriace, sub comanda principelui Friedrich Osias de Saxa-Coburg, înaintează în Moldova, ajungând la Iași. Domnitorul Alexandru Ipsilanti (1786—1787) fu prins și trimis prizonier la Cernăuți; iar cărmuirea țării fu încredințată unui *divan*, alcătuit din boieri, sub președenția generalului austriac *Elmpt*¹⁾. Turcii își concentraseră trupele în jurul cetății Hotinului. Năvălind asupra Austriacilor, cu forțe militare puternice, îi siliră să se retragă în Bucovina. În locul divanului de boieri, așezat de Austriaci, Turcii, înaintând spre Iași, pun domnitor peste Moldova pe *Manoil Ruset* (1788) sau Manoli Roset, boier din ținutul Fălciului, care domni numai câteva luni²⁾. Trecând și Rușii Nistrul, sub comanda generalului șef cneazul *Potemchin*, o parte din oștire s'a îndreptat spre Iași; iar prințul de Coburg și-a mutat comandamentul la Roman, cuprinzând ținuturile: Herța, Dorohoi, Suceava, Neamț și Roman, ocărnuite de un triumvirat administrativ, alcătuit din generalul Ențeberg, baronul Hergelet și logofătul Constantin Balș, cu reședința la Roman.

Rușii, intrând în Iași, au rânduit ca ocărnuitor pe senatorul *Lascarov*, cu divanul cnejei Moldovei, în care divan boierii ce însemnau mai mult erau: Logofătul Iordachi Ghica și vornicul *Nicolae Roznovanu*. *Potemchin* purta grijă numai pentru oști. A rămas în memoria Ieșenilor petrecerile ce făcea acest favorit al Ecaterinei II, care a vărsat mult aur și argint în țările noastre. Ținuta lui și a statului său major „după îmbrăcămintea ce purta, fiind încărcăți de aur și de argint, pe toate cusăturile straelor, semăna mai mult a unui monarh oriental decât

1. Melchisedek: *Chronica Hușilor...* I, p. 366.

2. În trecere pela moșia lui din Fălciu, vizirul găzduise la dânsul. Fiindu-i recomandat de alți boeri din Fălciu și vizirul cunoscându-l, l-a numit Domn al Moldovei. N'a apucat însă să ia sămile și să fie întărit de Poartă, fiindcă, după puține zile dela intrarea lui în Iași cu armia turcească, a murit, fiind înmormântat la biserica domnească, cu hramul „Sf. Nicolae” de lângă curte; așa că domnia lui n'a ținut decât 2—3 luni. Post. M. Drăghiciu, op. cit. II, p. 52—3.

a unui stat major militar". În suita lui, se afla și generalul *Suvarov*, care se dovedi că era general iscusit, după moartea lui Potemchin. Mult a avut să sufere poporul Moldovei din partea muscalilor, cari „țineau calea oamenilor pe drum, îi dezbrăcau, îi stâlceau și făceau multe necuviinți pela case, de nici nu se pot povesti"¹⁾. Austriacii operau în nordul Moldovei.

La 10 Mai, 1788, oștile Austriace întărite, dau năvală asupra *Hotinului*, pe care-l înconjoară și, după câteva asalturi, la 29 August, reușesc să-l cuprindă. Înaintând victorioase, în scurtă vreme, curățesc întreaga raia a *Hotinului* de ordiile turcești și, prin Octombrie (1788), pun stăpânire pe dânsa. Teritoriul ocupat de Austriaci, se întindea între Prut și Nistru; la apus se mărginea cu pâraul Răchitna, care forma granița spre Bucovina; iar spre răsărit mergea până la pâraul Ciuhurului, care se varsă în Prut, în fața Ștefăneștilor. Pe lângă *Hotin*, cu cetatea sa, mai cuprindea și 164 sate în jurul său²⁾.

Acest teritoriu, la început a fost supus de Austriaci ocârmuirii militare, care avea de comandant șef pe *generalul Major Conto*, cu reședința la *Hotin*. La 25 Noemvrie 1789, o trecură sub administrația civilă a guvernului provincial din Gałția, cu sediul la Lemberg; iar la 12 Decembrie a fost supusă administratorului districtului Bucovinei, cu reședința la Cernăuți, *Iosif Beck*; iar ca administrator *special*, cu reședința la *Hotin*, fusese trimis dela administrația centrală din Cernăuți, căpitanul administrativ al raialei *Adler*.

Când noii stăpânitori au intrat în *Hotin*, din punctul de vedere *bisericesc*, au găsit o turmă părăsită de păstor. Mitropolitul *Chiril* al Proilaviei, de care ținea și raiaua *Hotinului*, avusese grija a se refugia din vreme la Dubasari, dincolo de Nistru, rămânând pe loc numai clerul pastoral, care îndura aceleași suferinți ca și poporul lor.

Școala. În toată raiaua *Hotinului*, se afla pe atunci o

1. Post Manolachi Drăghiciu, op. cit. II, p. 52-56.

2. D-r Simeon Rell : *Raiaua Hotinului* în timpul ocupației Austriace și legăturile ei bisericești cu episcopia Bucovinei. Cernăuți. 1930, după acte oficiale din arhiva mitropoliei din Cernăuți. p. 9. Comp. N. Iorga: Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789-1791. București 1911.

singură școală moldovenească, la *Hotin*, care avea 300 de școlari, un număr considerabil. Ca dascăl, se găsea «*Ștefan dela Putna*, dascăl pentru învățat copiii». Desigur că acest putnean era vre un fost școlar al Academiei duhovnicești, cea condusă de vestitul călugăr învățat, arhimandritul Vartolomeu Măzăreanu. Școala aceasta trebuie să fi fost *școala bisericească* depe lângă episcopie, înființată și patronată de către episcopul *Amfilohie* Hotiniul.

La venirea Austriacilor ca stăpânitori, de sigur că a fost prefăcută în *școală militară*, despre care pomenește Wickenhauser¹⁾, supusă calapodului școlilor austriace și acelorași norme, cum funcționa pela 1789 și școala din Coțmani. În școlile acestea, organizate de *Anton de Marchi* «interimarul director al dascălilor, din Bucovina», se învăța: *Cetirea și scrisul pe tratașe, catehismul mic, după înțelegere, ducerea de mână, ceaslovul, psaltirea, slovele nemțești, calculul și Comenius*, împreună cu tălmăcire și în stărșit *limba Germană*²⁾.

Sărmanul dascăl Ștefan dela Putna, neîmpăcându-se cu sistemul introdus de Austriaci, a trecut granița și s'a dus în Basarabia, unde se găsea pela 1790, ca «dascăl de copii», la o școală, poate școala domnească din Chișinău, unde scrie «Alexandria», cu toată cheltuiala negustorului *Donie*, din acest oraș³⁾.

Biserici grecești (ortodoxe), după documente, știm că au fost două în *Hotin*: Una cu hramul «sf. ierarh Nicolae», fosta catedrală episcopală, și alta cu hramul «sf. Grigorie teologul». Ambele însă fuseseră prefăcute în moscheie de către Turci, în a doua jumătate a veacului XVIII și acum erau părăsite și ruinate cu totul.

Biserici catolice nu erau, din cari pricină, noii stăpânitori ai Hotinului, de confesiune catolică, la început au fost siliți a-și face serviciile lor într'o casă particulară, amenajată în *capelă*. Mai pe urmă au transformat, după ritualul catolic, una dintre cele două biserici ortodoxe ruinate, poate chiar fosta catedrală episcopală, cu hramul

1. Die Mark Hotin unter Osterr. Herrschaft, p. 84.

2. N. Iorga : Istoria învățământului românesc. București, 1928, p. 129-130. Comp. „Contribuții la istoria învățământului în țară și în străinătate (1780—1830)”, în Anal. Acad. rom. s. literară XXIX p. 138 sq.

3. Si Ciobanu : „Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusească”. Chișinău, 1923, p. 28 sq.

«St. Nicolae». Doi preoți papistași, unul din Lemberg și altul din Ardeal, fură aduși și așezați aici, cu leafa lunară de 21 fl. și 24 cr. și cu locuința în natură, gratuită. Ei vor fi predat de sigur și catehisul, la copiii din școala germană militară.

Populațiunea ortodoxă din raiaua Hotinului fu alipită Bisericii Bucovinei (18 Octomvrie 1788), care-și avea reședința la Cernăuți. Episcopul *Dosoftei Herăscu* (1750—1789), la poftirea guvernului, alcătui o *epistolă pastorală*, prin care îndeamnă turma sa duhovnicească la credincioșie și supunere către M. S. Impăratul¹).

Protopopul Lazar Azachievici. Ca protopop al Hotinului, îi fusese recomandat de însuși Alteța sa princiară *Principele de Saxa-Coburg*, un preot militar, *Lazăr Azachievici*, confesorul corpului de «Arnăuți moldoveni», care 'și câștigase mari merite militare, la asediarea cetății Hotinului. Dosoftei Herăscu, îl acceptă, bucuros, ca pe unul ce avea oarecare trecere pe lângă autoritățile austriace. Și fiindcă în Hotin nu exista o biserică ortodoxă, mijlocește către administrația militară, ca să-i pună la dispoziție, deocamdată, o casă particulară potrivită, așezată pe un loc liber, pentru a deschide într'însa o *capelă* (paraclis), lângă care să se poată clădi apoi o *biserică* și casă pentru protopop și încă pentru un preot urban. Protopopul Lazăr Azachievici, îndată după numirea sa, se îngrijește de alegerea unui loc pentru cimitir (țintirim), pe care loc, episcopul Dosoftei îl avertizează, ca să se facă cu aprobarea, în scris, a cărmuirii politice. Îi mai dă sarcina ca să avizeze la strângerea mijloacelor bănești, pentru ridicarea unei biserici. El însă, profitând pe deoparte de firea molatecă și de starăa de slăbiciune în care se afla Dosoftei, bătrân, bolnav și pironit pe patul de moarte, pus în imposibilitate de a putea supraveghea cele ce se puteau petrece tocmai la Hotin; iar pe de altă parte de protecțiunea de care se bucura din partea stăpânirii austriace, nu se mulțumi numai cu titlul de «protopop al Hotinului», în care

1. Interesantă este și semănătura și *pecetea* episcopului „*Dosoftei al Rădăușului și Hotinului*”. Pe *pecete* este înfățișat „*sfințitul ierarh Nicolae*”, la *mijloc*; de o parte, biserica din *Rădăuși*; iar de cealaltă, cea din *Hotin*. D. Dan : *Cronica episc. de Rădăuși*. Viena, 1912, ilustrația a 4-a dela sfârșit.

fusese numit, ci se erijează, cu dela sine putere, la demnitatea de *protopop-șef* (Ober protopop) al *raialei Hotinului*; iar pe protopopul Prutului, *Artemie Lemne*, îl făcu *vicar protopopesco* al raialei și începu a săvârși o serie de abuzuri. La 2 Februarie 1789, *Dosoftei Hărăscu* închise ochii pe veșnicie, obosit de greutatea vârstei, răspuns de boală și de multe suferinți pe cari le îndurase.

După dânsul veni *Daniil Vlahovici* (Apr. 1789—1822), sârb de origine, fost profesor la școala clericală din Suceava. Agreat de Austriaci, îndată ce urcă scaunul episcopal, fu invitat de guvern, ca să alcătuiască o *epistolă pastorală*, adresată clerului și poporului drept-credincios din eparhia Hotinului, pentru «curmarea abuzurilor și a superstiției». Această scrisoare a fost înaintată mai întâi guvernului, în 3 exemplare, pentru a obține *placet regium*. La 7 Iulie 1790, i se restituie un exemplar, cu observarea ca să-i schimbe titulatura de «episcop al Bucovinei și al Hotinului», numindu-se numai «administrator al raialei Hotinului, în afaceri spirituale», ceia ce Daniil și făcu. Ridicat la treapta episcopală, prin favoarea guvernului austriac, Daniil nu făcu nimic pentru ridicarea bisericii Bucovinei, din starea de înjosire în care o aruncase noii stăpânitori. Ba lăsă și școala clericală, unde fusese dascăl, să se desființeze (1818); iar pentru raiaua Hotinului și mai puțin. În schimb, protopopul Azachievici dispunea ca un pașă de soarta clerului și a parohiilor. Așa, la 10 Ianuarie, 1788, Azachievici, puțin timp după numirea sa ca protopop, cu dela sine putere, fără știrea și aprobarea episcopului Dosoftei, alcătuește o *epistolă pastorală*, în românește, și o adresează *tuturor pravoslavnicilor creștini, din raiaua Hotinului*, îndemnându-i, ca să jertfească câte 2 parale la mâna preoților, pentru a veni în ajutorul unui «*obraz cinstit din starea bisericească, căzut în mare primejdie*». Epistola bine chibzuită, este semnată; *Lazar Azachievici, Kezarocrăeștii Rata protopop*¹). Banii s'au adunat dela preoți de Azachievici, care și 'i-a însușit personal; căci persoana pentru care se adunaseră era imaginară.

Văzând că planul i-a reușit, începe o serie întreagă de jafuri asupra preoților, făcând trafic cu parohiile și

1. Dr. Simeon Reli. op. cit. p. 18—20.

uzând de toate mijloacele, pentru a-i storce de bani.

Aceste abuzuri s'au descoperit mai pe urmă, în următoarele împrejurări: Pela sfârșitul anului 1790, trupele austriace, retrăgându-se din raiaua Hotinului, spre Lemberg, Azachievici a plecat și el, pe lângă unitatea sa, fără știrea și învoirea episcopului, păstrându-și însă postul de protopop al raialei. Acolo a stat o lună întreagă, fără să scrie consistoriului sau episcopului său. La 10 Ianuarie, 1791, printr'un decret împărătesc, corpul Arnăuților moldoveni a fost dizolvat; iar Azachievici a fost pus în retragere. Când s'a văzut rămas pe dinafară, intervine către protectorii săi Austriaci, ca să stăruie pe lângă episcopul Daniil Vlahovici, ca, atunci, când se va ivi vreun post vacant de protopop în Bucovina, să-l numească pe dânsul, pentrucă — zicea guvernul galițian — acesta numai din dragostea către Austriaci și-a părăsit postul său de protopop, pe care-l ocupase în Moldova și aici nu poate ocupa post în vreo eparhie sârbească, din pricină că nu știe limba sârbească.

Aflând de această intervenție, unii din preoții din raia, cari fuseseseră mituiți de Azachievici, făcură denunțuri către episcop, arătând abuzurile ce le săvârșise, în vremea când a stat protopop la dânsii. Aceasta o făcură ei mai mult de frică, ca să nu vină iarăși pe capul lor.

Vlahovici, primind denunțurile, cere oficial, mai întâi căpitanului districtual al raialei, Adler, să cerceteze, «cu ce pașaport și cu a cui învoire protopopul Lazăr Azachievici părăsise postul său, fără știrea și învoirea consistoriului episcopesc», vrând să-l pedepsească, în caz când s'ar întoarce înapoi. În același timp, rânduiește o comisiune mixtă de anchetă, alcătuită din *Atanaste Ioanovici*, asesor consistorial, din partea episcopului, *Adler*, căpitanul administrativ al raialei, ca reprezentant al guvernului și *Const. Teleman*, ca grefier.

Această comisiune urma să meargă acum, la fața locului, în raia și să cerceteze faptele reclamate. La 16 Martie 1791, își începuse ancheta. Dela primele cercetări, încep a se desvălui mituiri și diferite abuzuri, în sarcina protopopului Azachievici și în parte a vicarului său Artemie Lemne¹⁾.

1. Iată câteva din acele mituiri și abuzuri:

1. Dela parohul *Ioan Zamă* din satul *Hlinoaiă*, ocolul Ciuhurului, protopopul L. Azachievici a luat nu mai puțin de 10 galbeni.

În Martie, comisiunea terminând cercetările, încheie dosarul și-l înaintează episcopului. Acesta alcătuește o adresă, pe care, la 30 Martie 1791, o înaintează guvernului provincial din Lemberg, drept răspuns la intervenirea lui de a-l numi pe Azachievici protopop, la vreo vacanță în eparhia Bucovinei. Această adresă fiind o oglindă a stării de lucruri din acel timp, din raiaua Hotinului, o reproducem în întregime. Iată cuprinsul ei:

„Înaltul guvern al Țării a binevoit a porunci Consistoriului, prin decretul din 29 Ianuarie a. c., să aibă în vedere plasarea într'un post de protopop, din districtul Bucovinei — când se va produce vacanța unui astfel de loc, — a preotului militar, *Lazăr Azachievici*, care, *din dragoste*, pentru serviciul de dincoace, și-a părăsit postul său de *protopop*, ce-l deținuse mai înainte în *Moldova*; iar acum a rămas în disponibilitate, în urma desființării corpului de armată de arnăuți moldo-valah.

„Am aflat însă acumă că numitul *Azachievici* a trecut de la religia armenescă ¹⁾, la cea de aici (ortodoxă), a fost de

II. Pr. *Ioan Bârnov* din *Vetreaanca*, ocolul Nistrului-de-sus, a dat protopopului *Moise Cumpăt*, 4 ducași și mai pe urmă protopopului *L. Azachievici* 4 ducași, ca să fie lăsat pe loc, căci el tot voiau să-l mute în altă parte.

III. Pr. *Ioan Tăsloanu* din *Zalucie*, ocolul Prutului, a dat protopopului *Azachievici* 3 ducași, ca să nu-i mai aducă și pe alt preot peste el, ci să rămăie tot singur ca și până atunci.

IV. Pr. *Pavel Ștefanovici* din *Chișcăuți* l-a dat lui *Azachievici* 4 galbeni, ca să nu-l mute la *Hotin*, ci să-l lase unde era.

V. Pr. *V. Gălușcă* din *Marginița* spune că *Azachievici* voia să așeze pe lângă dânsul pe alt preot, *Mihail Halac*. l-a dat 3 ducași și l-a lăsat singur.

VI. Pr. *Mihail Holac* din *Noua-Suliță de sus* spune că el fusese preot în *Marginița*. Venind Turcii și ne mai putând suferi împilările lor, s'a dus în *Moldova*. La 1789, întorcându-se, a găsit preot pe *V. Gălușcă*, care n'a vrut să-l primească și pe dânsul. S'a dus la *Azachievici*, care l-a pretins 8 galbeni, ca să-l pună la loc. „l-am dat 7 galbeni, zice el; iar al 8-lea, mi-a poruncit *Azachievici*, să-l dau protopopului *Lemne*”. Sătenii însă n'au voit să-l primească înapoi pe *Halac* și de acela *Azachievici* l-a trimis la *Noua-Suliță de-sus*, unde este și acum.

VII. Pr. *Ioan Podgorețchi* din *Lencăuți*, nevrând să primească pe fiul său ca preot, care nu voia să se ducă la parohia lui din *Râncăuți*, fu pedepsit „cu gloabă”, sub cuvânt că a făcut nedreptate fiului său.

VIII. Pr. *Gheorghe Ilășciuc* din *Peribicăuți*, declară că a dat protopopului *L. Azachievici*, în 1789 o „vacă cu vișel”, ca să nu-i trimită în parohie pe un al treilea preot.

IX. Pr. *Grigore Sovișchi* din *Balamutca*, spune că a dat lui *Azachievici* 2 ducași, ca să-l facă acolo preot, pe lângă altul.

X. Pr. *Dimitrie Brașovanu* din *Colueu*, spune că a dat protopopului *Lemne* 1 ducal ca să capele această parohie.

XI. Pr. *Teodor Carp* din *Sărăuți-de-sus* a dat protopopului *Lemne* 30 fl. turcești și o catârcă, în valoare de 20 fl. ca să-l ierte o pedeapsă de 60 fl. pentru că s'a băut cu un țaran etc. După Dr. Simeon Reli, op. cit. p. 21—25.

1) La *Hotin* a fost o veche comunitate armenescă. Ei aveau acolo o biserică bogată, cu 12 băcăni. Biserica aceasta învechindu-se, se dărmase și arsese. Sultanul *Selim I*, la 1801, aprobase rezidirea ei. Dar, din diferite împrejurări, neputându-se rezidi la 1810, comunitatea armeană cere

două ori botezat și de două ori hirotonit în preot și că n'a ocupat nici odată în Moldova funcția de protopop. Din potrivă, a rămas fără parohie și fără nici o slujbă, din cauza purtării sale nepacifice; iar la izbucnirea războiului a fugit în Bucovina, de frica turcilor, împreună cu mai mulți moldoveni, și de aici a plecat apoi cu unul dintre *frații* săi, un *negustor armean*, în tabăra cezaro-crălască de la Hotin, ca să facă negoț. Acolo și-a oferit el serviciile sale, *ca preot militar* (Feldkaplan), spre a sprijini astfel mai bine afacerile sale negustorești comune, câștigându-și prin aceasta atestatul favorabil din partea comandamentului armatei. „De aceia nu s'a ezitat atunci, de a-l așeza pe numitul Azachievici ca prim-protopop în *Hotin*, fiind recomandat ca un păstor sufletească zelos.

„Dar împotriva nădejzii noastre, că numitul protopop își va face slujba după rânduială, am trebuit să aflăm, după plecarea sa a doua oară la armată, că el *a transferat pe preoți, dintr'un loc în altul, în mod samavolnic, vânzând totodată parohiile*, cu câte 2, 3, și mai mulți ducați. Apoi, că *a împărțit bisericilor*, în chip cămătăresc, *pentru bani*, „sf. Mir”, trimis de răpaușatul episcop, ca să fie împărțit preoților *în mod gratuit* și, în fine, că a cutedat să iscălească o *carte de milostenie*, redactată în forma de epistolă pastorală, pentru un *pretins arhimandrit*, căzut în închisoare; iar sumele colectate ca milostenie și le-a oprit pentru sine.

„Totuși, n'am voit să facem despre aceasta întrebunțare oficială, ci, aflând că numitul Azachievici a plecat iarăși la oaste, și considerând deosebita recomandare a acestui protopop din partea comandantului armatei, am trecut totul sub tăcere, sperând că-și va recunoaște greșalele, le va regreta și se va îndrepta după reîntoarcere.

„Dar, chiar îndată ce se întoarse la protopopiatul său, în toamna trecută, îndrăzni el să se îndrepte către acest consistoriu, cu nemăsurata cerere, de a fi numit și așezat *protopop superior* („Ober-Protopop“) *peste întreaga raia*, ceiace de altfel „însuși episcopul, și-și puse chiar acest titlu, în mod arbitrar. Apoi călători prin întreaga raia, fără știrea consistoriului și a diregătoriei politice, convocând pe preoți, vornicii și bătrânii din mai multe sate și încercând să stoarcă dela dânsii, certificate de bună purtare, scrise de mâna lor proprie; iar pe al doilea protopop, *Lemne*, să-l răstoarne și să-l facă fără slujbă. La urmă și-a *părăsit chiar și serviciul*, plecând la Lemberg, fără știrea și învoirea consistoriului, spre a-și înalta acolo, niște pretinse plângeri.

„Spre a pune deci capăt acestor turburări, plângeri și dușmănii, am fost siliți, cu învoirea Krelsamtului (administrației

învoire dela comandantul rus *Lieders*, ca să înceapă zidirea, *Lieders* aprobă, cu condiția ca să se refacă pe același loc și de aceeași mărime, lățime și înălțime, păstrându-se încălă onestitatea, la refacerea ei. T. G. Bulai : *Biserica armeană din Hotin*, în „Arhivele Basarabiei“ (1929).

districtuale), să trimitem o comisiune de cercetare, care a și adevărit că numitul protopop a făcut, în adevăr negoț, cu multe parohii, a luat *plată pentru împărțirea „sf. Mir“*, sub cuvânt de remunerație pentru osteneala sa; iar printr-o carte falsă de milostenie, pe numele unui arhimandrit, căzut în prinsoare, a adunat o sumă mare de bani. „Totodată s'a constatat că și protopopul *Lemne* a luat mai mulți ducați, ca gloabă, dela preoții din parohii, prinzându-se astfel și dânsul.

„Aceste pâri. împotriva lui *Azachievi*, s'au aplanat, după putință, avându-se în vedere *bunul său atestat, din partea comandamentului armatei și privindu-le, ca niște greșeli, comise într-o țară streină, unde nu le-am putut cerceta cu mai deamăruntul și restabilind iarăși liniștea, cât am putut“.*

„Dar, fiindcă protopopii *Azachievi* și *Lemne*, prin astfel de purtări, au pierdut, cu desăvârșire, încrederea din partea noastră, făcându-se ambii suspecti, în serviciul lor, *n'avem de gând, să-i îndepărtăm, din slujbele lor, în raia, cât va mai dăinui. Dar, îi considerăm de neapți, pentru a-i răndui, ca protopopi, în Bucovina, ca să nu ne atragem în viitor, eventualele urmări rele și răspundere pentru așezarea lor aici.*

„Din motivele amintite mai sus, binevoiască deci, înaltul guvern al țării a cunoaște, că numitul *Azachievi* nu poate fi așezat ca protopop aici în Bucovina“.

El însă a rămas și mai departe în raia, până la plecarea Austriacilor, când se va fi retras împreună cu dânsii, ca să nu cadă în mâinile Turcilor, de frica cărora fugise în Austria.

Sfârșitul războiului. Retragera Austriacilor din raiaua Hotinului.

Anul 1790 se începe cu prefaceri noi. Împăratul Iosif al II își dăte sfârșitul la 28 Ianuarie, urmându-i la tron fratele său, Leopold II. Grosul armatelor Habsburgilor, cari suferiseră serioase înfrângeri din partea Turcilor, încep a se retrage din raia, fiind acum îndreptate spre frontul de Vest, unde izbucnirea revoluției franceze (1789) adusese oarecari îngrijorări. Până către sfârșitul anului (1790), se retraseră și ultimele trupe de războiu, rămânând în raia numai personalul administrativ, cu o garnizoană de pază. La 1791, Austriacii se grăbesc a încheia pace cu Turcii, la *Șistov*, rămânând lucrurile, așa cum fuseseră mai înainte de război. Rușii câștigaseră câteva victorii, fapt care le deteră curaj să mai continue luptele. Dar în 1792 încheiară și ei pace cu Turcii, la *Iasi*, câștigând cetatea *Okciacovului* de dincolo de *Nistru*, care fluviu devine de aci înainte, *linia de despărțire* între ambele împărății.

Austriacii continuară a administra *raiaua Hotinului* și după încheierea păcii dela Iași. Abea pe la începutul anului 1793, baronul *Dicke*, comandantul austriac al Hotinului, predă cetatea în primirea funcționarilor administrativi turcești. Mai înainte însă avusese grijă ca să strângă, toate rămășițele de «biruri» ce mai rămăseseră nefincasate dela cler și dela popor. Odată cu transportul proviziilor și averea mișcătoare a Statului, încărcară și multe obiecte de mare preț: odoare, veștminte și clopote jefuite de pe la biserici, pe cari le trimiseră parte la *Okopi* în Galiția, parte la Cernăuți, unde le depozitară la șeful bisericii catolice (dehantul) din Bucovina *Wenzel Keckert*, ca să le distribue, după trebuințe; iar altele au fost duse la *Gura-Humorului*¹⁾.

La 26 februarie 1793, se retrag și cei din urmă funcționari austriaci din Hotin, luat acum iarăși în stăpânire de Turci. Odată cu aceasta, se rupseră și legăturile bisericești ale raialei *Hotinului* cu Biserica Bucovinei, trecând iarăși sub conducerea duhovnicească a *mitropoliei Protolaviei*, cu care va îndura de aici înainte aceeași soartă, până la desființarea ei.

V. *A treia ocupațiune rusească* (1806—1812). La 1806, se iscă un nou război între Ruși și Turci, prin intrigile împăratului Napoleon I. Oștile rusești, sub comanda generalului Prozorovski, intrând în Moldova, la 19 Noemvrie 1806, ocupară *cetatea Hotinului*, cu ținutul ei, împlinindu-se vorbele vechiului cântec moldovenesc din această raia:

Hotine, Hotine,
Păzește-te ghine

Că Moscalul vine
Cu oastea spre tine²⁾.

Teatrul războiului erau țările române. Rușii ocupară Principatele. Ipsilanti, care venise cu dânsii, a fost titluit Domn peste ambele principate, dar numai de formă; căci conducerea de fapt o avea Prozorovski și Cușnicov. Vistiernic — slujba cea mai de seamă — a fost numit Iordachi Roset Rosnovanu, ispravnicul de Neamț, care a condus vistieria, până la plecarea Rușilor, cu o putere întocmai ca

1. *Wickenhausen* op. cit. p. 85. — și Dr. Simeon Rell, op. cit. p. 29—30. Comp. N. Iorga: *Histoire des Roumains de Bucovine de l'annexion autrichienne (1775—1914)* Iași. 1917. Ibidem: *Histoire des relations russo-roumaines*. Iași. 1917 și *Românii de peste Nistru. Lămuriri pentru a-i ajuta în lupta lor*. Iași. 1918.

2. N. Iorga: *Neamul românesc în Basarabia*. București. 1905. p. 26, sq.

de Domn, de se cutremura Moldova, la porunca lui. După moartea lui Prozorovschi, care era tare bătrân, comanda oștilor rusești a luat-o, mai întâi Michelson, și apoi marele general Kutusof, până la încheierea păcii.

Mult a suferit Moldova în timpul acestui război. Biruri grele s'au pus pe boeri ca și pe cel din urmă locuitor. Dar havalelele cele mai grele, ca în toate războaiele dintre Turci și Ruși, erau *cărăușile* pentru aprovizionarea armatelor. Muscalii se purtau rău cu locuitorii și chiar cu clerul. Pe lângă alte potlogării și jafuri, aveau un nărav urât: Tăiau cozile la cai, ca să-și tacă sultanuri la coifuri, cum purtau pe atunci moscalii. Nu rămăsese un cal nelsuțit în Moldova, decât doar acei din slujba armatei sau cari îi răscumpărau cu bani, după învoială. Era mare jaf în țară. Pe lângă ruși, se mai iviseră și hoți dintre Moldoveni, cari prădau lumea la drumul mare¹⁾.

Erau însă și bani mulți în țară dela Ruși. Aproape nu era văduvă, care lucra cu mâinile ca să se hrănească, care să nu aibă în legăturica sa, ruble și carboave, păstrate pentru comand. Țărânii se jucau cu galbenii; iar boerii cumpărau la moșii, făcând averi colosale. Atunci «au cumpărat toate moșiile clirosului din Bucovina, ce s'au vândut cu înjosite prețuri».

Războiul se desfășura, cu mare furie. Rând pe rând, căzură în mâinile Rușilor toate teritoriile dintre Nistru și Dunăre, cari alcătuiseră *raiarele* turcești. După un an, Napoleon se împacă cu Rușii, la *Tilsit* (1807), punând la cale, împărțirea între dâșii și Austria a împărăției Otomane. Războiul se târăgănește, dar cu șanse de izbândă de partea Rușilor. Ambele principate sunt curățite de or-

1. Vestit era banditul *Bujor*, care, ca om de treabă, se numise Ștefan Pușcașu, originar din satul Orășu, ținutul Bacăului. Acesta își alesese 12 țovarăși, „pe cari l-a chilit el destoinici pentru astfel de treabă, și prădau lumea, curți boerești și târguri întregi, zlua mare. Odată a intrat, cu țovarășii săi, toți călări, în târgul Siefănești, pe la amiază, și au tras la căpetenia târgului Aici, adunând mai mulți negustori frunțași, le-a cerut o sumă de 15.000 lei, în termen hotărât de trei ceasuri. Ei s'au așezat la masă și au cheful cu lăutari, veselindu-se, fără nicio grijă. După ce au luat banii dela târgovești, au ieșit, fără să dea măcar o lovitură de băț cuiva și au plecat, mulțămind. Asemenea au făcut la Folești (Basarabia) și în alte părți. În cele din urmă, a fost prins, la Focșani, într-o bărbierie, unde, fără arme, se rădea, penfrucă, dela o vreme, mai părăsise poznele. A fost spânzurat pe movila Săranda dela Iarmaroc, unde femeia lui, în urmă, a făcut o bisericuță, cu hramul „Sf. Nicolae“, de pe șoseaua Socolii, spre pomenirea lui; „dar mai mult cu milă săvârșindu-se, decât cu bani dela Bujor“. Postelnicul Manolachi Urăghici. op. cit. p. 80 sq.

diile păgâne. În anul 1811, Kutusof câștigă o mare victorie la Ruscuc, care silește pe Turci a încheia pace. La conferința păcii, adunată la ^{16/28} Mai, 1812, la București, Rușii pretindeau Moldova întreagă. Napoleon se opune; iar Rușii se mulțămesc cu Basarabia, cu *Hotinul*, până la Prut.

„După încheierea păcii, a început trecerea din Rusia prin Moldova, a Turcilor robiți de Ruși. Era o mare jale de privit. Un întreg popor, bătut de străinătate, flămând, gol și fără de nici-o închipuire de iarnă, în timpul cel mai rău al anului, care nu samănă decât cu o colonie de sălbateci, strecurându-se pe acest pământ; unii având câte o cer-guță pe spate, alții nimic și mai toți desculți. Moldovenii însă, primindu-i la Prut—noua margine de hotar a Moldovei—cu ospitalitatea obicinuită lor, către toate națiile, i-au hrănit cu îndestulare; i-au găzduit și i-au îmbrăcat; puind mână dela mână, i-au ajutat, până au trecut Dunărea, ducându-i, cu toată mulțămirea, din conac în conac, cu trăsurile de prin sate“ ¹⁾.

Alt moment de tristețe a fost ziua fatală când a expirat termenul convenției, ca Moldovenii, să se așeze fiecare în locul unde urmau să rămână definitiv, adică unii în Basarabia și alții în Moldova. Ceasul acela a fost de mare plângere și jale amară. Poporul, cu cârdușii, ca turmele de oi, încinsese ambele maluri ale Prutului, din Hotin și până'n Dunăre, mergând săptămâni încheiate și strângându-se de prin sate și din târguri, cu luarea de „bună ziua“, dela părinți, dela trați, dela rudeni și dela prieteni, cu cari crescuseră și viețuiseră dimpreună, până în vremea aceia; iar acum trebuiau să se despartă, pentru totdeauna. Multe bocete se auzeau și multe lacrimi s'au vărsat pe malurile Prutului. Multă vreme s'au ținut minte acele momente de scârbă și jălanie. Amărăți au rămas cei din Basarabia, cari nu știau cum le va fi viața sub Ruși, mai ales că nu uitaseră suferințele îndurate dela dâșii, pe timpul ocupației. Duminicile și sărbătorile veneau la malul Prutului și priveau cu duioșie, spre Moldova, că doar vor vedea pe cineva din cei iubiți ai lor. Nezărind pe nimeni, își răcoreau sufletul îndurerat, cântând în disperare:

1. Post. M. Drăghiciu, op. cit. p. 79 și 88.

Decât la Muscali chîcam
Mai ghine mă spînzuram
Că îi bai, îi sfâlceşti
Di-i grădeşti moldovineşti.

Vai di neamul cel străin
Îi ca pomul lângă drum
Cine freci-l sburătueşte
Şi di crengi-l sărăceşte.

Oi-oi, sărman! de noi
Cum ni mîănă în convol
Şi ni bai ca pi boi
Şi ne svîntă în bălăi »).

Uneori uitau de stăpînirea rusească şi, despreţuind pe Muscalii cari păzeau graniţa, priveau, cu jale, Prutul în lung şi 'n lat, vîrsându-şi pe dînsul, tot focul care ardea în sufletul lor, ca şi cum valurile lui ar fi fost singura piedică care-i despărţea de fraţii lor. Nu le-a lipsit însă niciodată nădejdea de a se vedea iarăşi împreună, cum se dovedeşte din cîntecul lor :

Prutul ista ni dispartî
Prutul ista n'arî moarî
Dar ne-om pune noi cîndva
Şi, cu gura, l-om săca.

Cîrmuirea Bisericească. După ce au intrat Ruşii în ţară şi au ocupat principatele, în 1808, au chîemat pe mitropolitul *Gavriil Bănulescu-Bodoni* dela eparhia Ecterinoslaviei, cu reşedinţa la *Pultava*—ca şi oarecînd pe Ambrozie Serebrenicov—şi l-au pus «Exarh» sau vechil, cum se zicea atunci, peste «Biserica Moldovei, Valahiei şi Basarabiei». Mitropolitului Veniamin Costachi, făcându-i-se multe neajunsuri şi prigoniri, de către senatorul rus Milaşevici, care fusese numit plenipotent în locul lui Serghie Cuşnicov «pentru că neamul Costăchesc era supus unui blăstăm, precum spun în Rosia, după o învechită ură politică ce era asupra lui,—au fost silit a se trage din chîriarhie, în anul 1808 şi a se duce la mînăstirea Neamţului, locul metaniei sale, lăsînd scaunul vădov». Tot aşa au procedat Ruşii şi cu mitropolitul Dosoftei din Muntenia. Pe mitropolitul *Chiril* al Proilaviei, care se întitula acum numai «al Hotinului», războiul îl apucă la Dubasari. Când Gavriil pleacă în Muntenia, spre a inspecta Biserica de acolo, la 10 Iulie 1810, între cei cari-l însoţeau era şi Chiril, precum şi arhimandritul Filotei dela mitropolia Moldovei, «ciracul» lui Veniamin Costachi. De aici se vede că Chiril era în graţiile lui Gavriil. De va

1. Vezi G. Madan : Cîntece şi versuri alese. Bucureşti. 1904. Comp. Economul *Vasile Pocitan* : Biserica românească din Basarabia. Bucureşti 1914. p. 38.

fi avut el și vreo însărcinare bisericească, în vremea ocupației rusești, nu știm.

După încheierea păcii (1812), Gavriil retrăgându-se în Basarabia, la Chișinău, în urma propunerii sale, se înființează eparhia Chișinăului și *Hotinului*, cu titlul de *mitropolie* și *exarhie*, zicând, în referatul său, între altele, «având în vedere că'n *Chișinău* s'a așezat autoritatea ocârmuitoare; iar în *Hotin* a fost altă dată episcop eparhiot». Această eparhie a fost încredințată lui Gavriil, dându-i-se și titlurile de mai sus, pentru *meritele sale*, către pravoslavnică împărăție a Rusiei. Intr'adevăr, Gavriil fusese mitropolit al Chicovului, al Ecaterinoslaviei, al Moldovei în 1792 și în urmă. între 1808 — 1812, mitropolit și *exarh* peste întreaga Biserică română.

Ca vicar, își ia pe arhiereul *Dimitrie Sulima* «al Tighinei și Cetății-Albe». Data înființării acestei eparhii se socotește : 21 August, 1813, când țarul Rusiei *Alexandru* aprobă referatul Sf. Sinod, cu apostilul : *Așa va fi. Alexandru. Teplîi, 21 August. 1813*¹⁾. Toți ierarhii, urmași ai lui Gavriil, au purtat titlul : «Al Chișinăului și al *Hotinului*».

VI.

Episcopii Hotinului.

I. *Antim* (Amfim). Cel întâi episcop al Hotinului a fost un oarecare Antim sau Amfim²⁾. Era de origină lipovenească, care însă se întorsese la ortodoxie. Fusese ridicat la rangul de *arhiepiscop* al întregii ortodoxii (?!), de către soborul din Slava-rusă (Dobrogiia). Reședința lui era în satul *Vietreanca*, lângă Hotin și se silea a întoarce pe lipoveni din rătăcirile lor³⁾. Iată ce zice, în scurt, gramata lui de avansare:

1. C. N.] Tomescu în : Arhivele Basarabiei. 1929, I, No. 1, p. 32—42.

2. Frățiman op. cit. p. 62-65 îi zice Amfim; iar în gramata p. 294-5, *Antim*.

3. Din scrisorile pe care le trimisese *Antim* mitropolitului Moldovei, *Iacov I Putneanu* (1750—1758), cu care era în corespondență, extragem următoarele: Am primit scrisoarea P. S. V. trimisă nouă smirișilor și din ea am cunoscut principiul legăturii frățești și cel mai dinfai principiu al ucenicilor lui Hristos ...dintru aceasta vor cunoaște toți, că sunteți ucenici ai mei, de veți avea dragoste întru voi... Avem de mult dorință a vă vedea pe P. S. V., dar suntem împiedecași de Satana, până în ziua de astăzi. Arată că a mai fost un episcop *Luca*, dela curtea majestății sale împărătești, care s'a pogorât printre Lipoveni, voind a-i întoarce la ortodoxie, cu blândețe. Dela acest

„Cu mila lui Dumnezeu, smeritul *Antim*, arhiepiscopul în-
tregei pravoslavii.

„Iubitorul de Dumnezeu episcop *Teodosie* al *Cubanelui* și
al *Terecului*.

„După harul, darul și puterea prea sfântului și începăto-
rului de viață Duh“, care este dată nouă dela însuși, dela
marele arhieru, Domnul nostru Iisus Hristos, prin sfinții și sfin-

episcop, când era în cucernicie, primise și el hirotonie în toate treptele, în-
cepând dela egumen și slărșind la episcop. Episcopul acesta, bărbat tare în
învațătură: iar în credință schimbător, își schimbase numele în *Astinoghen*. Ne-
putând răbda supersiliile lipovenești și temându-se de puternica mână îm-
părălească, a trecut la biscopii romano-catolici, la cari trășle as'ăzi ca
un mirean, ne mai lucrând cele arhieriești. Acest *Astinoghen*, după alte infor-
mații, mai pe urmă a fugit în *Kameneț-Podolsk* și, lipsindu-se de treapta de
episcop, a primit schizma catolicească și înscriindu-se într-o garnizoană de
soldați s'a făcut căpitan și este în *Kracov* unde locuște cu femea și copiii săi.

Despre lipoveni zice că nu sunt eretici, ci s'au despărțit de biserica
velico-rusă, numai prin deosebiri gramaticești și oarecari obiceiuri externe, cari
sunt socotite de ei ca ceva sfânt și de mare însemnătate. Fiindcă sunt proști
și nu au în jurul lor oameni învățați și cuminiți, dâșii, deosebirile lor cu
biserica velico-rusă, le socotesc ca dogmă și nu vor să se unească cu bi-
serica rusă, într-o turmă (cuvântătoare).

Episcopii ruși au fost de părere să-i aducă la unire cu sila și, prin
aceasta, mai mulți i-au îndepărtat, până la aceia că ei, fugind de pălămiri și
pedepse, și-au părăsit patria, fugind în alte țări. Însă urmând apostolului
Pavel, carele cu cei neputincioși a fost ca un neputincios, el s'a alăturat
de ei, ca și Luca care-l hirotonise, ca să-i îndrepteze, cu blândețe. Arată
suferințele ce a avut dela dâșii, pentru care a primit buna credință a bise-
ricii răsăritene. Când a voit să se ducă din Cuban în Ciubărți, și-au băluit
joc de dânsul și mai că nu l-au ucis; dar auvia i-a luat-o toată. Să roagă
ca preoții săi să aibă voie a lucra cele sfinte în mitropolia Moldovei, între
lipoveni; iar răzvrătiților popi și călugări și altor samavolnici să le fie oprit.
În sfârșit, să fie dat smereniei noastre voie a veni la oamenii noștri, din
mitropolia voastră, ca să-i cercetăm și să-i învățăm legile lui Dumnezeu și
desăvârșirii creștinești și să ne cereți nouă deslegări pentru toate acestea,
dela luminatul vostru cneaz. Pentru toate acestea, noi, smeriții, ne vom ruga
lui Dumnezeu, pentru Măria sa, asemenea și pentru Prea sfinția Voastră.

În altă scrisoare (raport) din 30 Iunie 1756, *Antim* scrie mitropolitului
Iacov: Știut este P. S. V. că în mitropolia voastră se găsesc mulți *lipoveni*
și se chiamă creștini de credință greacă, cari s'au depărtat dela patriarhi,
mitropolii, arhiepiscopi și dela tot clerul bisericesc cel adevărat.
Ei nu primesc toate tainele, ci numai pe unile. Au popi din cei fugari din
Velicorossia și din alte eparhii, cari au fost caterisiți de arhierii lor, răspopiți
și foarte bruți, fără de minte și fără știință de carte. Despre aceștia am scris
și lui *Danil*, mitropolitul *Proilaviei* și patriarhul *Chiril* din Constantinopole.

Acești popi sunt primiți la ei de alt popă, care a venit mai înainte,
la acești moșici, punându-l să anatematizeze mai întâi pe toți arhierii bise-
ricii răsăritene, pe cari-i numesc eretici. Numai de dâșii zic că sunt pra-
voslavnici și numai la ei s'a împlinit făgăduința lui Hristos: *Iată eu, cu voi*
sunt, până la sfârșitul veacului.

Pe creștinii ortodoxi ce trec la ei, îi botează din nou; iar pe alții îi
ung cu mir, care mir la ei nu a fost niciodată, și-i cunună din nou. Astfel
de popi cari botează din nou sunt în mitropolia Voastră *Macarie*, popă negru
la *Zamoslia* și *Socolinți*; apoi popa *Ivan Andreiev*, *Pafnutie*, popa-negru *Ni-*
colae din *Câmpu-lung* și *Avramie*, care este socotit de dâșii ca un patriarh,
din pricina bătrânețelor sale. Aceștia s'au sfițuit să ridice o biserică în
Câmpulung. Știe P. S. V. despre asta? Stăruieți pe lângă marele gospodar să
nu le aproabe.

țitorii lui apostoli și a lor locuitori și după dâșii mergători, cari au trecut unul dela altul, trecând chiar până la noi, după sfatul soborului întreg... am ales pe acest evlavios episcop *Antim* al Cubanului și al *raialei Hotinului*, ca *arhiepiscop*, ca să fie el mai mare episcop *supraveghetor* și dregător al *Bisericii ortodoxe de ritul grecesc*, a credinții ortodoxe, vechii ortodoxe tradițiuni.. să aibă cinste și *tron de arhiepiscop* și după obiceiul

Dacă cumva cer dela P. S. V. să facă *biserică* sau altceva, să-i întrebați dacă au învoirea smereniei noastre. Și de vor cleveți asupra-mi să nu-l credeți; fiindcă ei sunt vicleni; iar prea sfinția Voastră, cu mare greutate va înțelege viclenia lor. Și să nu le dați voie să boțeze de 2—3 pe fiecare an sau să cunune sau să fundă călugări și călugărițe. Nu cu ei, ci cu smerenia noastră să aveți P. S. V. legături de dragoste și frăție, pentru toate să ne scrieți. Anul 7264/1756 Iunie 30 zile. *Smirenniyi Antim arhiepiscop Kubanski i Holinskia Ray lipoven.*

* * *

Dintr'un raport al *Colegiului afacerilor străine* către *sf. Sinod* din Petrograd, spicui: Rezidentul rusesc din Turcia raportează că Rușii din Cuban și din Moldova schizmatici (răscolnici) s'au îngrijit de hirotonia unui episcop, în care scop s'au dus mai întâi la mitropolitul care locuiește în *Crimea* și la arhiereul valah, care trăiește în mănăstirea așa numită *Huși*, însă aceștia nu l-au hirotonit. În urmă s'au dus la mitropolitul grecesc *Daniil*, care trăiește, pe Dunăre, în mănăstirea așa numită *Renii*, acesta l'a hirotonit pe mult doritul lor episcop. Numele lui *Antinoghen* care locuiește la *Vielrinca*, lângă *Holin*. La Cuban, acest achiereu lipovenesc are numai un *arhimandrit* și prin sale popi, în mare număr. Vice-gubernatorul dela Kiev, cercelând, află că *Antinoghen*—despre care raportase rezidentul—nu mai este la lipoveni și că în locul lui este *Antim* pe care lipovenii nu-l recunosc. El trăiește în *Vietreanca* unde are biserică în care slujește. Pe lângă dânsul sunt zece oameni, popi și diaconi. El hirotonește popi și diaconi pentru lipoveni.

Cercelând agentul rusesc și la mitropolia Iașilor, mitropolitul i-a arătat cele două scrisori și i-a adăugat: În anul 1756, când Anlim trimisese scrisorile mitropolitului de Iași, i-a arătat și gramata, potrivit căreia *Antim* a fost hirotonit arhiepiscop. Despre gramata a zis că este falsă, căci, dacă ar fi originală, ar trebui scrisă în dialectul (?) grecesc. Mitropolitul a mai adăugat că a dat poruncă în toată eparhia sa, ca oriunde se va arăta Anlim, să fie îndată prins și legat și să fie adus la Iași, cu scopul ca să i se radă barba și să fie trimis, în surghiun, unde se sfarmă sarea.

Mitropolitul Iacov a mai vorbit agentului rusesc: „Nu poate fi drept că mitropolitul grecesc din Brăila să-l fi hirotonisit, pe acest amăgitor, ca arhiepiscop. Acest Daniil este om învâjfat, constant și desioinic de orice cinste; și-i este încredințată, după buna cuviință, această vestită eparhie; și că dânsul să hirotonească pe acest amăgitor, la această vestită arhiepiscopie, aceasta nici de gândii nu se poate și fără binecuvântarea patriarhului, mitropolitul nu poate hirotoni arhiepiscop, sub nici un chip“. Iacov a mai adăugat despre Daniil: „Numitul mitropolit grecesc Daniil, în anul trecut, în luna lui Noemvrie, a fost în orașul turcesc Bolgrad și de acolo, unde și pentru ce a mers și unde este acum, sau poate este ucis de tâlhari pe drum, despre aceasta nu se știe nimic la Iași“. Agentul arată și semnalmentele lui Antim: „De ani mijlociu, spătos, cu bărbia mică, amândouă nările rupte, fața plină de coșuri, bun vorbitor“. Dar și sf. Sinod din Petrograd trimite un ucăz către mitropolitul din Kiev, Timotei, pentru ca să între în relații cu mitropolitul Moldovei, cerându-i să ia măsuri în eparhia sa, spre a slărpi arhieria lipovenească. Sf. Sinod, în ucăzul său, între altele spune: Iar semnele celui *Antim* sunt: De statură mijlocie, spătos, fața rotundă, cu coșuri, stricat de vărsat, nările de amândouă părțile rupte; a fost torturat, ochii sângeroși, părul pe cap negru, lung, barba mică, de ani aproape 50“. Aceste note sunt după scriitorul rus *Melnicov Pecerschi*, pe când *Iustin Frățiman* îl socotește pe *Antim* ca pe acel care a dat vieață episcopiei de Holin. Vezi I. Frățiman: *Studiu contributiv la Istoricul Mitropoliei Proilavia* (Brăila). Chișinău, 1923 p. 64 și 294—307.

sfintei biserici a răsăritului... l'am înălțat și l'am hirotonit (?) pre el la cea mai înaltă treaptă, treapta de *arhiepiscop al întregii ortodoxii* (?!), nu din biserica ce cade și este prigonită de cele fără de Dumnezeu limbi și de eretici, ci (din biserica) care, cu harul lui Hristos, este întărită și după nemincinoasa lui, a Mântuitorului nostru Dumnezeu făgăduință, care a zis : *Iată eu cu voi sunt în toate zilele până la sfârșitul veacului* (Mat. XXVIII, 20). Deci, dator este dânsul, arhiepiscopul Antim, după făgăduința sa... să fie păzitorul sfintelor canoane și să stee în păstrarea dumnezeștilor pravile... ca nimic din ele să nu fie călcat și lepădat, prin neținere de minte... fiindcă toate aceste se vor cere dela el sub pedeapsă... și să nu facă nicio siluire și obijdă și să nu lee bani... ca să nu se găsească el stricător al dumnezeștilor porunci și al canoanelor apostolicești, după canonul 4 (al) soborului al 7-lea ecumenic ; și fără sfatul episcopilor, cari vor fi sub mâna lui, să nu facă nimica, ci să pule, în fiecare an, cele mai trebuincioase lucruri, întregului sfânt sobor (spre cercetare), după cum pravila sfinților apostoli și a sfinților părinți, poruncește. Spre încredințarea a tot ce s'a scris alcea (este) scurta sobornicească gramată, cu mâinile iscălită și cu pecetea pecetluită. Anul dela facerea lumii 7263 (1755), luna Aprilie în 20 zile. Iconomul bisericii catedrale preot-călugăr (ss) *Matei Burchin*.—Logofăt (ss) Preot-Călugăr *Iosif*.

Dacă ne uităm la această gramată, observăm mai întâi că, din antetul ei, ne pare că însuși Antim a luat parte la avansarea sa, pe lângă episcopul Teodosie al Cubanului și al Terecului. În al doilea rând, ea nu este semnată de soborul arhiereilor, spre a se ști câți și cine sunt, ci numai de iconomul bisericii catedrale și de logofăt, ceia ce ne pune pe gânduri, dacă este autentică sau nu.

Din gramată, se mai constată, că Antim a fost orânduitor *arhiepiscop*, cu misiunea de a apropia pe lipoveni, cu blândeță, de Biserica ortodoxă. Cum că el ar fi avut sub supravegherea sa spirituală și pe Moldovenii din *raiaua Hotinului*, aceasta nu se dovedește cu nimic. El spune, cum că ar fi primit dela mitropolitul *Danil* al Proilaviei, dela arhiepiscopul *Ghedeon* din Crimeia și dela duhovnicescul său părinte, proin episcopul *Misail* de Rădăuți, binecuvântarea și împlinirea sfințeniei, cu punerea mâinilor și cu rugăciunile lor, căpătând *întreaga putere de episcop*, cu iscălitura mâinilor lor. Comunica și cu patriarhul Constantinopolului *Chiril* al V Caracalos și cu mitropolitul Moldovei. Semnează : *Smirennji Anfim arhiepiskop Kubanskii i Chotinskiia Ray Lipoven*.

Arhiepiscopatul lui a fost de scurtă durată, căci, la 1759, Hotinul nu-l mai avea, se vede că murise. Raiaua Hotinului era acum administrată de Daniil al Proilaviei și nu se vede de nicăeri, că în vremea păstoriei lui Antim, ar fi avut binecuvântare dela Daniil, spre a săvârși sfinte slujbe, în raiaua Hotinului, ca vicar sau sufragane al său.

II. *Arhimandritul Neofit candidat de episcop al Hotinului.* Greu îi venea mitropolitului Daniil al Proilaviei ca să conducă și eparhia Hotinului, care, de și nu era mare, era însă prea departe de centrul administrației mitropolitane, și căile de comunicație grele, mai ales pe acele timpuri de neliniște. De aceea, după moartea lui Antim, trimite la Hotin un episcop mitropolitan, cari să gireze afacerile episcopiei, până la aflarea unui episcop titular. Între anii 1765—66, pare că găsisse pe un arhimandrit *Neofit*, efimeriu al bisericii Sf. Gheorghe din București, către care se adresează cu următoarea scrisoare:

„Prea Cucernicului între ieromonahi, al nostru părinte Kir Neofit, har în Domnul“.

Iată prea sfințita episcopie a Hotinului, te cheamă, *mire al ei*, cu voia lui Dumnezeu, gândește-te cum *te-a propus Hotinul și al făgăduit*. De altminterlea și eu ți-am răspuns că, dacă este voia lui Dumnezeu, se face.

Eu de atunci nu am dormit, ci am lucrat nu puțin, ca să duc la capăt acest plan; și iată, cu voia lui Dumnezeu, a luat sfârșit, întru numele tău. Cu voia prea înălțatului Domn a toată Moldova, ca unul ce este vecin, am scris prea sfințitului meu stăpân, Domn și patriarh ecumenic, cu sfântul sobor al nostru al arhierilor și mi-au dat două acte: Unul *sinodic* și altul *enconomastic*, deosebit de al patriarhului, pe numele sfinției tale, și amândouă cu arghihal al prea sfințitului către prea puternicul nostru împărat, care, să trăiască întru mulți ani. Mi-a dat și *beratul*, pe numele sfinției tale, cari sinete sunt către mine, ca să am orice voie și îngăduirea sinodicească și cea împărătească.

Și iată, îți trimit pe protopopul nostru, chir *Stanciu*, cu această bună veste, ca să te afle și să te aducă către locurile noastre.

Am și alt mitropolit, gata să te hirotonisim, cu voia lui Dumnezeu, și să *te înaintăm în scaunul sfintei episcopii a Hotinului*; dacă se va face. Amin. Și aceasta, să știi sfinția ta, că pentru alta nimic nu am făcut, decât că te-am socotit mai vrednic decât toți vechii mei ajutoiri; mai cinstit și mai venerabil, fiind în stare a păstori o turmă sufletească, ca unul ce ești plin de grijă, neadormit și harnic. Și scopul meu este acesta, căutând numai pentru mântuirea sufletească, și *nu la bani*.

Astăzi, fătul meu, mi-a dat în mână, două zeci și două de

pungi gata, însă eu, cum am zis mai sus, nu mă uit la cele de față. Până acum, până să aduc la capăt acest plan, am cheltuit cinci pungi și jumătate. Eu mi-am făcut datoria, după făgăduință, și sfinția ta ești biruitor în scopul sfinției tale. Iată că fac epitrop pe dumnealui, marele retor Kir Hagi Spandoni și trimit actul sinodal în mâinile sfinției sale, și iată-l, precum și catastiful curat al veniturilor și cheltuelilor episcopiei, precum și cele ce mi s'au dat în mână.

Și, dacă poți, fățul meu, aleargă și nuntește. Nu-ți da mâna (?), e ceasul potrivit, ca să-mi răspunzi. Cu Domnul și să trăești, întru mulți ani fericiți.

16 Februarie, 1765. Al Brăllel *Daniil*.

(Adresa): Prea Cucernicului, prea învățatului între ieromonahi, al nostru Domn *Neofit*, cu Rugăciune.

La București, care se află în mănăstirea Sfântului Gheorghe efimeriu ¹⁾.

Din această scrisoare se vede că fusese o înțelegere și se schimbase o corespondență între mitropolitul Daniil al Proilaviei și acest arhimandrit grec, efimeriu al bisericii Sf. Gheorghe din București; că Neofit fusese „cerut” de către Hotineni, de sigur după propunerea și recomandăția lui Daniil; că Daniil, „lucrase nu puțin ca să aducă la bun sfârșit acest lucru”. Avea și „învoirea prea înălțatului Domn a toată Moldova, ca unul ce este vecin”; ceruse și dobândise dela sinodul arhieresc al patriarhiei ecumenic un „act sinodal” și unul „economieastic”, deosebit de al patriarhului; iar dela Sultanul turcesc un «berat», cu scoaterea cărora cheltuise

1. N. Iorga: *Analele Academiei Române*, seria II, vol. XXVIII, memoriile soc.-literare, București 1906, p. 186-190 textul original grecesc cu trad. românește. Reproduse și de St. Berechet în „Biserica ort. română”, 1925 p. 35 sq. Notă. În București sunt două biserici, cu hramul Sf. Gheorghe: Una se numește „Sf. Gheorghe-vechii”, zidită la 1562 de Nedelcu Vornicul, unde a fost scaun arhieresc, reședința mitropoliților, ca trei decenii, după ce s'au mutat dela Târgoviște, și școală veche românească. Nu aici a fost Neofit efimeriu, ci la biserica „Sf. Gheorghe-nou”, începută de Antonie Vodă dela Popești (1669-1672) și isprăvită de Brâncoveanu. Aceasta se mai numește grecească, față de cealaltă românească. În al 7-lea an al domniei sale, C. Brâncoveanu mărește mai întâi bolțile dela uliță (Prăvăliile), apoi face un rând de case egumenești și un palat pentru patriarhul Ierusalimului, căci biserica aceasta era închinată Sf. Mormânt. Apoi începe biserica pe care o termină la 1707, fiind o adevărată podoață de arhitectură sau, cum o numește Del Chiaro: *Una bellissima chiesa in onor di quel Santo Martire* (Gheorghie). La târnosirea acestei biserici, alături de arhierii țării, au luat parte nouă arhierii străini, în frunte cu *Hrisani*, patriarhul Ierusalimului; iar la masa care s'a dat, după târnosire, după obicei, fiecare arhieriu a găsit înaintea tacâmului său câte o năframă cu galbeni și câte o mare medalie de aur, cu chipul lui Brâncoveanu. Aici, în casele acestei biserici, a fost până la secularizare, administrația centrală a tuturor averilor Sf. Mormânt, din țările române. G. I. Ionescu-Gion: *Istoria Bucureștilor 1899*, Bucuresci, p. 190 sqq.

(după obiceiul ce era pe atunci în împărăția turcească) cinci pungi și jumătate, din cele 25 pungi (oferite probabil de Neofit). Acum erau toate gata. Rânduise episcopul eparhiei Hotinului pe marele retor Kir Hagi Spandonide, ca să țină locul până la venirea noului episcop. Actele de mai sus le trimite prin protopopul Stanciu, adăugând și un catastif de veniturile și cheltuielile episcopiei. Ii mai comunică că are gata și pe alt mitropolit, spre a-l «hirotonisi și așeza în scaunul sfintei episcopii a Hotinului». Care era acel mitropolit, nu se spune în scrisoare. Daniil zice: «Pentru nimic alta nu am făcut... decât pentru că te-am socotit mai vrednic decât toți vechii mei ajutori... a păstori o turmă duhovnicească, ca unul ce ești plin de grijă, neadormit și harnic... gândindu-mă la mântuirea sufletească; iar nu la bani». Scrisoarea era hotărîtoare: «Dacă poți, fătul meu, vino repede și muncește, nu-ți da mâna, e ceasul potrivit să-mi răspunzi. Neofit se răsgândește și renunță, să vede că «nu-i da mâna» sau și-a făcut socoteala că ar fi nemerită oferta ce i se făcuse, mai în urmă, la 18 Mai, 1766, de către bogata comunitate grecească din Sibiu, care-l chiamase, ca să le fie *paroh*, decât conducerea sărmanei și îndepărtatei episcopii a Hotinului. La 20 Martie 1767, Neofit este felicitat de către mitropolitul Ungro-Vlahiei, Grigorie, pentru noua sa situație.

Neofit era într'adevăr un cleric, vrednic de a fi înaintat la episcopat. Atât domnitorii, cât și boerii îl prețuiau mult, pentru învățătura, ca și pentru viața sa cucernică. El este autorul unui «comentariu la gramatica lui Gazi» și al unei «alegeri din psaltire»¹). Intre alte lucruri rămase dela dânsle (lucru curios), găsim și trei degetare dela trei doamne: A lui Const. Mavrocordat, a lui Scarlat Ghica și al treilea dela vistihereasa Măgureanului Cantacuzino.

Dintr'o scrisoare din 15 Noemvrie 1796, adresată arhim. Partenie dela Curtea-de-Argeș, care ținea locul episcopului Iosif, cel întâi episcop al Argeșului, se cunoaște, că, după 30 ani, se gândea să se întoarcă iarăși în Țara românească, bătrân și slăbănog, dorind a-și afla un adăpost pe lângă episcopul Iosif, prietenul său. A rămas însă tot la Sibiu. La 10 Mai 1797, își face testamentul la Sibiu,

1. Bibliografia românească veche II, p. 190—1; scriitorii bisericești.

împărțindu-și banii pe cari și-i agonisise «la săracii creștini ortodocși, la arhiereul locului, la efimeriul companiei, pentru clădirea bisericii companiei, la școala Companiei, la școala din Iosephstadt, la altă școală de afară, a răposatului Ghe-deon, și la alte rude și slugi ale sale, la orfani, la copiii orfani ai Sașilor etc.¹⁾. După aceasta își va fi dat obștescul sfârșit.

III. Amfilohie. (1767—1780). Este singurul episcop român, cunoscut sub numele de *Hotiniul*. Obârșia și viața lui nu ne este cunoscută. D. Iorga îl socotește «probabil Putnean», cea ce nu este exclus, știute fiind vechile legăturile între Hotin și episcopia Rădăuților. Alții îl cred «moldovean», poate chiar din Basarabia. Ceiace se știe sigur este, că era un cleric învățat, iubitor de cultură, călătorise prin țări străine și se silea, prin toate mijloacele, de a răspândi învățătura de carte printre copiii fiilor săi duhovnicești.

Dintr'o *scrisoare* adresată... «Celui întocma arhiereilor, marele arhimandrit al sfintei, dumnezeieștei și împărăteștei Lavre Pecersky, Kiriu Kir *Zosima*», cu data din 10 Ianuarie 1768, aflăm că Amfilohie fusese prin Rusia, zăbovind-se și pe la Kiev, unde s'a învrednicit să sărute sfintele moaște cari «se află în sfintele peșteri ale Pecerscăi»; iar acum s'a învrednicit a fi cinstit cu *darul arhieresc*, cu voia și știrea *Patriarhului* Țarigradului, prin mâinile a trei sfinți arhierei, câteși trei mitropoliți: *Anania* al Sevastiei, *Partenie* al Drîstorului și *Daniil* al Brăilei, *stăpânul meu*. Aci se arată legătura sa canonică cu Patriarhul Constantinopolului, prin mitropolitul Proilaviei, care atârna direct de Patriarhul ecumenic. Păcat că nu se arată locul și data hirotoniei. În tot cazul, nu trecuse multă vreme de atunci, act pe care îl aduce la cunoștință lui Zosima, prietenul său. Asupra cuvintelor *stăpânul meu*, s'a născut o discuție aprinsă între istorici²⁾. Bazați pe această titlatură, unii susțin că Amfilohie nu ar fi fost episcop *tit-*

1. Vezi: N. Iorga; Contribuții la Istoria literaturii române în veacul al XVIII și al XIX-lea. București. 1906, p. 4—8. Tot aci vezi despre *Iosif*, primul episcop al Argeșului. Comp. Frățiman, op. cit. p. 65—69.

2. Frățiman, op. cit., p. 72 St. Berechet: „Biserica ortodoxă română”, 1924, p. 709 sq. Comp. Dr. Simeon Reli: „Raiaua Hotinului în timpul ocupațiunii austriece și legăturile ei bisericești cu episcopia Bucovinei”. Cernăuți. 1930, p. 3.

tular al eparhiei Hotinului, ci numai *vicar* al mitropolitului Proilaviei.

Această din urmă părere ar fi avut cei mai mulți aderenți. Noi însă rămânem la părerea episcopului Melchisedec: că a fost episcop titular, supus mitropolitului său, numai cu legătura canonică, adică pomenindu-l la sfintele slujbe și consultându-l în anumite împrejurări.

Era ceiace numim noi un *episcop sufragane* al cutărui mitropolit. Aceasta de altfel se înțelege din toate împrejurările în care se vorbește de raporturile sale cu mitropolitul său, care, fără îndoială, îi era stăpânul (δέσποτα) său canonic. Se mai dovedește aceasta și din faptul că el semnează totdeauna: Amfilohie *episcop* Hotinului, având și *pecete* cu numele său. Niciodată nu pomeneste că ar fi numai *vicar*. Alegerea lui, pe numele eparhiei Hotinului, și întreaga sa activitate este de episcop; iar nu de vicar, care nu poate sevârși decât ce-i poruncește episcopul sau mitropolitul său. Amfilohie, în afară de atârnarea canonică, era neatârnat ca oricare episcop. Apoi, la vremi de restriște, el nu se retrage către mitropolitul său, ci-l vedem că stă la Iași și la mănăstirea lui, Zagavia, de lângă Hârlău. Toate acestea ne arată că el era liber în mișcările sale și nu era alipit pe lângă chiriarhul său, ca un vicar. Și Gavriil Bănulescu-Bodoni îl numește *episcop eparhial*, într'un referat al său¹).

Vorbind despre *eparhia* sa, scrie: «Mi-au încredințat această *puțină eparhie* de păstorie, a roabei cetăți a Hotinului, întru care oala petrece dimpreună cu lupu... fiind eparhie și datoare cu cinci mii de lei din trecutele vremi, pentru birul stăpânitorilor». Aici Amfilohie destăinuiește lui Zosima că eparhia sa este *puțină*, adică în comparație cu mitropolia Proilaviei și cu alte eparhii, cu deosebire cele din Rusia, cunoscute lui Zosima, cari cuprindeau teritorii imense. Cetatea Hotinului este numită *roabă*, din pricină că Hotinul, cu ținutul său, devenise pașalâc turcesc. În eparhia aceasta, *oala petrece dimpreună cu lupu*, asemănând pe musulmani cu *lupii*, față cu creștinii, *oile*, vrând să ne dea o icoană a luptelor ce se dădeau între musulmani și creștinii ortodocși, în cuprinsul eparhiei sale.

1. „Arhivele Basarabiei“, Chișinău, 1929, I, Nr. 2, p. 40.

În sfârșit, îi scrie că, pe lângă altele este, și *datoare cu cinci mii de lei din trecutele vremi, pentru birul stăpânitorilor*. Cine erau acei stăpânitori? De sigur, Turcii, sau poate și mitropoliții Proilaviei, cari puneau dări pe cler și pe popor în folosul lor. Oricine ar fi fost, episcopia era datoare din trecut și Amfilohie urma să plătească datoriile, afară, bine înțeles, de pungile de bani ce va fi oferit sau făgăduit și el, chip și tel pentru *scoaterea formelor*, după obiceiul turcesc, și de cari sume de bani se vede că Neofit se speriasse și nu i-a mai trebuit episcopie.

Despre *persoana* sa, adaogă: «Și eu fiind slab de chiverniseli, întru care petreceam și mai 'nainte... și acum neavând nicio afacere pentru celece se cuvine: *arhieresti podoabe*, adecă sfinte vesminte, am năzuit la mila și ajutorul sfinției tale, ca să te milostivești din cele ce vei fi având *mai vechi*, vr'o *mitră* i *trichele* i *veșminte* i cu ce te va lumina duhul sfânt și pentru mila ce vei face milostivul Dumnezeu îți va da mila cerească; iar noi vom avea datorie a pomeni prea cinstitul nume al sfinției tale, la toate slujbele noastre. Sărindar vom sluji, poruncind. Cu al cărui bun dar și iubire de oameni i blagoslovenie Domnului să fie peste sfinția ta, totdeauna și în veci. Amin. Vlet: 1768, Ghen. 10., (ss) *Amfilohie episcop Hotinului*». Urmează *pecetea*, pe care este scris: *Amfilohie smerit episcop Hotinului*.

Scopul scrisorii se vede: Amfilohie fiind «slab la chiverniseli» și *mai înainte* ca și acum, se roagă de Zosima ca să-i dăruiască ceva *veșminte arhieresti mai vechi*, *mitră*, *trichele* și ce-l va lumina Duhul Sfânt; iar el făgăduiește a-l pomeni la toate slujbele și la poruncă slujind și sărindar, după rânduielele bisericești.

După iscălitura cu pecete, urmează următorul *post-scriptum*:

«Mai înștiințez pe sfinția ta și mă rog că având noi *un după trup frati* ci l-am dat acum cinci an sunt, acolo la zugrăvie, în mănăstire în Pecerska, la zugravul Vartholomei, în școala mănăstirii și mă rog milei sfinției tale, ca să nu-l treci cu vedere(a), când vei lua sama a(u)doară va hi învățat, și va hi pomenire sfinției sale»¹⁾.

1. Iustin Frățilman, op. cit. p. 69—71.—Reprodusă și de D. St. Berechet în „Bis. ort. română” pe 1925, p. 36.

Iată și un frate al lui Amfilochie, care învăța de cinci ani în școala de zugrăvie dela mănăstirea Pecersca de lângă Kiev, la zugravul Vartholomei. Aceasta ne arată că Amfilohie era în strânse raporturi cu Rusia, unde trimisese pe fratele său, care trebuie să fi fost tot călugăr, ca să studieze arta de a zugrăvi.

Scrisoarea aceasta a fost scrisă în românește, de unde înțelegem că și Zosima trebuie să fi fost moldovan și poate și Vartholomei, căruia-i încredințează pe fratele său.

Unde și-a făcut studiile? Necunoscându-i-se viața, fiecare scriitor, care s'a ocupat de activitatea literară a lui Amfilohie, a căutat să-și dea părerea unde a învățat. Și așa aflăm pe unii susținând că a învățat în Polonia, pe alții în Rusia, Italia etc. Părerea noastră este că primele studii le-a făcut la *mănăstire*, de unde și-a însușit limba curată a cărților noastre bisericești, acea limbă care, ca și *bunul cel bun*, mergea în toate ținuturile locuite de români și era înțeleasă de toți. Ca moldovan și poate chiar basarabean, a fost firesc ca să presare pe ici-colea și oarecari nuanțe dialectale, oarecari elemente locale. Aceste elemente însă dau limbii un colorit nou, o înfrumusețează, dându-i o înfățișare pitorească, care constituie o nuanță caracteristică a lucrărilor sale.

Studiile căpătate în școala mănăstirii, mai în urmă și le adâncește, în ceeace privește *teologia*, în Rusia, la Academia spirituală din Kiev, înființată de marele mitropolit român Petru Movilă. Acolo învățase și vestitul dascăl dela Putna, arhimandritul *Vartolomei Măzdreanu*, care se intitula: *Mădular al Academiceștii teologii a Kievului* și mai în urmă *Gavril Bănulescu-Bodeni* și alți români. Aceasta se vedește din legăturile strânse și cunoștințele pe cari le avea la Kiev și traducerea în românește a lucrărilor distinse de teologie ce se predase pe atunci la Academiiile spirituale rusești.

Mai târziu pleacă în *Italia*, unde se îndeletnicește cu studiul *științelor profane*, căci ce teologie ortodoxă putea învăța din școlile papistașe? Aceasta se vede din operele pe cari le-a prelucrat din italienește și din simpatia care-l lega de Italia¹). Ca unul care respirase aerul Italiei și se

1. D. Iorga crede că ar fi învățat în Italia, ca bursier. Vezi: „Istoria învățăm. românesc”, București, 1928. p. 96.

adăpase din cultura ei, ca un bun cunoscător al limbii italiene, în operele pe cari le traduce din această limbă, împrumută termeni de cultură, legați de știința Geografiei, a Aritmeticei, poate și a Fizicii și Istoriei. Cu alte cuvinte, după ce împodobise limba cu elemente pitorești nouă, acum o îmbogățește și cu termeni științifici.

Este caracteristic faptul acesta. Când cultura și întreaga viață intelectuală a Moldovei era încă legată de răsărit, clericul ortodox, călugărul Amfilohie, apucă calea apusului, dornic să cunoască Italia. După ce se adapă din cultura ei și se înarmează cu cunoștința limbii, se întoarce în Moldova, cu sufletul plin de frumusețile țării, scăldate de valurile Mediteranei, dar și cu ideia latinității crescută în inima sa, pe care mai pe urmă o strecoară la sfârșitul Aritmeticii, mirându-se cum de s'au putut păstra atâta vreme la noi, prin câte năvăliri străine am trecut, urmele civilizațiunii romane.

Ca o imagine vie a țării sale, așezată între răsărit și apus, Amfilohie păstrează echilibrul, stând în legătură cu cel dintâi, în ceiace privește *teologia*, și cu cel de al doilea, în ce privește *știința profană*. Dela Ruși, traduce «*Gramatica teologhicească*», luată după textul latin; iar din apus traduce și prelucrează din limba italiană cărțile de știință profană: *Aritmetica* și *Geografia*. În religie cu răsăritul, în știință cu apusul. Așa a știut să cumpănească lucrurile Amfilohie.

Din strădania muncii sale intelectuale și din călătoriile sale prin țări străine, el își adunase o bogată comoară sufletească. Pentru timpul său, a fost un bărbat erudit. Cunoștea, pe lângă limbile clasice: greaca, latina și poate slavona, următoarele limbi moderne: rusească, italienească, și poate ceva franțuzește și polona. Adâncise studiile teologice și pe cele pozitive, fiind totodată și un distins filolog, cum se vede din operele sale.

Amfilohie episcop al Hotinului (1767). Din scrisoarea adresată arhim. Zosima, din mănăstirea Pecersca de lângă Kiev, se vede că la data scrisorii: *10 Ianuarie 1768*, Amfilohie era hirotonit episcop al Hotinului și cerea veșminte arhieresti, mitră, trichere etc. dela Zosima. Socotind că 10 Ianuarie este la începutul anului 1768 și judecând că trebuie să fi trecut un timp dela hirotonie până să se gândească, ca să scrie lui Zosima ca să-i dăruiască veș-

mente mai vechi arhieresti, putem socoti data hirotoniei sale, cel puțin spre sfârșitul anului 1767. Cari sunt împrejurările cari-l aduc să fie episcop acestei *mici, roabe și datoare* episcopiei, nu le cunoaștem. Credem însă că, după capacitatea și pregătirea sa, ar fi meritat o soartă mai bună.

Activitatea episcopală a lui Amfilohie este prea puțin cunoscută din pricină că nu avem la îndemână *arhiva* episcopiei Hotinului și nici lucrări publicații, din vremea păstoriei sale. Această arhivă — la desființarea episcopiei — cred că a fost transportată la reședința mitropoliei Proilaviei și mai pe urmă, cu arhiva mitropoliei, dusă la Constantinopole de către ultimul mitropolit proilav, dacă nu cumva va fi fost distrusă. Mai constatăm că, și în timpul când Amfilohie era episcop, făcea hirotonii, pentru Hotin, tot *Daniil* al Proilaviei, care și la 1769 se întitula și: «Al Hotinului», hirotonisind preot pe un oarecare *Dimitrie Cerneavski*, «aici, în eparhia noastră, în târgușorul Căușani, în anul 1769, Februarie 27 zile; tot în eparhia noastră, satul *Securei*, pentru hramul *Acoperământul prea sfintei Născătoarei de Dumnezeu*. Gramata de hirotonie este dată în *Tighina*, în anul Domnului 1769, luna Februarie în 27 zile. *Daniil* mitropolit».

Intre anii 1771-1774, când raiaua Hotinului era ocupată de ruși, și anume, spre sfârșitul anului 1772, găsim o *gramată de hirotonie*, dată de *Amfilohie al Hotinului*. Este gramata preotului *Teodosie Zdanevici*, care a fost hirotonit cetetș, ipodiacon, diacon și preot desăvârșit, «aici, în sfânta noastră episcopie, în *Hotin*, în *biserica* unde este *hramul* sfântului și marelui *Grigorie Bogoslovul*, pentru parohia din satul *Hlinoia*, la *biserica* unde se prăznuește hramul sfântului marelui mucenic *Dimitrie*». Gramata are data: 1772 Decemvrie 5 și este semnată: *Amfilohie episcopu Hotinului*¹⁾. Aceasta este *singura* gramată, cunoscută până acum, pe numele lui Amfilohie Hotiniul. Din cuprinsul ei, se vede că el se afla, la această dată, la *Hotin*, unde a săvârșit sfânta slujbă și a hirotonit un preot «aici în sfânta noastră episcopie, în *biserica* unde este hramul sfântului și marelui *Grigorie Bogoslovul*». Deci el se socotește, *de drept*, episcop al Hotinului, de și eparhia aceasta fusese dată sub ocârmuirea episcopului

1. Iustin St. Frățilman. op. cit., p. 316 sq.

dè Rădăuți, încă dela începutul războiului (1771). Unde fusese până acum? Este probabil că fusese în Italia, de unde venise abea atunci, spre sfârșitul anului 1772. Într'adevăr, pe o foaie albă, dela sfârșitul unei cărți italiene, tipărită la Bassano, în 1760: «Il segretario principiante et istrutto, lettere moderne di d. Isidoro Nardi, Accademico Arcade, edizione novissima», se află următoarea notiță: «Questo libricciolo intitolato col nome di Segretario principiante vien da parte nostra, comprato in Roma nel anno 1772 (ss) *Amfilohii episcop Hotinului*» — Această cârtică, intitulată în numele secretarului începător este cumpărată de noi în Roma, în anul 1772. Amfilohie episcop (Hotinului ¹).

Când și din ce împrejurări Amfilohie se retrage dela Hotin, nu cunoaștem. Dintr'o scrisoare a mitropolitului Ioachim al Proilaviei către Nichifor Teotoche, arhiepiscopul Slovenilor și al Hersonului, cu privire la situația a doi preoți: Moisei Nichitin și Teodosie Zdanevici, cunoaștem că, la 23 Iulie 1780, Amfilohie se afla la Iași; iar episcopia Hotinului o administra *Ioanichie*, mitropolitul Proilaviei, care se intitula și «al Hotinului» ²). Așa dar, la data aceasta, Amfilohie nu mai era episcop cârmuitor al eparhiei Hotinului, căci e numit «înaintașul nostru». La 9 Decembrie 1782, ia parte la ipopsifierea episcopului *Iacov Stamate* al Hușilor, împreună cu episcopul grec *Matet* al Mirelor și cu *Leon Gheuca*, episcopul Romanului; iar a doua zi, la 10 Decembrie, la hirotonirea lui, împreună cu aceiași episcopi, în *biserica catedrală a episcopiei de Huși* ³). Pela 1784-85, îl aflăm trecut la milele domnești ⁴). La 1787, stătea la schitul *Zagavia*, comuna Bădeni, jud. Iași, pe lângă starețul Daniil. Dintr'o însemnare, pe care o găsim la Melchisedec, episcopul Romanului, aflăm că *Antonie*, fost episcop de Roman între 1787-1796, foarte rar liturghisea, de aceia adesea ori «chiema pe *Amfilohie* Hotineanul dela *Zagavia*, de liturghisea la episcopie, în locul său ⁵). Prin urmare se știa de toți că-și alesese locul de

1. N. Iorga : Ceva mai mult din viața noastră culturală și literară în secolul al XIII-lea în Anal. Acad. rom. s. II vol. 38, Mem. istorice, p. 802 sq.

2. Frățiman op. cit. p. 77—78.

3. Melchisedec : Chronica episcopiei Hușilor. op. cit. p. 345 Comp. C. Erbiceanu : Istoria mitropoliei Moldovei și Sucevei. București. 1888, p. 37.

4. N. Iorga : Studii și documente. V. p. 61.

5. „Cronica Romanului și a episcopiei de Roman”, II, București. 1875 p. 159.

retragere la *Zagavia*¹⁾. De aici venea adesea la Iași, pe lângă mitropolitul Iacov Stamati, la a căruia hirotonie ca episcop de Huși luase parte și care-l avea ca *mâna dreaptă* a sa. La Iași săvârșea felurite servicii bisericești, ca un *arhiereu titular*,²⁾ și se ocupa cu studiile, pe care le desăvârșea la Zagavia, în liniștea mănăstirii și la umbra zidurilor ei. La Zagavia și-a petrecut el ultimele zile. Aici a închis ochii și a fost înmormântat în cimitirul schitului. În ultimul timp, făcându-se cercetări la acest schit, s'a dat de mormântul său. Iată cum descrie un localnic — dacă cele spuse sunt adevărate —, cele aflate cu privire la mormântul lui Amfilohie: «Cercetând, cu atenție, interiorul bisericii schitului Zagavia, am dat peste o nișă semicirculară, în peretele bisericii, în partea de nord a nartexului, în care se găsește o lespede mormântală întreagă, lucrată din piatră obișnuită, de 1.10 pe 0.56 m., având o inscripție, destul de bine păstrată, și alături de dânsa, o altă lespede, având numai antetul unei inscripții. Amândouă lespezile sunt așa fel așezate încât fac impresia unei singure bucăți. Supt lespede a întreagă, simplă, se găsește înmormântat, cum arată inscripția, arhimandritul Iustin:

Sub această piatră cioplită se odihnește mutatul trup al arhimandritului Iustin, carele au fost 24 ani protosinghel deplin schiturilor Zagavia și Zberenilor, încă sporind și moșia Prăjeni, precum toate vederate prin numitul câștigale, vii și livezi înmulțite, cum tuturor sunt știute. În sfârșit, aici s'au odihnit, de urmași să fie pomenit. 1820 Februarie 15.

Sub cealaltă bucată de lespede se odihnește totmai episcopul Amfilohie. În adevăr, cealaltă bucată are ornamentațiuni artistice. Afară de vrejuri și elemente florale, observăm, în dreapta, crucea, și deasupra ei, un cap de mort, și în stânga, cârja arhierească și deasupra mitra. Pe piatră se poate ceti antetul:

Moartea biruește pre coroană, pre mitră și pre toate ale omului.

Ornamentația și această reflecție filosofică ne arată că piatra aparține mormântul unui arhiereu, care nu poate

1. Pr. C. Bobulescu: „Schitul Zagavia”, în revista *Miron Costin*, VII, 1919 Chișinău p. 39—45, dă date interesante despre acest schit,

2. Ședințele Sf. Sinod, sesiunea de toamnă, anul 1913, București Tip. Cărilor Bisericești 1914, p. 79.

fi altul decât Amfilohie. Cercetând cu atenție cimitirul, am dat și de o altă lespede, pe care se poate ceti:

....ilohie m-am numithirotonisit.

Este, desigur, tot ce ne-a rămas din lespedea originală pusă la mormântul lui Amfilohie pela 1800, când el a murit.

Biserica din Zagavia este o biserică de piatră, zidită, cum arată inscripția, la 31 Mai, 1830, în locul uneia vechi, de lemn din 1624, dărâmată. După o comunicare a locuitorului Vasile Cozma din Scobinți, jud. Iași, în imediata vecinătate cu Zagavia, în vârstă de 125 ani, și Justin și *Amfilohie* au fost înmormântați în partea dreaptă din afara bisericii de lemn, care se află pe locul unde este astăzi cimitirul satului. După dărâmarea bisericii de lemn, trupurile lui Justin și Amfilohie au fost desgropate de călugări și transportate, cu pompă, în biserica nouă, într'un loc anume, adică în nișa de care am vorbit. Lui Justin, fiind ctitor al bisericii și mort mai de curând, călugării i-au pus o lespede cu o inscripție întreagă; iar lui Amfilohie, mort pe la 1800, o lespede mai mică, mai ales că exista una întreagă în cimitir¹⁾.

Activitatea culturală a lui Amfilohie.

Lucrările lui Amfilohie au atras atențiunea multora dintre învățații noștri, din pricină că ele prezintă ceva caracteristic, ies din comun. De și episcop, Amfilohie se ocupă mai mult cu opere laice decât cu cele bisericesti sau, mai bine, scoate și de unele și de altele, după nevoile vremii²⁾. Un fapt recunoscut de toți este, că Amfilohie iubea cultura poporului și spre acest țel își îndreptează totă activitatea sa intelectuală. La Hotin era efor și părinte sprijinitor al școalei ce era acolo. Pentru această școală și pentru altele care începuseră a se înființa prin orașele și târgurile din Moldova, Amfilohie pregătește cărți didactice. Aceste cărți, la început, au fost întrebuințate în manuscris, vreme de un sfert de veac, și numai mai târziu, trei din ele au fost tipărite și întrebuințate în școli, grație sprijinului mitropolitului Iacob Stamate.

Lucrările lui Amfilohie sunt de 3 categorii: 1. *tipărite*; 2. *manuscrise*; 3. *atribute lui*.

1. Dumitru Axente, preot în com. Bădeni, jud. Iași, în rev. *Critica* Iași, 1930, nr. 3—4, p. 205—206.

2. Un studiu asupra limbii în care a scris Amfilohie, vezi: Petre V. Haneș: Scriitorii Basarabeni. București, 1920.

1. Lucrări tipărite.

1. «**Gramatica** /*Teologhiceasca*/ scoasă în limba moldovenească. /*de pe B(o)g(o)slovia lui Platon, Arhiepiscopul de Moscova și de pe alte cărți /bisericești./ Pentru învățătura preoților și a tu/turor de obște pravoslavnicilor creștini. /Acum întâi tipărită, în zilele pre/luminatului, și pre înălțatului, /Domnului nostru, Alexandru/ Ioan Calimah Voevod. /Cu blagoslovenia, și toată cheltuiala/ Preosfinții sale, chiriu chir: Iacov/ Arhiepiscop și Mitropolit Moldaviei întru a preosfinției sale tipo/grafie, în Iași. 1795, Iunie 6. De Gherasim Ierodiacon/ și de Pavăl Petrov, tipografi».*

Pe dosul copertei este un tablou (icoană) de formă dreptunghiulară, cu două chenare : unul exterior, cu frunze pe loze, frumos dispuse; iar sus, la mijloc, are o mitră arhierescă. Înăuntrul acestuia, se află un chenăraș, în care se cuprinde tabloul propriu zis. La mijlocul tabloului, într'un cerc oval, în forma de engolpion, este *Mântuitorul*, stând și binecuvântând sf. Disc, cu sf. Agneț pe el, și sf. Potir. La cele patru colțuri, începând de sus, se află: La dreapta sf. Iacov fratele Domnului după trup, poate ca semn de dragoste și recunoștință către patronul mitropolitului Moldovei, Iacov Stamate. La stânga sf. Vasile cel mare; iar jos, la cele două colțuri: Sf. Ioan Zlataust și sf. Grigorie Bogoslovul. Incepând de sus, printre chipurile de mai sus, scrie: «Eu sunt pânea vieții, care m'am pogorât din cer. Căci ce mănâncă trupul meu și bea sângele meu are viața vecilor și eu îl voi învia pe dânsul în ziua...» Pe 3 file următoare, nenumerate se află:

Cuvânt înainte

Către cititorii

Pravoslavnice cititorii, toată scriptura cea însuflată de Dumnezeu, a să învăța foarte este de folos, iar mai ales aceasta, care să chieamă trâmbița cea bine răsunătoare a apostolilor, cu care au trâmbițat în toată lumea și au strâns pietri de mare preț, de au zidit *biserica*, căria au zis *Mântuitorul*, că nici odată ușile ei nu să vor strică.

Pentru aceasta m'am îndemnat, de a scoate această cârtică, pre limba noastră moldovenească, pentru învățătura pravoslavnicilor credință. Și m'am rugat preosfinției sale părintelui mitropolitului,

de o au dat în tipariu, și *pentru ușurința de a se ține minte*, am arătat în scurt, numai cele dintâi capete de porunci, care învățându-le acestea bine, dintru întâi, și *întărindu-le în inimile lor*, cei ce vor învăța, pre lesne vor înțelege, și alte dovezi, de întărirea acestorași începuturi, când le vor învăța mai pre larg. Și măcar că acestea tot creștinul este dator de ale ști, dar mai vârtos cei ce voesc a să însărcina cu marele dar al preoției, negreșit trebuie să știe, toate acestea dintâi începătoare, capete de porunci, și să le aibă bine în ținerea de minte, una pentru când le vor ceti, ori le vor învăța mai de larg, cu ușurință să le înțeleagă, după cum sau zis mai sus. Al doilea să să slujască de răspuns, celor ce-i întreabă. Al treilea pentru să știe cum să învețe pe altul, pravoslavnică credință.

Impărțit sau cărticica aceasta în trei părți. *Întâi pentru cunoștința de ființa lui Dumnezeu. Al doilea pentru credința evanghelicească. Și al treilea, pentru cele zece porunci*, date prin table lui Moisi, că întru toate aceste împărțiri, să cuprindă credința, nădejdea, dragostea.

Din care Domnul Dumnezeu, să stropască în inimile pravoslaviei voastre, picături de darul său spre a voastră învățătură.

Smeritul între Arhierei, AMFILOHIE HOTINIUL.

Această prefață ocupă două pagini și jumătate nenumerate. Urmează pe alte trei pagini tot nenumerate:

«**Scară de tot cea ce să cuprindă în cartea aceasta**» și anume: «*Partea întâi: Pentru cunoștința lui Dumnezeu*» are 20 de întrebări. *Partea a doua: «Pentru credința Evangheliei»* are 26 întrebări, dar unele rămâne a le formula profesorul. *Partea a treia: Pentru credința Legii* are trei întrebări. După aceasta urmează: «Tâlcuirea în scurt: Pentru Tatăl nostru». Apoi «pentru tatăl (?) lui Melhisedec, și pentru preoția lui» cu care se încheie. Toată lucrarea are 72 pagini, format 4. Se începe apoi *gramatica teologică* frumos tipărită, *cu litere cirilice negre, cu întrebări și răspunsuri*. Iată, de exemplu:

«**Întrebarea A.** De unde trebuie să se înceapă cunoștința lui Dumnezeu?»

Răspuns: Dela cunoștința omului a însuși pe sine».

Întrebarea a treia: «Dară după ce te cunoști tu că ești?»

Răsp.: «De pe multe încredințări, și mai cu încredințare, depe mijlocirea gândului, fiind că eu gândesc. Deci eu sânt».

I. Cine este Mesia?»

R. Acela, al căruie cuvânt sau scris în Evanghelie

că vestit îl arată Apostolii, în scriptura această nouă, pre care iau strâns în numărul de: 12. Mesia care acum se chiamă Hs.

I. Dar apostolii aceștia cine sunt?

R. Aceștia sânt, pre carii D(a)v(i)d iau mărturisit zicând: În tot pământul au eșit vestirea lor, și la marginile lumii graiurile lor (p. 16—17).

I. Cum se chiamă această adunare de apostoli?

R. Se chiamă biserică.

În pag. 66—69 se tâlmăcește pe scurt «Tatăl nostru», tot cu întrebări și răspunsuri și apoi se încheia cu preoția lui Melchisedec (69—72) ca chip al preoției lui Hristos. La fine se adaugă: «Diortositor, și purtător de grijă, Tipografiei fiind Kyr Inochente duhovnic, și eclesiarh sfintei Mitropolii. Diacon Teodor Zețariu. Sfârșit și lui Dumnezeu laudă».

Lucrarea aceasta — cum arată chiar titlul ei — nu este o *traducere* pur și simplu a cursului de *theologie al arhiepiscopului Platon* al Moscovei, ci este o compilație după acelaș curs, luat ca bază, și *depe alte cărți*. Cari sunt acele *alte cărți*, nu ne spune. Se știe că teologia lui Platon a fost scrisă în latinește, de oarece și cursurile la Academiiile spirituale din Rusia, pe acele vremi, se făceau în limba latină. Deci de acest curs s'a folosit. Aceasta însă nu însemnează că Amfilohie nu știa rusește, când cunoaștem strânsele legături pe cari le avea cu Kievul, unde probabil că-și făcuse și studiile.

A doua ediție a acestei cărți de teologie a lui Platon a apărut mai în urmă, însă de data acesta în *traducere*, sub următorul titlu: «Drept slăvitoare învățătură [sau] cuprindere [a de Dumnezeu cuvântărei christianicești] a lui (Platon) Mitropolitul Moscovei. (Tâlmăcită din limba nemțească în cea grecească) de D. Korai iar acum în cea românească (de smeritul) V[eniamin] K[ostaki], M[itropolit M[oldovei]]. Cu toată cheltuiala Prea Cuvioșiei sale Arhimandrit al Râskâi (D. Isaie) spre folosul tinerimei românești. Sau dat la lumină în tipografia S[fintei] Mitropol[ii] a Iașului (1839).

Cartea este tipărită cu litere cirilice, în 4°. Are la început, după copertă: a) O adresă a mitropolitului Veniamin către Arhim. Isaia. b) Un răspuns al arhim. Isaia

către mitropolitul Veniamin și c) O adresă a arhimandritului Ghermano, îndreptătorul și Inspectorul tipografiei, către iubitorii de cele sfinte și râvnitorii de luminare Rumâni.

Este tipărită cu litere negre. Are 4 foi nenumerate și 218 numerotate. Se împarte în trei părți. La sfârșit are două adaosuri: a) O lucrare despre Melchisedec, scrisă de Platon mitropolitul și b) Răspuns al Înălțimei Sale. Pavel Petrovici, clirononul coroanei rusești, către mitropolitul Platon.

2. «*De obște Geografie / Pe limba moldovenească / scoasă de pe Geografie / lui Bufier, după / orânduiala care acum mai pre urmă s'au a- / șdzat în academie dela Parizi. / Acum întâi tipărită: In zilele / Pre Luminatului, și Pre Înălțatului / Domnului nostru Alexandru Ioan Calimach V(oe)v(od,).* Cu blagoslovenia, și cu toată cheltuia / la Preosfințitului Mitropolit a toată Moldavia. Chirio Chir: Iacov / întru a Preosfinției sale Tipografie, / în Sfânta Mitropolie, în Iași, / Let 1795 august: 22 / S'au tipărit de Ierodicon Gherasim: / și de Pavel Fetrov tipografi/».

Pe verso copertei urmează îndată: «Cuvânt»

Către celitoriu,

„Vestea care au eșit pentru această cărțuție, cu numele de Geografie de obște, nu numai în Franție, unde dintru întâi au așăzat orânduiala întru acest feliu, dar și întru alte locuri, și țări, s'au priimit ca un lucru ușor pentru învățătura geografică. Tâl-cuindu-o în ființă fiește care țară pe asa limbă, care acum și întru a noastră a să da la lumină n'au lipsit, căci cu adevărat nu era cu puțință, întru alt chip, a să da o orânduială mai cu ușurință, și mai cu lesnire pentru învățătura Geografiei, celor ce voesc a ști locurile de fiește care parte de a pământului. Impărății, țări, cetăți, munți și râuri, care se scriu aice de rând pentru folosința tinerilor de ale ține minte, care înce parte de loc este și ce nume are. Pe cât s'au putut până acum asă cunoaște, asupra acestui glob de pământ și apă. Nu după cum era întru acea mai denainte Geografie, întru care să cuprinde toate numele de țări, și locuri, întru niște varvare viersuri de poetichie, care în loc de a avea tineri agiutoriu, și folos, ei se însărcina de o greutate, cât de multe ori întâmplându-se la unii de a se desprinde acestea. Ei nu să mai grijea de altă rămășiță ce mai rămânea, rămâind ca și când sar lua o piatră depe o zugrăveală mozaicească, care altă nu ar fi putut să fie, fără decât tot chipul stricat.

Dar mai pe urmă cu purtarea de grije, și cu ajutoriul de

un ales matematic, și plină de alte învățături, sau curățit și sau îndreptat după chipul cum să vede, depe care închipuire, și noi îndrăsnind am tălmăcito (istoricește), depe limba italienească, pe limba moldovenească, pentru însuși globul pământului, iar învățăturile cele pentru sfera cerească sau lăsat, până la vremea când vor îndemna alții cu mai bună pricepere, de a închipui și însuși stera pe această limbă.

Și macar că întru toate învățăturile, întâi să învață ce este mai ușor, apoi să suie la cele mai grele, după cum și întru aceasta, fiind dintru întâi Geografie, apoi kozmografie, fiindcă Geografie arată numai pentru pământ, iar kozmografie pentru toată lumea și pentru aceasta întâi să se învețe o parte, apoi toate părțile.

Deci iubite cetitoriu, primește această puțină, și te învață, că pre urmă vei ști și cel mult. Și te las cu pace, că eu sunt de apururea rugătoriu către Dumnezeu pentru folosul pravoslaviei voastre. Smeritul între Arhieriei **Amfilohie Hotiniul**.

Acest cuvânt ține trei pagini (nenumerate).

Dela pag. 4 începe un capitol: *Pentru izvodirea Geografiei*, care ține tocmai 5 pagini (tot nenumerate). În capitolul acesta se vorbește de „izvodirea” și dezvoltarea geografiei, care are diferite numiri: *Topografie* (descrierea locului); *Horografie* (descrierea satelor și cetăților) și *Geografie* (descrierea pământului), „care poate să se facă istoricește, filosoficește și matematicicește”.

Măsurarea pământului, după cât se ține minte, a făcut-o mai întâi Alexandru Milisineanul, ucenicul lui Telete, care a trăit cu șase veacuri mai înainte de Hristos. Acesta măsurând pământul, l-au „închipuit într’un glob meșteșugos”. Puțină vreme după dânsul, „Aristagora dede la Cleomeni o tablă de spijă, întru care avea tipărită în-cunjurarea pământului cuprins, și tăiet de mări și râuri”.

„De o tablă asemenea să sluji și Socrate, pentru ca să înfrunteze mândria Alțibiadii, îndemnându-o ca să caute întru aceasta Atinea, și în Atinea a sale bogății, că, nici însemnate nu era. Căci că, și însuși Atinea era însemnată numai cu un punct”. Au mai măsurat pământul Nikon, craiul Egiptului, în trei ani, cercetând toată marginea Africii. Darie au căutat intrarea Indului și toată marea Etiopiei, spre răsărit. Marele Alexandru aduse pe Calistene ca să măsoare trupurile cerești; iar pe Diogene și pe Betonie ca să scrie și să măsoare călătoriile sale”. În cartea lumii (creațiunea) numai de trei conti-

nente se vorbește: Europa, Asia și Africa. „Se zice că, această (descriere grafică) carte ar fi a lui Aristotel.

Mai târziu școala Alexandrină de matematici, astronomie și Geografie, cu ucenicii ei: Konon, Aristillo, Timocrat și Eratostene „de iznoavă au măsurat pământul, după întoarcerea soarelui“. Iuliu Cezar a măsurat toată împărăția sa, în mile, cu osteneala lui Zonodox Theodor, Polielet și Strabon. Supt Claudie, Ptolomeu Alexandreanul înseamnă depărtările în grade și minute, după măsura lui Posedonie.

Descoperind „arapii“ apoi „Pusola Magnetului“ și „Tillescopeo“ (adecă vederea de departe) și „Micrometro“ și „Orologhion“, Apendolo (adecă cumpăna și măsura ceasornicului) cu care măsoară timpul, dederă un alt înoit ajutoriu la învățătura Geografiei, dar tot încă, necunoscută deplin“.

Iar în anul 1736, pe vremea craiului franțuzesc Luigi, „după porunca crăeștii sale înălțimi, sau pornit doi Academici, dintru a sa crăiască academie, unul spre Ectatore și altul spre pol articu, pentru ca să însemneze chipul și mărimea pământului, și după multă osteneală... sau aflat că pământul nu era sfericu, adecă tocmai rotund, ci puțin lungăreț cuprins între doi poli, și, apoi *au fost de trebuințe, de asă îndrepta toate cărțile geograficești*, măcar pentru obiceiul călătoriei depe mare“. Și iarăși... s'au mai trimis „și alți doi, pentru mai bună încredințare, la acelaș locuri, și aflând asemenea, să nădăjduiește că în scurtă vreme, această învățătură, a fi cu totul de ispravă“.

Urmează *scara* cuprinsului, pe alte trei pagini (nenum.); apoi începe textul paginat, dela 1—190. Paginile dela 190—204 cuprind o „tablă întru care se arată gradele de lungime, și de lățime“ ale celor dintâi cetăți, țări, munți și râuri, încredințate din academie Parijilor cu nume din Geografie veche și nouă“.

Localitățile sunt puse în ordinea alfabetică. Dela 204—211, este un „lexicon de oarecare nume din Geografia veche tălmăcite cu numele Geografiei nouă“.

Dela 211—216 se arată pentru „oare care erbi și poame, de a căroră poame vin pela noi din țări străine și nu putem ști în ce feliu sunt acele sădiri și din care parte a lumii vin“, ca: Mirda (Mirsina), ceaiul, cuișoare,

canforma, cafea, cacao, chiperul, scortişoara şi tămâia. Dela 217—219 se înşiră numerile arabe şi cele moldoveneşti (cu cirilice), până la un milion de milioane. Dela 220—227 se cuprinde: „Insemnare de domnii Moldaviei“, cu data domniei lor dela Dragoş-Vodă 1352, „ce au descălecat ţara Moldaviei“ şi până la Alexandru Calimach (1795—1799)¹).

Lista aceasta a fost reprodusă şi de mitropolitul Iacov Stamate în „Psaltirea“ tipărită la 1802. Paginile 228—230 cuprind un adaos „pentru oraşul Iaşului, scoasă din Geografie, alcătuită în oraşul Târnovii din Ungarie, la anul 1704, de Franţesc Smideg Geograf“. Vorbind „despre Moldova“ arată că, ca şi Ardealul, „are îndestulare de vii, pământul gras, hăleştee, munţi îmbogăţiţi cu aur şi argint, aşijderea şi păduri, pomătă multă, de tot feliu de dobitoace şi mulţime de miere, cai turceşti şi româneşti. Lungimea de 35 de mile şi lăţimea de 28“. Mai demult se numea „Dachie ripensască (sau alpestrasască), apoi... Gotia, iar de Unguri Cumania“. Partea despre mează noapte pentru apa Moldovii, şi muntele Ceahlăului o numie Moldova, iară partea despre amiază zi, o numie Valahia de preste munţi, care până la anul 1449, da bir Leşilor, iar acum dă Turcului pe fieşte care an: 5800 galbeni italienesti, cai 500 şi şoimi 300.

Norodul ţine legea grecească şi este supus patriarhului de Țarigrad.

„Locul cel dintâi în Moldova se numeşte Iaşu, sau Iazu, care este Mitropolis (capitală) a tot Principatul“. Iaşu şi-a luat numele dela Romani, căci aici Traian ar fi ridicat o curte (palat) pentru consulul roman şi pentru străji, „care se numea iazighesc, în care curte se număra 16.000 de odăi“; iar mai târziu 20.000 odăi, dar la 1460 a fost arsă de foc. Aici este scaunul arhiepiscopiei. La 1465 „Ştefan prinţipul“ au rezidit curtea sau cetatea de iznoavă, numindu-să „Stefanoveţia“. Dar iarăşi „din pricina focului sau prăpădit“ şi mai târziu „nu sau numărat întru acel loc, mai mult decât 600 de odăi“ (4—6). Al doilea oraş Socava (sau Suceava) nu departe de apa Si-

1. In exemplarul Academiei române, cercetat de mine, este adăugat scris frumos cu mână, cu litere cirilice şi „Constantin Alexandru Ipsilanti 1799“.

retului (sau Sretului) întru care mai cu deadins şăde voevodul Moldaviei“.

La sfârşit se dau: „Diortositoriu şi purtătoriu de grije Tipografiei fiind Ieromonahul Kir Inochentie duhovnic şi eclesiarh Sfintei Mitropolii.

. Diacon Teodor şi Ioan aşăzători slovilor“.

Lucrarea aceasta de 230 pagini format 4, ca şi cea de teologie, nu este o simplă traducere, ci o imitaţie, o prelucrare după Buffier. E o adaptare la ţara noastră. Incepe cu oarecari noţiuni generale despre împărţirea feţii pământului, apoi vorbeşte despre *Europa*, începând cu „împărăţia turcească“, din care făceau parte şi ţările române.

Despre Moldova zice: „Moldova are al său Domn, care să numeşte voevod, are scaun târgul Eşului şi al Sucevei, dar fiind ţara închinată Turcilor, dă dajde.

Hotarele Moldovii se încep din vârful munţilor, despre apus, şi despre răsărit (era odată, cu marea neagră) iară acum cu bugeagul“.

Bugeagul «să stăpâneşte de turc, cu trei cetăţi, care să află întrânsa, Smilul, Cetatea Albă şi Tighina, care de Turci se numesc Ismail, Akerman şi Bender. Această parte de Basarabie, odată era o parte de a Moldovii, după cum arată hrsoavele cele vechi şi semnul Bour, care este în poarta Cetăţii Albe, unde intră Nistru în marea neagră».

«Asemenea şi Ungrovlahia are al său Domn al căruia scaun este în Bucureşti, şi în Ploeşti, cu dajde la poarta Țarigradului» (p. 12—13).

«Țarigradul, care mai înainte se chema Vizantie, sè zice că s'ar fi zidit de Pauzan, craiul Spartanilor, iară mai pe urmă, sau mărit de marele Costantin, căruia iau şi dat al său nume de Constantinopoli..... Acest scaun sau ținut de Greci cala 1150 de ani» (p. 14).

Vorbind despre Italia, la pag. 209, zice: Cannea, acumu loculu asupra Osantului în ținutul Barului, unde zicu ca se află moaştele sfântului Nicolae. *Eu am fostu*, dară n'amu văzutu fără de câtu o piatră în mormântu şi apă ce izvorăşte dinu marea fiindu Barulu pe malul mării».

Partea a II tratează despre *Asia*; a treia despre *Africa*, a patra despre *America* şi apoi pentru locurile ce sau descoperit mai pe urmă, orânduiala globului, tabla gradelor etc.

Din titlul cărții se vede că este «scoasă» după geografia lui Bufier, nu însă după textul francez, ci după cel italianesc¹⁾. Ea este alcătuită, «după rânduiala care mai acum pe urmă sa așezat în Academie dela Parizi». Ce va să zică aceasta? Va să zică, după metoda nouă, adoptată în timpul din urmă la Academia din Paris. Metoda veche, a școlii iezuite din Port-Royal era ca Geografia să se predea în versuri. Așa o alcătuiuse și Amfilohie la început și așa s'a predat ea în școlile românești, în manuscris, aproape un sfert de veac. La 1778, între alte studii, se predă la vestita școală dela mănăstirea Putna a lui Vartolomeu Măzăreanu și *geografia lui Amfilohie*. Aceasta se dovedește dintr'un certificat al unui școlar Bălășescu²⁾. Acum însă, când o dă în tipar, îi schimbă metoda și o pune pe metoda nouă, în proză.

Această carte a adus mari servicii învățământului românesc. Andreas Wolf ne spune că a fost tipărită în 1000 de exemplare și răspândită pela școlile din diferite centre al Moldovei.

3. „*Elementi / arifmetice arătate / firești / Acum întâi tipărită în zilele / Pre Luminatului și Pre / Înălțatului Domnului nostru / Alexandru Ioan Calimah / V(oe)v(o)d. / Cu blagoslovenie Preasfințitului / Mitropolit al Moldaviei, / Chirio Chir Iacov, întru a / Preosfinției sale tipografie în / sfânta mitropolie, în Iași, / la let 1795, dechem. 11. / S'au tipărit De Gherasim Iera / diacon, și de Pavel Petrov*“.

Pe verso copertei imediat urmează o *predoslovie*, cu următorul cuprins: „Către cei din darul Sfântului Duh, fii sufletești, A sfintei Biserici cetitori.

Țușitorilor, cât de vechiu și mai dintâi decât toate învățăturile, voește ca să fie această mărît și laudat meșteșug și învățătură a numărării: că Elinii l-au numit aritmetiki adică: știința numărării, după cum se poate vede și a se înțelege din sfintele scripturi, cum că aceasta se arată a fi din începutul lumii, apoi însuși Dumnezeu fiind unul, iată numărul *unul*, și cu a sa bună voină născând pe al său fiu, să numi fața a două, iată că se făcu și *al doilea* număr, și suflând Dumnezeu dintru a sa știință și înțelegere, suflarea cea sfântă a sa, se făcu și *al treilea* număr. Deci iată încredințarea este știință de numărare, că întru alt feliu noi n'am pute să tâlcuim. Și după aceasta se mai zice și în sfintele Biblii, cum că Dumnezeu au făcut lumea în 6 zile, care număr de 6 este cel mai iscusit între aritmetice,

1. Claude Buffier (1661—1737) a fost un călugăr din ordinul iezuiților. Francez de origine, a trăit în Polonia. Lucrările sale de Geografie au făcut epocă pe acele vremi.

2. V. A. Ureche Istoria Școalelor I, București, 1892, p. 41.

ajungându-să încă și al 7 număr, că de Siriani se cheamă Savva și de alții Savvato, iar de noi Sâmbătă, căsă închipuește o zi de odihnă. Vine încă acest număr pomenit și în sfânta scriptură aceasta nouă unde zice: Domnul nostru Iis-(us) H(ri(s-
(tos), acele cuvinte către apostolul Petru, nu-ți zic ție de 7 ori, ci de șapte zeci de ori câte 7. Iată și numărul înmulțit, care mai desăvârșit se poate numi aritmetică. Zice și Orighen, în cartea Numerilor la cuvântul al 28, întărind și Tertulian că Enoh nu numai că au fost prooroc, dar cum că ar fi și scris numărul de stele și planete și pentru a lor depărtări și întoarceri, lucruri, că cu adevărat este fără de puțință a să face fără de aritmetică.

În cartea Facerii, la cap 5, arată Evreii cu încredințare că Dumnezeu ar fi dat lui Adam în grădina de Edem o carte de 21 de file, unde era scris tot ce era să să întâmpleze cu această facere a lumii până la sfârșit. Scriu și Aravii și mai mult Suida, unde zice: că Adam ar fi lăsat multe cărți scrise de dânsul fiului său Avel întru care arăta tot ceia ce i să descoperise dela Dumnezeu, scriind și capurile de astronomie și de alte meșteșuguri, unde se vede cât să fie de vechiu și mai înainte de toate acest meșteșug și învățătură de aritmetică, fiind arătată și scrisă de însăș mâna lui Dumnezeu.

Și pentru aceasta văzând noi bunătatea și mărirea acestei cărți, am silit din toată prostia științei mele de am tâlcuit-o și am așezat-o după al nostru obicei de numărare și în limba noastră moldovenească, fiind atâta de trebuincioasă în toate trebile vieții noastre, căci nimica nu se poate face unde să nu intre acest meșteșug, că de vom vrea să căutăm pentru lucrurile cerești au poate-să fără de aciasta?

Asemenea când să căutăm și pentru a pământului și a sa împărțire, cum și pentru chivernisire și apărare de toate cele înprotivitoare, au putea-vom fără a pune mai înainte în orânduială că arătat se vede întru facere de neguțitorie a cumpăra și a vinde, că fără de aceasta nu se poate. Meșteșug și învățătură cu adevărat întru toate folositoare dela carii ne vine toată cea bună stăpânire și chivernisire, că fără de aceasta noi am petrece o vieată întunecată și încurcată, neștiind nici cum și nici câte să fie lucrurile.

Dară cu aceasta să dă orânduială și tocmală la toată fapta omenească și la fieștecă alt lucru, aceasta este aceia: care alege binele dela rău, și noaptea din zi și clătire dela liniște, cu aceasta cheverniesc împărații și domnii împărățiile, țerile și răpublicile, cu aciasta arhistragii pun oștile la orânduială (și într'un cuvânt) mai că toate lucrurile câte sânt în lume.

Deci la aceasta întru întâiul loc vi se cade vouă să puneți silință de avă învăța, căci aceasta să poate face, dar altele fără de aceasta nu să pot.

Că eu sânt al vostru cel de bine voitoriu,
Spre al vostru folos.

Smeritul între Arhierei.

AMFILOHIE HOTINIUL.

Această *predoslavie* cuprinde 4 fețe și șapte rânduri din fața a 5-a (nenumerate). Urmează îndată: „Scară de toate ce să află întru această cârtică”, pe 2 fețe tot nenumerate. Cartea cuprinde 168 de pagini, pe 18 jum.x22 jum. c.m. Ultimile trei pagini au paginația greșită (155, 154, 519 (în loc de 165, 166, 167)); iar pagina dela urmă este nenumărată.

Cartea este împărțită în 18 capitole, cu întrebări și răspunsuri. De pildă: Cap. I. In(trebare): Ce lucru este aritmetica?

R(ăspuns): Aritmetica este un meșteșug de a pune numerele în orânduială, pentruca să se poată cunoaște socoteala lor, și este o parte a Matimaticii.

I. Pece limbă să numește Aritmetică?

R. Grecește (Aritmetichi), că în limba noastră nu zice altă fără decât meșteșugul numărării, au învățătura numărului.

I. De câte feliuri este aritmetichi, ori această învățătură?

R. De două feliuri, una care se face cu socotința gândirii, și alta cu lucrare.

Cap. I sfârșește cu un tablou pe două coloane (care cuprinde o față și jumătate), în care sunt puse față în față cifrele arabe (cum scrim noi azi) și literile cirilice (cum se scriau numerele atunci) dela 1--1.000.000. O mie de mii.

Cap. II se intitulează: *Pentru izvodirea figurilor.*

I: Cine izvodi figurile acestea și au fost tocmitorii aritmeticii?

R. Multe sânt gândurile onora și a altora; iară nici unii nu vin la dreapta știință, căci unii zic Haldeii, alții Evreii, alții Finicii, pentru casă aibă ușurință întru a lor neguțorii, căci le obicinue mai mult decât alții. Alții adeverească cum că ar fi arăpești, pentru chipul scrisorilor despre dreapta spre stânga. Dar fie de cine să fie, noi avem a da mulțămă ca de un lucru folositoriu spre trebuința noastră”.

Cap. III. *Pentru număr și numărare.*

I: Ce va să zică numărare?

R. Nu va să zică altă fără decât as ști cineva soma lucrurilor sale.

I: Dar numărul ce este?

R. Numărul este o adunătură de unime, ori de lucruri adunate.

I: De câte feliuri este numărul?

R. De trei feliuri. Număr curat (1--9); număr încheiet (10, 20, 30--90) și număr însoțit (11, 12, 13--19).

I: Câte sânt părțile aritmeticii?

R. Cinci: Numărare, somare, tragere, înmulțire și împărțire. Dă apoi exemple de numărare dela unități și până la sute de mii și dilioane, așezând numerele în diferite poziții.

Cap. IV. *Despre somare.*

I: Ce este somare?

R. Nu va să zică altă fără de cât unire ori strângere întrun loc multe părți de numere într-o singură parte. Dă apoi exemple de adunare cu numere simple; apoi cu lei, bani, parale și încheie cu „încredințarea somării” sau proba adunării.

Cap. V. *Pentru tragere* sau scădere, cu „încredințarea tragerii”, pentru a cărei înțelegere dă mai multe „închipuiri” sau exemple, explicându-le deslușit.

Cap. VI. *Pentru înmulțire*. Mai întâi arată ce va să zică înmulțirea și cum se face; apoi face „tabla pitagorică”, explicând-o, dă mai multe exemple și încheind cu „încredințarea înmulțirii”, dând iarăși mai multe exemple.

Cap. VII. *Pentru împărțire*. Câtul se numea număr „petrecătoriu ori cuprinzătoriu” și se așeza sub împărțitor. „Încredințările împărțirilor” se făceau „cu înmulțire împărțitorul cu numărul petrecătoriu”. Dă mai multe exemple. (Semnele celor patru operații de azi, nu se văd, se vede că nu erau în uz pe atunci).

Cap. VIII. „Pentru numere rămasă ori rămășiță” se vorbește de fracții ordinare, care se așezau ca și acum, cu „numărătoriu și numinătoriu”. Lucrările cele mai trebuincioase sunt trei: „schimbare, întoarcere și prețuire.

Cap. IX. *Pentru schimbarea rămășițelor* și cap. 10--14, cuprind operațiuni cu fracții ordinare și zecimale, cu multe exmple din care se văd măsurile care se întrebuințau: cântarul, oca, litra, dramu, apoi coți, rupi și grefuri, apoi stofe scumpe de „brocat” și „tabac de Ispania de cel bun”, care se vindea cu „12 lei oca”.

Cap. XV. *Pentru rânduiala de trei* adică regula de trei aceia care „dela trei numere știute iese și altul neștiut”, care încă și de aur fiind una din cele mai iscusite orândueile aritmeticești”. Orânduiala „de trei dreptă” mai are o formă care se cheamă „întoarsă” și „o dogmă care se cheamă orânduiala înmulțitoare”. Cu aceasta se ocupă cap. 16.

Cap. XVII. *Pentru orânduiala tovărășii neguțorești* se ocupă cu regula asociației sau a „tovărășiei neguțorești” și încredințarea ei, cu exemple desluite „pentru priceperea ucenicilor”, zicând uneori: „dar eu îți voi arăta una metodă mai ușoară”.

Cap. XVIII. *Pentru aritmetica geometrii* sau „măsurarea pământului”, arată mai întâi „măsurile care se obișnuiesc în geometrica practică”, izvodite de către „Cozmometrii adevă: măsurătorii lumii, care ei leau izvodit și leau dat și oarecare nume și semne”. El arată că „începutul de toate măsurile este un grăunț de orz, numindusă linie plină”. 4 de aceste linii au grăunțe, fac un deget. 4 degete fac un lat de mână, cu trei laturi de mână au 12 degete fac un picior, că noi numim o palmă domnească. Cu 6 de aceste picioare au palme fac pasu geometric”.

Vorbește apoi de stadie sau versta rusească (125 pași). Mila italienească. (1.000 de pași ori 8 stadii); leghea (4.000 pași ori 32 stadii); mila nemțească (5.000 de pași ori 40 de stadii).

Mai arată că „picioru pariului” nu se potrivește nici nu palma domnească din Moldova, nici cu piciorul cel vechi al Romii, fiind mai mare și multă gâlcevire făcură geometrii și astronomii pentru această adăogire, încurcândușă întru măsurile meridianului”.

Vorbește apoi de „pontu” geometriei; de liniile: „dreaptă, o sfoară întinsă între două cue”; *strâmbă* sau călcată; *boltită, scăfată*, apoi de unghiu sau *angolu*, unde se împreună două linii la vârf, *triangolu* se împreună trei linii. *Angolu* este „ascuțit, tâmpit și isocile”. Se ocupă apoi de patrulater *scfădrile*, care sunt: *Cfădratu întocma, cfădratul lung, rombu, romboide*. Figurile nu sunt făcute cu linii ca azi, ci cu cerculețe mici, așezate în figuri geometrice. Arată apoi cum se ridică la patrat și cum se scoate rădăcina pătrată și cea cubică. Trece la aflarea suprafețelor, „pentru somele despre fața figurii scalenului și a optusului au tâmpit”. (cap. 4); iar în ultimul capitol (5), tratează „pentru măsurile care să fac într'un vas, de câte oca sau vedre să fie”, dând exemple de cotitul vaselor, așa de necesară în practica vieții. După ce dă câteva exemple de cum se face cotitul vaselor, încheie capitolul cu următoarea afirmare pusă în formă de întrebare și răspunsul ei.

I: Eu mă minunez cum au găsit omul atâtea meșteșuguri, întâi acesta de a da cu un băț în apă și a ști măsura apii, că este un lucru vrednic de minune.

R. Aceasta a se minuna, nu este alta de cât lucru neștiinței; căci deți vei aduce aminte de ceia ce s'au zis în predoslovie de această cârtică, pe lesne vei cunoaște că Dumnezeu din început au dat omului pricepere, de a închipui cum se formează și sfârșește prin afirmarea că răbojul ar fi de origină romană, căci și Romanii cei vechi se slujeau de el, cu însemnare de puțin lucru în osebite de a elinilor „cu niște creștături cu însemnări pe niște bețișoare, că însă și la noi tot se ține pomenire și mai mult între păcurari (ciobani), deși fac a lor semni pe niște lemnișoare numindule”.

La sfârșit se arată: „Purtătoriu de grija tipografiei fiind ieromonahul *Kir Inochente* duhovnic și eclesiar sfinte mitropolii.

Diacon Teodor și Ioan așezători slovilori”.

II. LUCRĂRI RAMASE IN MANUSCRIS.

1). GRAMATICA.

dela învățătura fizicii, scoasă de pre limba italienească pre limba molodovenească, întru care se cuprinde tot ceia ce omul voesc a sci și a învăța în ceri și pre pământ din lucrurile cele mai cunoscute și mai trebuincioase. Anul 1796, April 10.

Pe verso titlului, începe o predoslovie (f. 1-2 nenumerate), din care iese în relief marea dragoste pentru patrie, pe care autorul voește a o însufla cetitorilor.

Iată acea predoslovie: „*Iubite cetitor.*

„Toți dascalii și învățătorii zic și scriu, că orecare nu poartă griji să aibă iubire și dragoste către patria sa, adecă pentru țara și pământul și limba în care s'au născut păcătuiește întocma ca și cel ce trece cinstea părinților săi. După cum zice Țițeron și Ulysă cel pre înțelept și Ovidio cel minunat, nu sciu cu ce dulceată să hrănesc, cei ce nu pomenesc de patria sa și altele“.

Deci și eu pentru datoriă aceasta vrând a fi oareș-ce mulțămitoare, și ne având alta cu ce să mă arăt, am pus puțină osteneală cu toată prostia me de am tâlmăcit, această cârtică numită gramativa învățăturilor fizicii de pe limba italicenească pe limba moldovenească, care *socotesc a fi de folos, celor întâi tineri învățători, ce călătoresc pe drumul învățăturilor*, apoi că zăbovindu-se mai întâi, cu cetire, au (2) și cu învățătura la aceasta, vor ave multă cunoștință încă și sciință și dimpreună ușurință și înțelegerea vorbilor celor ce-i învață, fiind că întru adâncimea învățăturilor sunt multi cuvinte și tâlmăciri, cu greu a se deprinde, și a se înțelege, dintru întâi, că alti cuvinti sint dintru întâi obicinuite prin învățături a să scri și a se înțelege puterea lor pe limba streină, fiind foarte cu greu altor limbi, cari n'au cuvinte în destul, ca să poată de odată a zice și a cunoaște tâlcul și puterea aceluiași cuvânt. După cum și noi aice multi cuvinte grecești și latinesci leam pus însuși acelea, *ca să nu stricăm simțirea lor*, dându-le numai din puterea vocabulariului, adică din cartea care tâlcuește, cu aceiași limbă, cuvântul oareșcare simțire de cunoștința lor, cu multi cuvinti și întru același loc, unde sau scris, și iar și le zic celor ce voesc a să învăța dela alții apucând oarșce zugrăvală, de cunoștință, din cârtica aceasta ii cu grabă or înțelege, pre cei ce li vorbesc, cum pentru învățături, așidere și pentru cuvinte, lăsându-i cu pace întru liniscea lor, a se învăța; iară pre cei ce vor lua sama tâlcuirii mele, ii rog să nu prindă îndată în ponoslu pentru nedreapta me tâlmăcire dar să îndreptează“.

Urmează: „Scara de tot ce se află în cartea aceasta“ (f. 3--5 ne numerotate); apoi un capitol despre filosofie și știință, în general, intitulat: „Gramatica învățăturilor fizicești de toate lucrurile cele ce sânt mai cunoscute și mai obicinuite răzămăte asupra încredințărilor“. (f. 1--19).

După acest capitol se încep cele patru părți ale cărții și anume:

I). „Gramatica dela învățătura fizicii *partea dintâi*. Pentru *somalogie* și pentru apropierea dela materie, pentru feliurile alese a trupurilor cu îndreptări dela fire. Pentru fire de obște și pentru apropierea trupurilor firești (f. 19--46). Partea aceasta are 11 capitole.

II. „Gramatica dela învățătura fizicii *partea al doilea*. Pentru *cosmologie*, care cuprinde o vedere de obște pentru toată lumea mai întâi, pentru soare, pentru lună, pentru planete, pentru cometi au steli cu coadă, pentru stelile statornice au întărite“ (f. 46--67). Are 6 capitole.

III. „Gramatica dela învățătura fizică *partea al triilea*. Pentru *aerologie* și mai întâi pentru atmosfera ori pentru aer, pentru vânturi, pentru meteore, pentru ivirile cerești“, vezi f. 67--88). Are 4 capitole.

IV. „Gramatica dela învățătura fizicii *partea a patra*, pentru *gheologie*“ (f. 88--185). Partea aceasta are 5 capitole.

Reproduc un pasaj din această traducere, spre a înțelege cetitorul, cam cum a putut fi tradusă:

„Pentru sunet. Să luăm sama acum la firea și apropierea sunetului de vreme că simțirea de toți curiozii zic că și aceasta esti o parte îndestulată dela firi, spre o trebuincioasă socotință. Sunetul esti o pornire de valuri de a aerii, făcându-să dela oarecare clătire de urlet, că lovirea pricinuește în părțile de un trup, acesti valuri ori lovituri din aerii viind a lovi asupra timpanului dela urechile noastre cu ajutoriul nervilor poartă la spiritele noastre această simțire. Și pentru că un singur și același sunet esti înțeles de mulți oameni carele se găsesc în osebite locuri, esti la scuturare și cutremurul, date dela lovire de oarecare trupuri care să închide, ca întru o sferă împrejurul trupului, că esti ca un chedru și câți se vor întâmpla într'această sferă, toți într'un chip vor auzi sunetul de acea lovire“ (f. 32).1).

Manuscrisul acesta se găsește în biblioteca muzeului Academiei spirituale din Kiev, sub Nr. 751. După o notiță de pe el, scrisă rusește, se adeverește că el a fost trimis acolo, de cineva din Basarabia; fapt care de altfel, s'a petrecut și cu alte manuscrise din Basarabia, spre o mai bună păstrare 2). D. Ciobanu precizează că, însuși bibliotecarul Academiei, *Crilovschi*, i-a declarat că manuscrisul a fost dăruit bibliotecii de către *E. Mihalevici*, basarăbean de origină, fost profesor al seminarului teologic din Chișinău. Manuscrisul este în formă de caiet și

1) Etienne Ciobanu: *La continuité roumaine dans la Bessarabie, annexée en 1812, par la Russie*. Extrait du *Bulletin de la Section Historique de l'Académie roumaine*, Bucarest. 1920, p. 13. După studiul acestuiași: *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă. Chișinău*. 1923. p. 24--28. Comp. de același: *I Biserici vechi din Basarabia și II Din bibliotecile rusești*. Chișinău, 1924, p. 80--81.

2) St. Berechet în rev.: *Biserica Ortodoxă Română* pe 1925, p. 736. Comp. N. Iorga: *Neamul Românesc Literar*. V, Nr. 41-42, 1912, pagina 642--646.

are 5 plus 185 de file, mărimea 20 jum.X152 jum. c.m. Scrisul destul de frumos. Nu ni se arată nici numele autorului, nici al traducătorului sau alcătuitorului. Toți însă, care s'au ocupat cu studiul lui, și-au dat părerea că este o lucrare tot a lui Amfilohie: a). După asemănările de *titlu, formă și limbă* cu celelalte lucrări ale lui; b). Din „predoslovie“ se vede că, și această operă a fost făcută „tot spre folosul tinerilor cari călătoresc pe calea învățăturilor“, ca și „gramatica Teologhicească“; c). Data manuscrisului: „1796, Apr. 10“, este tocmai la un an după ieșirea de sub presă a celorlalte 3 opere ale lui, de mai nainte. Această fizică însă nu s'a putut tipări, din felurite împrejurări. d) Era „scoasă“ tot din italienește, ca și celelalte „lucrări de știință“ ale lui Amfilohie; iar, pe acea vreme, Amfilohie era *unicul* care știa italienește bine și ținuse, cum se vede, ca să adauge și o carte de „fizică“, pe lângă cea de geografie și de matematică, spre completarea studiilor. Dacă s'a predat, ca manuscris, în școlile de pe atunci, este probabil. Nu avem însă dovezi sigure. În tot cazul, trebuie să înțelegem că nu s'a ostenit el în zadar, și numai nevoia unei asemenea cărți l-a silit ca să o traducă, el, vestitul autor de cărți didactice.

2). „A toată lumea călătorie sau înștiințare de lume ce vechi ce noă, adică istorie de toate pământurile ce sunt până acum știute la 4 părți ale lumii date în limba franțuzească de abatele I. Beleport. S'au tălmăcit pe limba rusească în Sanct Petersburg la let 1780 s'au scos pe românească limba la let 1785.... în Iași“.

Și acest manuscris este al lui Amfilohie: a). Din asemănările de titlu și limbă; b). Traducătorul știa rusește, din care limbă probabil l-a „scos pe românească limbă“; c). Corespunde cu data tălmăcirii celorlalte opere ale sale; d). Are cunoștinți de geografie și e) Iubește cultura apuseană, o urmărește și se silește a o transplanta și în școlile din Moldova. Nu-și spune numele său și nici al tălmăcitorului din franțuzește în rusește, ca și la „gramatica dela învăătura fizicii 1“).

III. *Lucrări atribuite lui Amfilohie*. B. P. Hajdău mărturisește că „Amfilohie, mai lăsase, în manuscris, o *istorie a Moldovei*, intitulată: *λόγοι καὶ ἔργα* cuvine și fapte, scrisă în 1752 și care se păstra într'o vreme la protoiereul Rodostat, în ținutul Hotinului, unde a văzut-o părintele meu“. Despre acest manuscris nu știm nimic mai mult decât ceea ce scrie Hajdău 2). Am văzut însă că Amfilohie, la sfârșitul cărții sale: *De obștie geografie....* dă și o listă a Domnilor Moldovei, începând cu Dragoș-Vodă și terminând cu Alexandru Calimah (1795-1799),

1). D. St. Berechet zice că: „Asupra acestui manuscris d. N. Iorga a vorbit în 19 Ianuarie 1919, la Academia Română“, demonstrând că este al lui Amfilohie, pe anumite motive. Noi cercetând la Academia Română, am constatat că la acea dată nu s'a ținut ședință. Se vede că data este greșită. Vezi revista: *Biserica Ortodoxă Română*. 1925, pag. 736.

2). Revista *Lumina*, Iași, 1863, t. III, p. 58 sqq.

din vremea lui. Este posibil că a încercat să scrie și *aparte*, o istorie a Moldovei, care ar fi fost acest manuscris, despre a cărui soartă nu se mai știe nimic. Autoritatea de istoric-critic a marelui învățat Hajdău și faptul că el mărturisește, fără ezitare, că a văzut-o în cutare loc, dând și anul când a fost scris, adevărește exactitatea lucrului.

Insemnătatea culturală a operelor lui Amfilohie. Este de netăgăduit că lucrările episcopului Amfilohie au avut o însemnătate considerabilă, din punctul de vedere al răspândirii culturii în masele poporului. Pentru a ne da seamă de aceasta, este nevoie a ne aduce aminte de starea învățământului, din acele vremi. Afară de școlile mănăstirești și de pe lângă mitropolii și episcopii, precum și de acele conduse de clerici și dascăli, unde se predau *ceaslovul*, *psaltirea* și ceva *cântări*, erau școlile grecești, numite pompos *Academii*, unde se învățau limbile: slavonă și grecească. În aceste școli, principalul era gramatica grecească, din care li se dădeau școlarilor să învețe, multe numiri, reguli și mulțime de cuvinte, îngreuiind mintea ucenicilor și poruncindu-le ca numai cele date să le citească și să le învețe, ca *papagalul* pe derost, nimic, știind sau înțelegând, din cele ce învățau, din care pricină, stăteau ucenicii câte 10--12 ani, îmbătrâneau învățând gramatica, fără să știe ceva. Căci ce voești? „Reguli peste reguli, cu excepții peste excepții, și cu excepții la excepții, cu note și excepții erudite, la reguli și la excepții; până la seaca reproducere servilă a cuvintelor, în frânturi de fraze, pulverizate și dezorganizate; apoi știința gramaticală, nesfârșita și nebiruita gramatică și iar gramatică“. Era peste puțință de învățat și ținut minte; iar dacă ucenicii nu știau, *bătaie la falangă*, din care pricină școlarii prinseseră oroare de școală.

Cea întâi minte luminată, care ridică glasul împotriva *chipului de paradosire* a dascălilor greci, care *tâmpea mintea ucenicilor* și le *strica judecata* a fost mitropolitul Iacov Stamate, care propune domnitorului Mihail Șuțu, printr'o *anafora*, ca de aici înainte, să se procedă astfel: După ce va învăța copilul *oareș-ce gramatică*, i se va paradosi mitiile lui Esop, *nerică dialoghie*, stratigmata lui Polien și câte altele sunt ca acestea, *ușoare și folositoare* începătorilor ucenici, către care *pogorîndu-se oareșcum dascălii și făcându-se și ei ca dânzii începători*, metahiresc mințile ucenicilor, *ca niște trepte* și așa merg înainte, *dela cele știute și-i învață pe cele neștiute*; iar pe cei *nedomiriți*, să-i întâmpine, cu *răbdare și liniștitul răspuns* al învățaturii. Și, în sfârșit, când vor ajunge la cele mai mari *matimi*, atunci dascălul, ce este împodobit cu toată învățătura... nu va mai îndemna pe ucenici, *să învețe derost*, cu anii, clasuri, sizighii și câte altele ca acestea, *technologichești bârfeli....*“. Iată dar, cum acest mare mitropolit, pune bazele *pedagogiei moderne*, de a se *pogori dascălul la mintea școlarilor*,

de a le preda învățăturile, ca *pe niște trepte, dela cele știute la cele neștiute, dela cele de aproape la cele mai îndepărtate* ¹⁾. Și ce se întâmplă atunci? Se întâmplă acel proces psihologic, că din ciocnirea între curentul vechi *slavon*, gârbovit și îmbătrânit și între cel *grecesc*, de curând sosit în țară, iese la suprafață, ca soarele în zorile dimineții, un al treilea curent, *curentul românesc*, care cu geniul său firesc, sparge învelișurile exotice ale spiritului străin și apare la lumina soarelui ca roua dimineții pe firul de iarbă verde.

Engel și Wolf ne spun, că *Amfilohie* era *cel mai de aproape lucrător* al mitropolitului Iacov II Stamati ²⁾. Mărturia lui *Wolf*, cu deosebire --- care fusese medicul de casă al acestui din urmă ierah, încă de pe când era episcop al Hușilor (1782-1792) --- este mai pre sus de orice îndoială. Mitropolitul Iacov Stamate pusese *bazele metodei de predare a învățăturilor* în școli. Tovarășul său de lucru, *Amfilohie* vine și *pune în aplicare* principiile pedagogice ale mitropolitului, prin *cărțile sale didactice*. Mai mult, completează și extinde aceste principii la toate obiectele de învățământ. Cărți bisericești, fuseseră traduse și prelucrate și mai nainte, pentru nevoile școalelor bisericești și pentru popor, care, setos de veacuri, de astfel de hrană duhovnicească, le gustă, cu multă râvnă înțelesul și le păstrează, în deosebită cinste, ca pe niște odoare de mare preț. Se simțea însă mare lipsă de cărți de *știință lumească* și în această direcțiune își concentrează *Amfilohie* toată activitatea sa. Aceasta însă era tot în vederile mitropolitului Iacov, care stăruise ca să se introducă în școli *epistimurile*. Intr'adevăr, în cap. 4 al anaforalei către Domnitor, amintită mai sus, *Iacov* zice: *O Academie fără epistimuri este ca o casă fără ferești și școala unde geometria nu ar ocupa un loc deosebit, nici nu se poate numi școală, după dreptate.*

Matematica este o învățătură dumnezeiască ³⁾. *Platon* nu-

1). Vezi raportul celebru al mitropolitului Iacov Stamati către domnitorul Mihail Șuțu la V. A. Urechia: *Istoria Românilor*, tom. V (al III-lea al seriei 1786-1800), București 1893, p. 522. Comp. Econ. V. Pocitan, *Metoda de predare a religiunii în școalele secundare*. București, 1913, p. 11 și următoarele.

2). Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*. Halle, 1804, I, p. 136. Andreas Wolf: *Beiträge zu einer Statistisch-historischen Beschreibung der Fürstenthums Moldau*. Hermanstadt, 1805, p. 6, 284 și urm.

3). Iacov era de părere însă, că *epistimurile* trebuiesc să se învețe în *grecește*, convins fiind că nicio limbă nu este așa de potrivită, în părădosiirea lor ca aceasta. *Cicero* însuși, zice: „*Zeus* de ar fi vrut să vorbească, nu ar fi vorbit a (1) mintirea decât numai cum a scris *Platon*”; iar altul zice: „*Insuși firea* de va vorbi cândva ca să arate acele ce se lucrează într'însa, n'ar vorbi în altă limbă, decât în cea elinească. De aceia dascălul de *epistimuri* trebuie să fie *Elin*”.

Dascălul de limba *latinească* este iarăși absolut trebuitor: a) Pentru îndreptarea și împodobirea limbei moldovenești și b) pentru *paradosirea* *pravilelor*, căci cum zice adâncul *Montesquieu*, toate cele ce sunt au *pravile*: *Dumnezeirea* are *pravilele* sale; *lumea* aceasta materialnică are *pravilele* sale; *mințile* cele peste omenire au *pravilele* lor; *dobitoacele* necuvântătoare au *pravilele* lor și *omul* are *pravilele* sale, pe care și *suflet al politiei*, le numește *dumnezeescul Platon*. (Cap. 5).

mea pe *Dumnezeu, veșnic geometru*, iar în cap. VI, cu privire la *dascălul de geometrie practică*, zice: Pe cei fără meșteșug numai pământu'i hrănește; mai vartos pe cei mai mulți ai Moldovei pământeni, din care pricină răsar multe *sfezi și judecăți*, din pricina *hotarelor moșilor*. Urmează dar că, *dacă n'ar fi descoperit Egiptenii mai înainte Geometria, trebuiau s'o afle Dacii*, ca să hotărască, după rânduială, pământurile lor. Pe *dascălul de geometrie practică*, francezii îl numesc *inginer*, care dascăl trebuie să se așeze în Academie, paradosind epistimia aceasta, în limba *franțuzească*, „până când cei ce vor învăța-o să o iee pe limba lor“.

Tocmai aceste principii le aplică Amfilohie, în cărțile sale și anume: *Geografia* o începe cu *Turcia*, din care făceau parte *Țările Române* și apoi merge la alte state (dela cele mai apropiate la cele mai depărtate). La urma ei, așează și o listă a Domnilor Moldovei (ca să poată dascălul a se referi și la domnii altor țări). În *Aritmetică*, începe dela operațiile cele mai simple, la cele mai complexe. La *Geometrie*, vorbește de *palma domnească* cunoscută Moldovenilor și apoi de *piciorul* Parizului care s'a mărit mai cu două degete ca al Romei; iar despre *palma domnească* a Moldovei care, cu *piciorul* Romei vechi „vine tocma“, se miră scriind: „că este o minune, cum s'a păzit într'o țară, o măsură atât de veche, potrivindu-se cu măsurile lui Vespasian împărat“ (dela cele știute, la cele neștiute). În prefața cărții de *fizică*, ca și în toate locurile unde-i vine bine, presoară și dragostea de țară, neam și lege (patriotism).

Din cele expuse mai sus scoatem următoarele adevăruri:

I. *Biserica* ne-a dat *primele școli* și cea dintâi *literatură*.

Școala românească s'a născut la umbra bisericii, în tinda ei. Făuritorii ei au fost *dascălii, preoții și călugării* din mănăstiri. *Limba românească* în forma ei aleasă și frumoasă, tot în mănăstiri s'a închegat. În *tiparnițele* mănăstirești se tipăreau nu numai cărțile bisericești, ci și cele *profane*; iar cei dintâi „diortositori“ (purtători de grija tipografiilor) și „așezători de slove“, au fost ieromonahii și ierodiaconii sau simpli călugări. Tot aici s'a născut și s'a păstrat *arta*), cu toate ramurile ei, precum și *literatura*, cu care astăzi ne mândrim, admirând frumusețea ei.

II. Dela ierarhii țării, începând cu *Iacov II Stamate în Moldova*, se introduc în școale, *metodele de predare* pe baze pedagogice, nu numai pentru *științele religioase*, ci și pentru toate celelalte ramuri de învățământ.

III. *Amfilohie Hotiniul*, alcătuește *primele cărți didactice*, după principiile pedagogice, arătate de mitropolitul Iacov Stamate, având de normă *manualurile* celor mai distinși dascăli din Apus. Ele s'au introdus în școale, mai întâi în *manuscris* și apoi au fost o parte *tipărite*, de către mitropolitul Iacov Stamate, fiind de mare nevoie pentru școale, în acele vremi. Iată dar care a fost *rolul Bisericii și al slujitorilor ei*, în trecutul neamului nostru. Iată ce a lucrat *Amfilohie Hotiniul*.

BIBLIOGRAFIE.

1. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachey*. Halle. 1804.
2. Dr. Andreas Wolf, *Beiträge zu einer statistische-historischen Beschreibung des Fürstenthums Moldau*. Hermanstadt, 1805. Părți din această carte sunt traduse românește de Tudor Pamfile, sub titlul: „Pagini vechi din viața moldovenească”. Chișinău, 1919.
3. Postelnicul Manolache Drăghiciu: *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani*. Iași, 1857.
4. B. P. Hăjdău, Revista „Lumina”. Iași, 1863.
5. Wickenhauser, *Mark Hotin in Bucowiner Haus kalender*. 1868.
6. Melchisedek, *Chronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire, după documentele Episcopiei și alte monumente ale Țerei*. II. Appendice, București, 1869.
7. Idem: *Cronica Romanului și a Episcopiei de Roman*. II. București, 1874.
8. Al. Papadopol-Calimach, „*Amfilohie Hotiniul*”, în: Revista pentru istorie, arheologie și fizologie a lui Gr. Tocilescu. III, vol. I, București, 1885.
9. C. Erbiceanu, *Istoria mitropoliei Moldovei și Sucevei*. București 1888.
10. Avksentii Stadnițkii, *Amfilohii episcop Hotinskii* (rusește). Kișinev, 1891.
11. V. A. Ureche, *Istoria Școalelor*. I. București, 1892.
12. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. II. București, 1901.
13. Idem, *Studii și documente, cu privire la Istoria Românilor*. I și V, VI și VII. București, 1903 și 1904.
14. Dim Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*. București, 1903.
15. N. Mazere, *Geografia în școalele noastre*, în rev. „Cultura română”. Iași, 1904.
16. N. Iorga, *Neamul românesc în Basarabia*. București, 1905.
17. Idem, *Contribuții la istoria învățământului în țară și în străinătate (1780-1830)*. București, 1906.
18. D. Onciu, *Din istoria României*. București, 1906.
19. N. Iorga, *Contribuții la istoria literaturii române în veacul al XVIII și al XIX*. București, 1906.
20. Idem, *Istoria Bisericii Românești*. I-II. Vălenii-de-Munte, 1908-1909.
21. I. Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II. București, 1910.
22. N. Iorga, *Ceva despre ocupațiunea austriacă în anii 1789-1791*. București, 1911.
23. D. Dan, *Cronica episcopiei de Rădăuți*. Viena, 1912.
24. Al. Lapedatu, *Monumentele noastre istorice, în lecturi ilustrate*. București, 1914.
25. Econ. Vasile Pocitan, *Biserica românească din Basarabia*. București, 1914.
26. N. Iorga, *Ceva mai mult despre viața noastră culturală și literară în secolul al XVII-lea*, în: *Anal. Acad. Române*, seria II, tom. XXXVIII. Mem. istorice. București, 1916.
27. Pr. C. Bobulescu, *Schitul Zagavia*, în revista: „Miron Costin”. VII. Chișinău, 1919.
28. Petre V. Haneș, *Scritorii Basarabeni*. București, 1920.
29. Tudor Pamfile, *Ținutul Hotinului la 1817* (cu o hartă după aceea a lui Alexis Nour). Chișinău, 1920.
30. St. Ciobanu, *La continuité roumaine dans la Bessarabie annexée en 1812 par la Russie*, în: *Bulletin de la section historique* (de l'Académie). Bucarest, 1920.
31. St. Berechet, *Documente slave de prin arhivele ruse*. I. București, 1920.
32. N. Iorga, *Nichifor Theotokis și Moldova* în: rev. istorică. București, VII, 1921.
33. *Anuarul eparhiei Chișinăului și Hotinului* (Basarabia). Chișinău, 1922.

34. Justin St. Frățiman, *Studiu contributiv la Istoricul mitropoliei Proilaviei* (Brăila). Chișinău, 1923.
35. I. Nistor, *Istoria Basarabiei*. Cernăuți, 1923.
36. St. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*. Chișinău, 1923.
37. *Episcopia Hotinului*. Anuarul eparhiei (cel întâi). 1925.
38. St. Berechet, *Episcopia Hotinului* în revista: *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1925.
39. Idem, *Activitatea literară a episcopului de Hotin „Amfilohie”*, în revista: *Biserica Ortodoxă Română*. București, 1925.
40. Ierodiacon Dr. Laurențiu Busuioc, *Scurtă privire istorică asupra trecutului episcopiei Hotinului*, în: *Episcopia Hotinului*. Chișinău, 1925.
41. *Episcopia Hotinului*. Buletinul eparhial al acestei episcopii, dela 1925 încoace. București, 1925.
42. Econ. V. Ursăcescu, *Aritmetica Vlădicăi Amfilohie din anul 1925*, în revista *Biserica Ortodoxă Română*. București 1926.
44. N. Iorga, *Istoria învățământului românesc*. București, 1928.
45. T. G. Bulat, *Basarabia după Gr. Ureche*, în: *Arhivele Basarabiei*. Chișinău, 1929.
46. Idem, *Biserica Armeandă din Hotin*, în: *Arhivele Basarabiei*. Chișinău, 1929.
47. Ioan A. Băcilă, în: *Arhivele Basarabiei*. I. Chișinău, 1929.
48. C. N. Tomescu, *Infăințarea eparhiei Chișinăului și Hotinului*, în *Arhivele Basarabiei*. Chișinău, 1929.
49. Idem, *Știri despre Biserica Principatelor Române la 1808*, în *Arhivele Basarabiei*. Chișinău, 1930.
50. Dr. Dr. Simeon Reli, *Raiua Hotinului în timpul ocupației austriace și legăturile ei bisericești cu episcopia Bucovinei*. Cernăuți, 1930.
51. P. S. S. Visarion al Hotinului: *Diferite acte și documente în revista „Arhivele Basarabiei”*. Chișinău, 1929--1932.
52. Ec. Dr. I. Simionescu: *Documente relative la schitul Zagavei în: Biserica Ortodoxă Română*, pe 1931.

